

62418

T C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA TOPLULUKLARI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARI
ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE
ENTEGRASYONUNDA
YUNANİSTAN ENGELİ
(1959-1997)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Asuman Baştürk

ANKARA - 1997

62418

T C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA TOPLULUKLARI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARI
ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE
ENTEGRASYONUNDA
YUNANİSTAN ENGELİ
(1959-1997)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

62418

HAZIRLAYAN
Asuman Baştürk

DANIŞMAN
Prof. Dr. Baskın Oran

ANKARA - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tez sınav tarihi 30.09.1998

[Handwritten signatures]

[Handwritten signature]

Prof. Dr. Füsün Arşava

Prof. Dr. Tuğrul Arat

Prof. Dr. Baskın Oran

Tez Jürisi Üyeleri Adı ve Soyadı: İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Baskın Oran

Yüksek Lisans Tezi

(1959-1997)

YUNANİSTAN ENGELİ

ENTEGRASYONUNDA

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİNE

GEÇİŞİNDE

TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

(AVRUPA TOPLULUKLARI)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

ÖNSÖZ.....	1
------------	---

GİRİŞ

I.TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN GENEL PERSPEKTİFİ.....	4
II.TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR.....	7
<i>A.Psikolojik Olgular ve İnsan Ögesi</i>	7
<i>B.Jeopolitik Olgular</i>	9
<i>C.Dış Etkenler</i>	10
III.TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARI.....	11
<i>A.Ege Denizine İlişkin Sorunlar</i>	11
<i>B.Kıbrıs Sorunu</i>	14
<i>C.Azınlık Sorunları</i>	15

BİRİNCİ BÖLÜM

AB-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İLİŞKİLERİ

I.YUNANİSTAN VE TÜRKİYE’NİN AET’YE ORTAKLIK BAŞVURULARI VE DÖNEMİN ULUSLARARASI ORTAMI.....	19
<i>A.AET-Yunanistan Ortaklık İlişkisi</i>	22
<i>B.AET-Türkiye Ortaklık İlişkisi</i>	24
II.ANKARA ANLAŞMASI’NIN YANSIMALARI VE TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ORTAKLIKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	28
<i>A.Ankara Anlaşması’nın Türk ve Yunan Kamu Oyuna Yansıyan Etkileri</i>	28
<i>B.Yunanistan’ın AET İle İlişkilerde Türkiye’ye Karşı İlk Engelleme Çabaları</i>	31
<i>C.Yunanistan ve Türkiye’nin AET’ye Ortaklıklarının Karşılaştırmalı Yorumu</i>	33

İKİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN AT ÜYELİĞİ: TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE GERGİNLEŞME VE TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİ

I.1965-1980 DÖNEMİNDE AT'NİN GENEL DURUMU	36
II.YUNANİSTAN'IN AT'YE TAM ÜYELİK SÜRECİ	39
A. Yunanistan Tam Üye Olurken Türkiye'nin Durumu	39
B. Yunanistan'ın Tam Üyeliğine Karşılık AT'nin Türkiye'ye Verdiği Güvence	43
III.YUNANİSTAN'IN TAM ÜYELİĞİ SONRASI TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİ	45
A. İlişkilerin Ekonomik Boyutu	45
B. İlişkilerin Siyasal Boyutu	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980-1997 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE YUNANİSTAN BOYUTU

I.TÜRKİYE'NİN AT'YE TAM ÜYELİK BAŞVURUSU	53
A. 1980'ler Türkiyesinin Genel Perspektifi	53
B. Türkiye'nin AT'ye Tam Üyelik Başvurusu ve Komisyon'un Görüşü	58
II.1980 SONRASI DÖNEMDE YUNANİSTAN'IN ENGELLEMELERİ	61
A. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında AT İle Bütünleşmenin Önündeki Yunan Engelleri	62
B. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Yunanistan Boyutu	68
C. Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması'nın İmzalanması ve Sonrasında Yunanistan Boyutu	75
D. Yunanistan'ın BAB'da Türkiye'ye Karşı Engellemeleri	81
SONUÇ	84
ÖZET	88
SUMMARY	90
KAYNAKÇA	92

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
ATAUM	: Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Örgütü)
CHP	: Cumhuriyetçi Halk Partisi
çev.	: çeviren
DEP	: Demokrasi Partisi
der.	: derleyen
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECU	: European Currency Unit (Avrupa Para Birimi)
ECO	: Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
EFTA	: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
et. al.	: ve diğerleri
FES	: Friedrich Ebert Stiftung (Friedrich Ebert Vakfı)
FIR	: Flight Information Region (Uçuş Bilgi Bölgesi)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
İbid	: Adı geçen çalışma
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İnfa	: Bundan sonraki kısımlara bakın
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı

KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KRY	: Kıbrıs Rum Yönetimi
loc. cit.	: yukarıda adı geçen yer
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECE	: Organization of Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
op. cit.	: yukarıda adı geçen çalışma
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PASOK	: Pan Hellenik Sosyalist Parti
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Supra	: Bundan önceki kısımlara bakın
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TODAİE	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve devamı
y.y.	: yer yok.

ÖNSÖZ

“Türk-Yunan Uyuşmazlıkları Çerçevesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Entegrasyonunda Yunanistan Engeli (1959-1997)” konulu bu tezde, Türkiye ile Yunanistan arasında uzun yıllar boyu süregelen uyuşmazlık noktaları ortaya konularak, bu uyuşmazlık noktalarının bugünkü uluslararası ortamda aldığı boyut ve bu çerçevede Avrupa Birliği-Türkiye-Yunanistan üçlü ilişkileri incelenmiştir. Tezin amacı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonu önündeki engellerden biri olan Yunanistan ile ilgili meselelerin haline, mevcut durumun ortaya konması ve bir bakış açısı kazandırılması yoluyla yardımcı olabilmektir.

Seçilen tez konusu, her şeyden önce ülkemizin dış politika gündeminin başlıca konusu olması açısından cazip gelmiştir. Ayrıca uluslararası ilişkilerimizi önemli ölçüde etkileyen bu konunun araştırılmasının yararlı olacağı düşüncesindeyim. Zira Yunanistan ile olan ilişkilerimizin ve sorunlarımızın Batı ile olan ilişkilerimizle doğrudan bağlantısı vardır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren tercihini Batı yönünde yapmış ve nihai hedefini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak biçiminde saptamıştır. Bu yönde de önemli aşamalar katetmiştir. Bugün ise Türkiye, bu aşamaların en büyüğü ve en önemlisi için, başka bir deyişle uluslararası sistemin belli başlı bloklarından biri olan Avrupa Birliği entegrasyonunda yer almak için çaba göstermektedir.

Tezde, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerindeki iki faktöre özellikle ağırlık verilmektedir. Türk dış politikasının Avrupa ile ilişkilerimiz açısından temel dinamiğini oluşturan "Batılılaşma projesi" ve önemi zamanla artan "Yunanistan faktörü". Batılılaşma projesinin çağdaşlaşma, kalkınma ve demokrasi boyutlarını içerdiği tesbit

edilirken, zamanla kalkınma ve demokrasi konularında önemli sorunların ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tezde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonunda çeşitli güçlük ve sorunlarla yüz yüze olduğu ortaya konurken, bu güçlüklerin önemli bir boyutunu da Yunanistan'ın oluşturduğu vurgulanmakta ve Türkiye'nin komşusu, aynı zamanda Avrupa Birliği'nin de bir üyesi olan Yunanistan ile arasındaki sorunların, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri önünde ciddi bir engel teşkil ettiği tesbit edilmektedir. Bu sorunların ve Yunanistan'ın Avrupa Birliği içinde Türkiye aleyhine izlediği tutumun ortaya konmasının, Türkiye'nin hem Yunanistan hem de Avrupa Birliği ile ilişkilerinde oluşturacağı yaklaşımlara ışık tutacağı inancındayım. Sonuç olarak çalışma, bir yandan Türkiye-Yunanistan, diğer yandan Türkiye-Avrupa Birliği ve hatta Türkiye-Kıbrıs ilişkilerinin muhtemel geleceği üzerine bir fikir oluşturacaktır.

Söz konusu incelemeye esas teşkil etmek üzere, genel olarak altı varsayım belirlenmiş ve bu varsayımlar, tarihî süreç içerisinde konu incelenerek temellendirilmiştir.

Ortaya atılan varsayımlar şunlardır;

1. Türk-Yunan ilişkileri çatışmaya dayalı bir ilişki biçimidir,
2. Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen unsurlar, psikolojik ve jeopolitik olgularla dış etkilerdir,
3. Türkiye'nin dış politika stratejilerinin saptanmasında "Batıcılık" ve "Yunan Faktörü" etkili olmuştur,
4. Yunanistan Avrupa'ya hem tarihsel ve hem sosyo-kültürel nedenler, hem de bugünkü konumu dolayısıyla Türkiye'den daha yakındır,

5. Yunanistan AT'ye tam üye olduktan sonra Avrupa'ya olan yakınlığı daha da artmıştır ve Yunanistan AT üyeliğinden elde ettiği politik ve ekonomik gücü Türkiye aleyhine kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1980'ler sonrası Türk-Yunan ilişkileri bir soğuk savaşa dönüşmüştür, Türkiye-AB ilişkileri de, Yunanistan'ın tam üyeliğinden beri Türkiye aleyhine bir seyir izlemiştir,
6. Yunanistan, AB organlarında Türkiye'nin lehine olabilecek her türlü kararı veto etmektedir. Fakat bu vetoların arkasında başka AB üyelerinin varlığı da kesindir. Sonuç olarak, o zamanki adıyla AT, Yunanistan'la tam üyelik anlaşması imzaladığı dönemde, Yunan katılımının AT'nin Türkiye ile ilişkilerini etkilemeyeceği yönünde verdiği teminatı hiçbir zaman uygulamamıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, Türk-Yunan uyuşmazlıkları tarihsel boyut içerisinde özetlendikten sonra, diğer bölümlerde AB ile entegrasyon bağlamında Türk-Yunan ilişkileri, 1959-1997 yılları ile sınırlı olarak incelenmiştir. Bir başka deyişle I., II. ve III. Bölümlerde, Yunanistan ile Türkiye'nin aşağı yukarı aynı döneme rastlayan Topluluğa ortaklık için ilk müracaat yıllarından günümüze kadar olan dönemde, uluslararası ortam, bu ortamda Türk-Yunan sorunlarının aldığı boyut ve Avrupa Topluluğu ile ilişkiler araştırılmıştır. Tezin ana teması olan Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunda Yunanistan'ın engellemeleri ise, III. Bölümde, a-Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna karşı Yunanistan'ın engellemeleri, b-Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, henüz devam etmekte olan, AB'ye katılımı sürecinde Yunanistan boyutu, c-Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması ve sonrasında Yunanistan'ın vetoları ve d-BAB'da Yunanistan'ın engellemeleri olmak üzere başlıca dört başlıkta tek tek incelenmiştir.

GİRİŞ

I. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN GENEL PERSPEKTİFİ

Bugün Türk-Yunan ilişkileri denince akla, maalesef Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlık ve sorunlar gelmektedir. Bu anlaşmazlık ve sorunlar, Ege Denizine ilişkin sorunlar (karasuları, kıta sahanlığı, FIR Hattı, hava sahası, adaların silahlandırılması), Kıbrıs sorunu ve Azınlıklar sorunu şeklinde üç ana noktada odaklanmıştır. İki ülke 1920'lerden bu yana savaşmamalarına, birkaç dönem yakın siyasi işbirliği içine girmelerine ve 1952'den beri müttefik olmalarına karşın, bu anlaşmazlık ve sorunlar gittikçe derinleşmiş ve artmıştır.¹ Bugün dahi, zaman zaman savaş tehditlerine dönüşebilmektedir.

İki ülke ilişkilerinin tarihine baktığımızda, bu ilişkilerde çatışmanın kural, işbirliğinin ise istisna olduğu gerçeğini görürüz. Toplumsal, siyasi ve ekonomik benzerlikleriyle her iki ülke de uluslararası sistemde sürekli olarak benzer rollerin peşinde olmuşlardır.² Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu çatışmaya dayalı ilişki tarzında anlaşmazlık ve sorunların uzlaştırılmasındaki güçlük nedeniyle, taraflar bu sorunlarla yaşamaya alışmış görünmektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler, Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopması ve Mora yarımadasıyla sınırlı küçük bir devlet olarak kurulmasından sonra başlamıştır. 1830'dan 1922'ye kadar Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı yayılcı bir politika izlemiştir. Bu dönem boyunca, Teselya (1881), Makedonya,

¹ Şükrü S. Gürel, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki", *Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler*, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 213.

² *Ibid.*, s. 216.

Güney Epir, bazı Ege Adaları ve Girit (1912-1913) Osmanlı'dan Yunanistan'a geçmiştir. Bu Yunan politikası, 1919-1922 döneminde Yunanistan'ın Anadolu'yu işgale kalkışmasıyla doruğa ulaşmıştır. 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması iki devlet arasında kesin sınırları saptamış ve o zamandan beri Ege'nin status quo'sunda, 1947 Paris Antlaşması'yla Oniki Ada'nın Yunanistan'a geçmesi dışında, bir değişiklik olmamıştır.³

Türk-Yunan ilişkilerinin genel bir perspektif içinde değerlendirilmesi halinde, ilişkilerdeki sorunların iki ülke politikacılarından değil, temelde iki milliyetçiliğin sürtüşmesinden doğduğunu ileri sürebiliriz. İlişkilerin temelindeki bu olumsuzluk, tamamen politikacılardan değil, kamu oylarından da ileri gelmektedir. Örneğin iki ülke kamu oyunda da karşılıklı olumsuz algılamalar mevcuttur. Türkler, Yunanlılara İmparatorluk döneminden kalan bir yaklaşımla "eski hain teba" olarak bakmakta ve Batılılaşma çabaları karşısında Batı'nın gösterdiği güvensizlik ve şüpheciliğin sorumlusu olarak "Batı'nın şımarık çocuğu" Yunanistan'ı görmektedir. Yunan halkına göre ise, Türkler medeniyete uyum sağlayamayacak bir millettir ve Türklerin Batılılaşması Batı'yı aldatmaya yönelik bir doğu kurnazlığıdır.⁴ Yine, AB ülkelerinde Türkiye'nin AB'ye katılımı konusunda yapılan kamu oyu araştırmalarında, Türkiye'nin AB'ye girmesini %1 gibi bir oranla en az isteyen ulusun Yunanlılar olduğu ortaya çıkmıştır.*

Dolayısıyla Yunanistan'ın Türkiye'ye bakışında psikolojik faktörler büyük bir rol oynamaktadır. Yunan hükümetlerinin Yunan

³ Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993, s. 11.

⁴ Stefanos Yerasimos, "Türk-Yunan İlişkileri: Mitler ve Gerçekler", **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, der. Semih Vaner, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s. 42.

* Söz konusu araştırma için bkz. Haluk Günuğur, "Avrupalı Türkiye'yi Ne Kadar İstiyor?", **Milliyet**, 21.6.1991, s. 11.

halkına karşı sürekli olarak "Doğu'dan gelen tehdit"i öne çıkarması bunun bir göstergesidir. Aynı çerçevede Türkiye'nin lehine olan her uluslararası gelişme, Yunanistan'ın aleyhine olarak değerlendirilmekte ve Yunanistan, uluslararası arenada Türkiye'nin aleyhine olan pek çok konunun ya bayraktarlığını yapmakta, ya da o konuyu desteklemektedir.

Yunan halkındaki Türk fobisinin en önemli nedeni, Yunan politikacıların "Türk düşmanlığı"na yatırım yapmaları ve bunu bir kısır döngü halinde iç politikada prim sağlamak üzere kullanmalarıdır.⁵ Aslında 1963'den günümüze değin her iki ülke de aralarındaki sorunları iç politika malzemesi olarak kullanmışlardır. Türkiye'de de politikacılar sık sık, gerek iç siyasi hesaplaşmalarda prestij kazanmak, gerekse iç politikada gündemi farklı yönlere çekmek amacıyla, Yunanistan'a karşı yapay krizlerle ilişkileri gerginleştirmektedirler.⁶ İki ülke politikacıları, Limni'nin silahlandırılmasından Kardak krizine, Kıbrıs'tan on iki mil krizine kadar farklı dönemlerde sürekli krizler üretmişler, adeta silahlı çatışmaya davetiye çıkartmışlardır.

Bilindiği gibi hem Türk hem de Yunan dış politikasının en başta gelen sorunu her zaman için Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs, aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinin de anahtarı niteliğindedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği, hatta gümrük birliği dahi Kıbrıs sorununa bağlanmıştır. 1995'in başından itibaren Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği nedeniyle, bu kez Kıbrıs konusu farklı bir açıdan gündeme gelmiştir. Gümrük birliğinin onaylanmasında Yunanistan veto silahını kullanarak, gümrük birliğine karşılık Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye katılma müzakerelerine başlanmasını kabul ettirmeye

⁵ Taki Berberakis, "Türk Fobisi", **Milliyet**, 8.1.1995, s. 18.

⁶ Hüseyin Bağcı, "Türk-Yunan Barışı İçin İlk Adımı Türkiye Atmalı", **Yeni Yüzyıl**, 2.10.1996, s. 20.

uğraşmıştır.⁷ Daha sonra görüleceği gibi, bu çabasında da büyük ölçüde başarılı olmuştur.⁸ Yine Ege'de de, Türkiye'ye yakınlaşma, karşılıklı ödünler verilerek bir sonuca gidilme gibi bir durum bugün de söz konusu değildir. İki ülke de, Ege'nin daima sıcak ihtilaf noktası olmasını adeta kabullenmiş durumdadır.

II. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

A. Psikolojik Olgular ve İnsan Ögesi

Modern Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi sonucu doğmuştur.⁹ Öte yandan, Türkiye de işgalci Yunan kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra, feodal-emperyal Osmanlı aidiyetini arkada bırakarak, Birinci Dünya Savaşı ertesini uluslararası ilişkiler sistemi içinde ulus-devlet kimliğini kazanmıştır. Türkler için bu mücadelenin adı "ulusal kurtuluş mücadelesi" olurken, Yunanlılar 1919-1922 dönemini, hâlâ bozgun yılları olarak anarlar.¹⁰ Bu tarihî sebeplerden dolayı iki toplumda da karşılıklı olumsuz algılamalar gelişmiştir. Yunanlılara göre Türkler "en büyük düşman", uygarlığa uyum sağlayamayacak bir millettir. Yunanlıların bu görüşlerinin oluşumunda belli başlı dört etken söz konusudur:¹¹

– Yunan milliyetçiliğinin kimliğini "Eski Efendi"ye karşı olmakla bulmaya çalışması,

⁷ İ. Reşat Özkan, "Kıbrıs Meselesine Tutarsız Yaklaşımlar", *Yeni Yüzyıl*, 29.7.1995, s. 6.

⁸ *Infra.*, s. 76-77.

⁹ Richard Clogg, *A Short History of Modern Greece*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979, s. 121.

¹⁰ P.K. Jensen, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No: 4, 1979, s. 559.

¹¹ Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri ...*, s.11.

— Yunanistan'ın yayılmak amacıyla yaptığı girişimlerde Türkiye'nin coğrafi engel oluşturması,

— "Türkiye aleyhtarlığının" bu ülkede toplumsal birleşmeyi sağlaması ve iç politikayı beslemesi,

— İnsansal şoklar. ("Küçük Asya Felaketi"nden sonraki Rum göçleri, İstanbul'daki 6-7 Eylül 1955 saldırıları, 1974 Kıbrıs Harekâtı sonucundaki Rum göçleri ve 1920'deki 89 000'lik Rum nüfusunun bugün 3 500 olması, Yunanistan tarafından hazmedilememiştir.)

Türk insanı açısından ise, Yunanistan ciddi bir tehlike olarak görülmemektedir. Bunun da iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin uluslararası platformlarda daha başka sorunlarla da uğraşmak zorunda olmasıdır. İkincisi ise Türklerin Yunanlılara hâlâ Osmanlı bakış açısından bakmalarıdır. Ayrıca Türk halkının 1922 ve 1974 olaylarında Yunan halkının uğradığı insansal şokları yaşamamış olması da önemli bir etkidir. Yani iki ülke arasında bu açıdan bir "asimetri" bulunmaktadır.¹²

Her iki ülkenin yöneticileri düzeyindeki algılamalar ise şu yöndedir:

Yunan yöneticileri kendi ülkelerinden nüfus bakımından beş buçuk, toprak bakımından altı kat büyük bir Türkiye karşısında sürekli güvensizlik duymaktadırlar. Bu oransızlık yüzünden Yunanistan, birtakım müttefikleri sağlam biçimde arkasına alamadığı her çatışmada Türkiye'ye yenilmiştir. Buna karşılık Türk yöneticileri AT'ye girme çabalarında Yunanistan'ı karşılarında görmekte, bu ülkenin karasularını on iki mile çıkarması halinde

¹² Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ekim 1991, s. 22.

İzmir'den kalkan bir geminin Yunan karasularından geçmeden açık denize çıkamayacağını hesaplamakta, adaların silahlandırılmasından huylanmakta, Aralık 1984'de Papandreu'nun ilan ettiği "Yeni Savunma Doktrini"nin "tehlike kuzeyden değil, doğudan geliyor" diyerek askerî hedefi Türkiye'ye çevirmesinden rahatsız olmaktadır.¹³

B. Jeopolitik Olgular

Türk-Yunan uyuşmazlıklarının önemli faktörlerinden birisi de, iki komşu ülke topraklarının jeopolitik konumu ve coğrafi koşullarıdır. Yaklaşık iki binden fazla ada ve adacığın bulunduğu Ege Denizi, daima iki ülkenin egemenlik yetkilerinin çakıştığı bölge durumundadır. Doğal kaynakların karadan çok denizde yer alması, Yunanistan'ın bulunduğu Balkan yarımadasında dağların araziye parçalaması ve verimli toprakların ise Türkiye'nin yer aldığı Anadolu yarımadasında kalması bu çatışmanın körükleyici noktasını oluşturmaktadır.

Bu şekilde Ege Denizinin Anadolu kıyısı aynı zamanda iki ayrı jeopolitik birime ait olmaktadır. Şöyle ki, kıyı yakın adaları ekonomik ve stratejik açıdan tamamlamaktadır. Adalar da kıyı için bir savunma hattı ve kıyının jeolojik uzantısını oluşturmaktadır. Öyleyse bu iki dünya arasında bir "doğal" sınır aramak boşunadır. Dolayısıyla kıyı şeridi ve ona yakın adalardan oluşan Ege ve Anadolu dünyasının bu ortak bölgesi, çevrede birbiri ardına egemenlik kurmuş olan toplumların toprak arzularını sürekli körüklemiştir. Sorun her iki alanı birlikte ellerinde tutmayı başaran Makedonya, Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi

¹³ *Ibid.*, s. 19.

imparatorluklarca geçici olarak çözülmüştür. Persler ve Venizelos gibi Doğu'dan ya da Batı'dan gelenler ise başarısız olmuşlardır.¹⁴

Tarih boyunca devam eden bu çatışma, bugün de hâlâ Ege Denizinde, kıyılarında ve adalarda devam etmektedir. Bu koşullarda taraflar arasında Ege'ye ilişkin sorunların çözümü kısa ve orta vadede mümkün görünmemektedir.¹⁵ İki devleti, Batı'nın motive ettiği işbirliklerine iten stratejik çıkarlar sayesinde zorunlu işbirlikleri sağlanmış olsa da, çatışma kaynağı olan jeopolitik olgular, işbirliğini devamlı kılmamaktadır. Bu yüzden taraflar arasında işbirliği, geçici ve istisnai olmaktadır.

C. Dış Etkenler

Türk-Yunan ilişkilerinde dış etkiler, bilhassa Batı faktörü daima belirleyici rol oynamıştır. Aralarındaki çatışmalar ve istisnai işbirlikleri hep Batı'nın direkt ya da dolaylı müdahaleleriyle biçimlenmiştir. İki ülke de bunun farkındadır. Hatta zaman zaman Batı'nın çıkarlarının önüne kendi çıkarlarını geçirecek ulusal bir dış politikaya yönelmişlerse de, Batı faktörü daima az ya da çok bu ilişkilerde varlığını hissettiregelmiştir.

Türkiye ve Yunanistan'ın Batı ile ilişkilerinde çok önemli değişiklikler ortaya çıkmışsa da, değişmeyen önemli bir özellik de vardır. İki devlet arasındaki ilişkilerde, Batı her zaman bir "referans noktası" olmuştur ve bu özelliğini şimdi de sürdürmektedir. Her iki taraf da, karşılıklı sorunlarıyla ilgili olarak Batı'ya açıklamada ve şikayette bulunmaya ve Batı tarafından kayırılabilir bir konum

¹⁴ Yerasimos, *op. cit.*, s. 38.

¹⁵ Semih Vaner, "Political Relationship Between Turkey and European Union", **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, DİB Stratejik Araştırmalar Merkezi, SAM Papers, No:4/97, Ocak 1997, s. 119.

almaya dikkat etmektedirler. Yunanistan ise bu konuda daha aktif durumdadır. ¹⁶

Yunanistan büyük ölçüde, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarının bir yan ürünü olarak doğmuştur. Yunanistan doğduğu andan itibaren daima kendisini himaye eden devletlere, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya bağımlı olduğunu farketmiştir. ¹⁷

Türkiye açısından baktığımızda ise Türkiye, 1923 ertesinde izlediği kendine yetme politikaları sayesinde çok kutuplu Avrupa uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde kendisi üzerindeki Batı etkisini en aza indirgeyebilmiştir. Ancak, 1947'den başlayarak, bir yandan Soğuk Savaş içinde saf tutmasıyla, öte yandan da iktisadi ve askerî açıdan Batı'ya giderek artan bağımlılığıyla, Türkiye de dış ve iç politikasında Batı etkisine kapılarını açmıştır. Türkiye kamu oyu "Yunan sorunu"nu, Türkiye'nin geleneksel olarak karşısında olagelen "Batı sorunu"nun bir parçası gibi algılamıştır. ¹⁸

III. TÜRK-YUNAN UYUŞMAZLIKLARI

A. Ege Denzine İlişkin Sorunlar

Ege Denzindeki Türk-Yunan sorunları, Türk-Yunan uyuşmazlığının daha çok hukuksal olan ve ne yazık ki kemikleşmeye doğru giden çok önemli bir yanını oluşturmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında 1973'de Ege kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin olarak ortaya çıkan anlaşmazlık kısa

¹⁶ Gürel, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki",....., s. 220.

¹⁷ T.A. Couloumbis, "Defining Greek Foreign Policy Objectives", **Greek-American Relations, A Critical Review**, Couloumbis and Latrides (Eds.), New York, 1980, s.21.

¹⁸ Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri**...., s. 16.

sürede henüz sonuçlandırılmamış olan zincirleme tepkilere yol açmış bulunmaktadır.¹⁹ Bugün iki ülke arasında çözüm bekleyen bir sorunlar paketi mevcuttur. Bu sorunları beş başlık altında ele almak mümkündür. 1) Karasuları, 2) Kıta Sahanelığı, 3) FIR Hattı, 4) Hava Sahası, 5) Adaların Silahlandırılması.²⁰

1. Karasuları: Yunanistan'ın karasuları genişliğini on iki mile çıkarma ve bunu Ege adalarına da uygulama çabalarına karşı Türkiye, Ege Denizinin özel şartlara haiz olduğunu, Yunanistan'ın on iki mil uygulamasıyla Ege'nin bir Yunan gölü haline geleceğini, Yunanistan'ın izni olmadan hiçbir geminin Ege'den Akdeniz'e ve Karadeniz'e açılmayacağını ileri sürerek, bunun hakkaniyete uygun olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Ege'de on iki millik karasuları uygulamasının "savaş sebebi" sayılacağını açıklamıştır.²¹

Türkiye ile Yunanistan arasındaki karasuları sorunu sık sık canlanmakta ve çoğu zaman iki ülke ilişkilerinde sıcak tartışmalara dönüşmektedir. İki ülke de söz konusu tezlerini her fırsatta, çeşitli ortamlarda yineleyerek, uluslararası pozitif hukuk açısından geçerlilik kazandırmaya çalışmaktadır.

2. Kıta Sahanelığı: Yunanistan adaların kendi kıta sahanlıklarına sahip olma hakkı olduğunu, Yunanistan'ın anakarası ile adalarının bir bütün oluşturduğunu ve kıta sahanlığının sınırlandırılmasının Ege'nin en doğusundaki Yunan adasından eşit uzaklık prensibine göre gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Türkiye ise, kıta sahanlığının sınırlandırılmasında ölçütün "doğal uzantı" olması

¹⁹ Esra Doğan, "Paylaşılmayan Bölge: Ege", **Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar**, Ankara, Sayı 14, Ekim 1993, s. 16.

²⁰ Baskın Oran, "Ege'de Türk-Yunan Sorunları", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, No:87, Cilt: XI, Haziran 1987, s. 9.

²¹ Daha geniş bilgi için bkz., Hüseyin Pazarcı, **Ege'de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara, A.Ü. SBF Yayını, 1986, s. 80.

gerektiğini, çok sayıda adanın bulunması nedeniyle Ege Denizinin özel kurallar uygulanması gerektiren yarı kapalı bir deniz olduğunu ve hakça ilkelerin temel alınması zorunluluğunu savunmaktadır. Yunanistan'ın kabul ettiği tek Ege sorunu olan ve 1973-1974 yıllarında ortaya çıkan bu konunun çözümünde Türkiye'nin tercihi, ikili görüşmelerden yanadır. Yunanistan ise siyasi nedenlerden dolayı Uluslararası Adalet Divanı'na gitmeyi yeğlemektedir.²²

3. FIR Hattı (Uçuş Bildirim Bölgesi- Flight Information Region): Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir başka sorun, Ege'de sivil havacılık güvenliğinin denetim alanı FIR ile ilgilidir. Bugünkü hukuki durum çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan, Yunanistan'ın yetkilerinin özü ve uygulama şekli üzerinde anlaşmamaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın bazı keyfi önlemler aldığını ve teknik nitelikteki sorunlarını egemenlik yetkilerine dönüştürme arzusunda olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Türkiye FIR hattının yeniden belirlenmesini istemektedir.

4. Hava Sahası: Yunanistan, karasuları altı mil olmasına karşın on millik ulusal hava sahası iddiasında bulunmaktadır. Yunanistan 1931'de bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle tek taraflı olarak on millik hava sahası ilan etmiştir ve bunu Türkiye'nin sessiz kalmak suretiyle zımni olarak kabul ettiğini ileri sürmüştür.²³ Türkiye ise, Yunanistan'ın 1931'de tek taraflı olarak aldığı önlemin uluslararası hukuka uygunluğunu reddetmektedir.

5. Adaların Silahlandırılması: Lozan ve 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması, Yunan adalarının askerden arındırılmasını öngörmektedir. Lozan Antlaşmasınının 12. maddesiyle, Limni,

²² Namık K. Yolga, "Ege'nin Uluslararası Statüsü- Türkiye'nin Hak ve Menfaatleri (Seminer- 7-8 Haziran 1985)," *SBF Dergisi*, Ankara, A.Ü. SBF Yayını, Temmuz-Aralık 1988, s. 170.

²³ Oran, "Ege'de Türk-Yunan Sorunları",....., s. 11.

Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerindeki Yunan egemenliği tanınmış, 13. maddesiyle de Yunanistan'a bu alanlarda "hiçbir üs kurmama ve tahkimat yapmama" yükümlülüğü getirilmiştir. Bu hükme rağmen, 1974 Kıbrıs çıkartmasından sonra Yunanistan'ın bu adaları resmen silahlandırmaya başlaması da "adaların silahlanması" sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Türkiye ile Yunanistan arasında hukuki bir anlaşmazlık söz konusudur.²⁴

B. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen etkenlerden en önemlisi olma özelliğine sahiptir. Kıbrıs sorunu birbiri içine geçerek içinden çıkılmaz bir durum yaratmış olan birçok boyuttan oluşmaktadır. Bununla birlikte, Kıbrıs'da toplumlararası çatışma boyutu şeklinde olsun, Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki çatışma boyutu veya üçüncü devletleri ve uluslararası toplumu ilgilendiren bir çatışma boyutu şeklinde olsun, Türk-Yunan boyutu çeşitli biçimlerde her yerde kendini göstermektedir.²⁵ Adada yeni bir devletin kurulmasına yönelik müzakerelerle ilgili olarak Türkler, kurulacak devletin en azından iki bölgesi ve iki toplumlu bir federasyon olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bunu Türk tarafının güvenliği için vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmektedir. Anlaşmazlığın hangi platformlarda çözümleneceği de taraflar arasında diğer bir anlaşmazlık sebebidir. Türkiye adil ve sürekli çözümün sadece iki taraf arasında yapılacak görüşmeler yoluyla temin edilebileceği görüşünü savunurken, Yunanistan

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz., Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adaları'nın Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara, SBF Yayını, 1986, s. 5.

²⁵ Andreas D. Mavroyannis, "Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", **Türk-Yunan Uyuşmazlıkları**, der. Semih Vaner, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s.143.

problemi Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası platformlara çekmeye çalışmaktadır.

C. Azınlık Sorunları

Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli sorunlardan biri de, kökenleri Osmanlı dönemine dayanan ve iki ülkede yaşayan insanların yaşamlarını doğrudan doğruya etkileyen bir "insan" sorunu olan azınlık sorunlarıdır. Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türk azınlık ile Türkiye'de yaşayan az sayıdaki Ortodoks Rum azınlığın hakları ve onlarla ilgili her iki devletin uygulamaları, aralarındaki başka sorunlarla da bağlantılı olarak uzun yıllar gündemde kalmıştır. Bu konuda taraflar arasında belli anlaşmaların halen yürürlükte olmasına rağmen, iki devlet ilişkilerinin hiçbir zaman normalleşmemesi yüzünden zarar gören daima azınlık konumundaki insanlar olmuştur.

Yunanistan'daki azınlıkların en önemlisi, 110.000 dolayında oldukları tahmin edilen Müslüman-Türk azınlığıdır. Bu azınlık özellikle 1967 yılından bu yana Yunanistan'ın kendisine ayrımcı bir uygulama yaptığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Yunanistan gerek çok-tarafli ve gerekse ikili uluslararası anlaşmalarla saptanmış olan azınlık haklarını sürekli olarak ihlal ettiği gibi, Yunan anayasası ve yasalarından doğan insan ve yurttaş haklarını da azınlık mensuplarına uygulamaktan kaçınarak ayırım yapmaktadır.²⁶

Bununla birlikte Türkiye'de de azınlık konumunda çok az sayıda Ortodoks Rum yaşamaktadır. Bu azınlıklarla ilgili Yunanistan'ın savı ise, Türkiye'nin İstanbul'daki Rum azınlığa baskı uygulayarak onları sayıca eritmeye çalıştığı yönündedir.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz., Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**,..., s. 25.

BİRİNCİ BÖLÜM

AB-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İLİŞKİLERİ

Tezin esas konusu olan bölüme geçmeden önce AB, Türkiye ve Yunanistan arasındaki birbiriyle çok yakından bağlantılı üçlü ilişkilerin genel bir perspektifini çizmek ve Türkiye'nin bir yandan Yunanistan'la diğer yandan da AB ile ilişkilerindeki yaklaşımlarını ortaya koymak yararlı olacaktır.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin politika saptayıcılarını, Avrupa'nın bir parçası olma çabalarında her zaman iki geleneksel kaygı meşgul etmiştir. Bunlardan biri, "Batılılaşma", diğeri de "Yunan faktörü", yani Türkiye'nin Batı'nın egemenliğindeki uluslararası platformlardan Yunanistan tarafından dışlanma kaygısı.²⁷ Nitekim Türkiye'nin AT'ye üyelik başvurusundaki en önemli neden, Batı ittifakına dahil olma düşüncesinin yanı sıra "Yunan faktörü"dür. Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da Topluluğa başvurusu aslında Yunanistan'ın iki ay evvelki benzer başvurusuna bir cevaptır.²⁸ Türkiye için bütün mesele, gelecekte Yunanistan'ın, Türk-Yunan rekabetinin gerçekleşeceği önemli bir alan olarak düşünülen Avrupa arenasını tekel altına alması durumunda, Batı ittifakı içinde Türkiye'ye verdireceği muhtemel zarardır.

Türkiye'nin bu kaygılarını doğru çıkaracak şekilde, Yunanistan'ın 12 Haziran 1975'de AT'ye tam üyelik için resmen başvurması ise, Türk-Yunan ilişkilerini, aynı zamanda da Türkiye-AT ilişkilerini yeni bir safhaya sokmuştur. Bu bakımdan tarafların

²⁷ Atila Eralp, "Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", *Türkiye ve Avrupa İlişkileri-Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler*, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 55.

²⁸ Uğur Kılınc, *Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri (Ekonomik, Sosyal, Siyasi, Hukuki ve İdari Yönden)*, Ankara, TOBB Yayını, 1990, s. 29.

ilişkilerini, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusuna kadar olan dönem ve sonrası olmak üzere iki aşamada incelemek gerekir.

İlk olarak Yunanistan'ın tam üyelik başvurusuna kadar olan döneme baktığımızda, Kıbrıs sorunu çıkıncaya kadar iki ülke ilişkilerinde sıcak bir dönem söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı sonundan 1955'de Kıbrıs sorununa kadarki dönem, Türk-Yunan ilişkilerinin en parlak dönemi olmuştur. Bu dönemde, önce iki ülke de ABD'den, 1947 Truman Doktrini çerçevesinde bir askerî yardım ile 1948 Marshall Planı ile bir ekonomik yardım almış, ardından 1952'de NATO'ya katılmışlardır. Yine aynı dönemde, 9 Ağustos 1954'de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya arasında Balkan İttifakı imzalanmıştır.²⁹ Her iki ülkenin dış politikasını ortak menfaatler içerisinde birleştiren bu yakınlaşma, 1946'dan 1954'e kadar sekiz yıl devam etmiştir. Öyle ki, her ikisi için de Sovyetlerden ve Müttefiklerden gelen ortak tehdit söz konusudur ve her iki ülkenin güvenlik politikası, aralarındaki işbirliğini NATO içerisinde sürdürmeyi zorunlu kılmaktadır.³⁰ Bu sorunsuz dönemi, 1955'de Kıbrıs sorununun çıkması sona erdirmiştir. Bundan sonra Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunu çerçevesinde gelişmiştir. Yunanistan, sorunu uluslararası platformlara, bu arada da 1975'deki tam üyelik başvurusuyla AT'nin siyasi gündemine taşımıştır.

İkinci olarak Yunanistan'ın Topluluğa tam üyeliği sonrası ilişkilere baktığımızda ise, Türk-Yunan ilişkilerinin adeta bir soğuk savaş niteliği kazandığını, Türkiye-AT ilişkilerinin ise bir dizi sorunlar zinciri içine girdiğini görüyoruz. Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliğiyle, başta Kıbrıs olmak üzere Türk-Yunan sorunları AT

²⁹ Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri*, ..., s. 51.

³⁰ *Türkiye-Yunanistan Dış ve Güvenlik Politikası İle İlgili Sorunlar*, Ankara, TC. Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Mart 1986, s. 14.

gündemine taşınmış ve 1980'lerden bu yana Topluluk, Türk-Yunan çatışmasının arenası olmuştur.³¹ Bunun yanı sıra Yunanistan, Türkiye'nin AB'ye tam üyelikle bağlanma hedefi önünde, ciddi bir engel oluşturmuştur. Birliğin bazı yetkilileri de zaten birçok vesileyle AB üyelerinin, Türk-Yunan anlaşmazlıkları çözülmedikçe ve Kıbrıs'da siyasi bir çözüme varılmadıkça, Türkiye'nin üyeliğine rıza göstermeyeceklerini bildirmişlerdir.³² Hatta bu tavır, AB siyasi organlarınca da açıkça ifade edilmiştir.

Türkiye'nin dış politika yaklaşımındaki "Batılılaşma" faktörünün, Türkiye-AB ilişkilerine yansımaları ise şöyle özetleyebiliriz.

Herşeyden önce Türkiye için AB'ye üyelik, Tanzimat'dan bu yana devam eden Batı'ya entegre olma hedefinin son aşaması olarak algılanmaktadır. AB'ye üyelik, sadece Türkiye'nin dış politikası açısından bir dönüm noktası değil, aynı zamanda Avrupa kimliğinin kesin olarak tanınması anlamına da gelmektedir. Çünkü, Cumhuriyet'in kuruluşunda Türkiye, Batı'nın parçası olma yönünde siyasi bir karar vermişti. Bu karar aynı zamanda bir kimlik meselesiydi. Yeni devletin liderleri kalkınma ve modernleşme yolunu seçmişlerdi ve bu da ancak Batılılaşmayla mümkündü.³³ Bu nedenle Türkiye, AB üyeliğini Avrupa ile ilişkilerin daha kuşatıcı olan Batı ile ilişkiler meselesinin bir kolu olarak değerlendirdi. Bu bütüncül yaklaşımın uzantısı olarak İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı Avrupa'nın hemen bütün siyasi, askerî ve ekonomik amaçlı kuruluşlarında yer aldı, en son olarak da ekonomik entegrasyon yoluyla ileride "siyasi bir entegrasyona" gitmeyi hedefleyen AET kurulunca, 1959'da ortak üyelik için resmen

³¹ Eralp, "Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde", s. 56.

³² Gürel, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki",, s. 239.

³³ Eralp, *loc. cit.*, s. 60.

başvurdu.³⁴ O tarihten bugüne kadar da Avrupa entegrasyonu sürecinde yer almak, dış politikanın en kararlı hedeflerinden birini oluşturdu.

Bu genel çerçeveyi ortaya koyduktan sonra, Yunanistan ve Türkiye'nin 1960'lı yılların başında AET ile girdikleri ortaklık ilişkilerinin temelleri ve günümüze uzanan etkilerini inceleyelim.

I. YUNANİSTAN VE TÜRKİYE'NİN AET'YE ORTAKLIK BAŞVURULARI VE DÖNEMİN ULUSLARARASI ORTAMI

Amerika, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 12 Mart 1947 Truman Doktrini ile Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz'deki rolünü kesin şekilde ortaya koydu. Truman Doktrini'nin başlıca amacı, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasındaki etki sahasını genişletmemektir. Bunun için de, bir yandan bölgesel paktlar (NATO-CENTO gibi) kurarak, bir yandan da Türkiye ve Yunanistan gibi Batı'ya bağlı ülkeleri güçlendirerek etkili bir çember yarattı.³⁵ Amerika, savaştan çıkan Avrupa'yı da Marshall yardımıyla destekledi ve OEEC çerçevesinde birleşmeye yöneltti. Ekonomileri birbirine bağlı, birbirini tamamlayan Avrupa ülkeleri birleştikleri takdirde, ekonomik açıdan daha güçlenecekler, böylece Almanya'yı aralarında eritip ileride yeni bir çatışmayı önlerken, komünizme karşı da etkili bir cephe oluşturabileceklerdi.³⁶

1959'a kadar süren birleşme görüşmeleri, Fransa'nın İngiltere'nin tam üyeliğini veto etmesi üzerine kesildi ve Avrupa

³⁴ Kılınç, *loc. cit.*, s. 29.

³⁵ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1990, s. 9.

³⁶ Borchardt, Klaus Dieter, *Avrupa Bütünleşmesi*, Ankara, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, 1991, s. 18.

ikiye ayrıldı. Bir yanda İngiltere ve onu izleyen İsveç, Danimarka, Portekiz gibi ülkeler, öte yanda Altılar diye adlandırılan Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Belçika ve Lüksemburg yer aldı. İngiltere EFTA'ya, Fransa da AET'ye öncülük etti ve Avrupa'da iki ayrı ekonomik örgüt kuruldu.³⁷ İki ekonomik grup arasında güçlü bir ekonomik çekişme ve rekabet başladı.

İşte bu ortam içinde, önce Yunanistan'ın ardından da Türkiye'nin AET'ye ortak üye (associate-member) olmak üzere yaptıkları başvuru AET'de büyük sevinçle karşılandı. Brüksel'de resmen zafer havaları estirdi. İngiltere'nin EFTA'sına karşılık, bu iki ülkenin AET'yi seçmeleri, kendine güveni eksik, tecrübesiz Topluluk için önemli bir siyasi başarı idi. Topluluk Atina ve Ankara'ya kapılarını açıyordu, fakat ne yapacağını da doğru dürüst bilemiyordu. AET'nin anayasası sayılan Roma Antlaşması'nın imzalanmasından henüz iki yıl geçmişti. Topluluk ne kendi içinde ne de dışarıda hiçbir önemli gelişme gösterememişti. Bu nedenle Yunanistan'ın ve ardından da Türkiye'nin başvurularıyla önemli bir prestij kazanmıştı.³⁸ Özellikle AET çevrelerinde bu başvurular, genişlemeye yeni bir yön ve hız verecek bir olanak olarak görülmüş ve büyük bir sevinçle karşılanmıştı.³⁹ Bu arada Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge sürdürülmesi, birinin diğerine tercih edildiği izleniminin verilmemesi politikası da benimsenmişti.⁴⁰

³⁷ Haluk Günuğur, "Avrupa Birliği Bütünleşmesi'nin Tarihsel Gelişimi (Dünü, Bugünü, Yarını)", *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s.16.

³⁸ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 2. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Ekim 1994, s. 266.

³⁹ İlhan Tekeli, Selim İkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu- Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı I*, 1. Cilt, Ankara, Ümit Yayıncılık, Nisan 1993, s. 126.

⁴⁰ *Infra.*, s. 43-44.

Türkiye ile Yunanistan'a AET'nin yaklaşımlarını, o dönemde en üst düzeyde görev yapan bir AET yetkilisi şöyle anlatır:

"Bugünkü gibi muazzam binalarda oturmuyorduk. Brüksel'in ortasındaki Schumann Meydanı'nın etrafındaki apartmanlar kiralanmıştı. Tam bir keşmekeş içinde çalışıyorduk... Çalışanlar birbiriyle savaşıyor, ekonomilerini birleştirecek dev bir Avrupa Birliği yaratma heyecanı içindeydiler. Idealistlerin dönemi demek daha doğru olur. İşte böyle bir hava içinde Türkiye ile Yunanistan'ın kapımızı çalması önemli bir prestij sayılıyordu. Demek ki, başka ülkeler bizim ciddiyetimize ve yaratmaya çalıştığımız eserin gerçekleşeceğine inanmışlardı. Demek ki, kuşkularımızı kendi kendimize abartıyorduk. Böylesine bir heyecan içinde Türk ve Yunan istemlerine sarıldık..."⁴¹

1960-61 dönemi, artık AET'de bazı değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde AET her ne kadar tam anlamıyla güçlenmemişse de, kendine güveni artmaya başlamış, eski rekabet dönemi bitmiştir. Etrafındaki diğer Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin ilgisi açıkça Brüksel'e kayma sürecine girmiştir. Yunan ve Türk ortaklık başvurularının ardından, İngiltere'nin öncülüğünü ettiği EFTA üyelerinden İrlanda, Danimarka, hatta İngiltere'nin dahi Altılara katılma eğilimleri belirilmiş, üç tarafsız Avrupa ülkesi Avusturya, İsveç ve İsviçre ortaklık ilişkisi kurabilmek amacıyla ön araştırmalara başlamışlardır. İrlanda tam üyelik için 1 Ağustos 1961'de, İngiltere ve Danimarka 10 Ağustosta resmen AET'ye başvurmuşlar, Avusturya, İsveç ve İsviçre ise 15 Aralıkta ticaret

⁴¹ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin ortak Pazar Macerası 1959-1990**, 8. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, Eylül 1990, s. 79-80.

anlaşması isteminde bulunmuşlardır. Ayrıca Amerika da bu ilişkileri desteklemiştir.⁴²

İşte bu uluslararası ortamda, önce Yunanistan'ın ardından da Türkiye'nin yaptıkları ortaklık başvurusunu ve kurulan ortaklık ilişkilerinin niteliklerini önce ayrı ayrı inceledikten sonra karşılaştırma imkanı bulabiliriz.

A. AET-Yunanistan Ortaklık İlişkisi

Dış politikalarını birbirlerine endekslemiş olan Türkiye ve Yunanistan, dış politika tercihlerini Batı Dünyası yönünde yapmışlar ve bu yönde birbirlerini yalnız bırakmama, sürekli kontrol altında bulundurma gayreti içinde olmuşlardır. Zira iki devlet arasındaki ilişkilerde, Batı her zaman bir referans noktası olmuştur.⁴³ Nitekim, iki ülke arasında Kıbrıs sorununun giderek ciddileştiği bir dönemde, 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın AET'ye yaptığı ortaklık başvurusunun ardındaki Türkiye'yi ilgilendiren siyasi sebeplerden biri, Kıbrıs ve Ege sorunlarını AT desteği ile çözmek, diğeri ise Topluluğa katılarak Türkiye'yi uluslararası platformlardan izole etmektir.⁴⁴

AET-Yunanistan ortaklık müzakerelerindeki en büyük çatışmalar tarım ürünlerine verilecek ödünlere çıktı. De Gaulle'ün İngiltere'nin katılma isteğini vetosundan hemen sonra, Topluluğun "dışa kapalı zenginler kulübü" izlenimini silebilmek amacıyla Yunan müzakereleri hızlandırıldı ve Atina'nın istekleri kabul edildi. Yunanistan'a bu derece büyük ödünlere verilmesinin nedenlerinden

⁴² Borchardt, Dieter, *op. cit.*, s. 19.

⁴³ Gürel, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki", ..., s. 218.

⁴⁴ Ali Tıgrel, **AT İle Yapılan Müzakerelerde Son Durum ve İstikrar Politikalarında Gümrük Birliğinin Yeri (Seminer)**, Ankara, TBMM Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu, 6 Haziran 1994, s. 16.

biri, Topluluğun dış ilişkilerinde tecrübesizliği ise, diğeri de Yunan ekonomisinin küçüklüğü idi. AT Komisyon Başkan Yardımcısı Manshald, Yunanistan'a verilen ödünlerin bir "istisna" olduğunu ve dolayısıyla bu anlaşma biçiminin öteki ülkelere -ki o sırada tek aday Türkiye idi- örnek olmayacağını bildirdi.⁴⁵

Sonuçta AET ile Yunanistan arasında bir ortaklık yaratan Atina Anlaşması 9 Temmuz 1961'de imzalanarak 1 Kasım 1962'de yürürlüğe girdi. AET-Yunanistan ortaklık anlaşması yetmiş yedi maddelik bir ana anlaşma ile buna ek yirmi protokolden oluşuyordu. Ayrıca AET-Yunanistan ortaklık anlaşmasına, mali protokole ilişkin bir anlaşma ile yönetim işbirliği yöntemlerine ilişkin bir de sözleşme ekliydi.⁴⁶

9 Temmuz 1961 tarihli Atina Anlaşması'nın temel noktaları ise kısaca şunlardır.⁴⁷

- Ortaklık ilişkisinin amacı, bazı istisnalar hariç gümrük birliği (customs union) kurmak ve sonunda da tam üyeliğe gitmektir. On iki yıllık bu ilk dönemden geri kalan engeller ise, en geç yirmi iki yıl sonunda kaldırılacaktır. Dönemler arasında geçiş otomatik olacak, herhangi bir Ortaklık Konseyi kararı gerektirmeyecektir.
- Topluluk, Yunanistan'ın bazı hassas ürünleri dışındaki tüm tarım ihracatına ve tüm sanayi ihracatına kendi aralarında uyguladıkları gümrük indirimlerini sağlamış, tüm kısıtlamaları

⁴⁵ İlhan Tekeli, Selim İkin, **op. cit.**, s.154.

⁴⁶ Asena Sencer, **AET-Yunanistan Ortaklık Anlaşması (Sistemik İzah)**, Ankara, TC. Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1966, s. 2.

⁴⁷ **Yunanistan ve Ortak Pazar**, Atina, TC. Atina Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 1977, s.3.

kaldırmıştır. Atina, AET'nin kendi içindeki tüm tarife ve eş etkili vergi (equivalent effect duty) indirimlerinden de yararlanacaktır.[#]

- Yunanistan da on iki yıl içinde, AET'nin sanayi ve tarım ürünlerine (bazı istisnalar yirmi iki yılda) uyguladığı gümrükleri ve miktar kısıtlamalarını (quantitative restrictions) kaldıracak ve başlangıçta AET'den ithalatının %60'ını libere edecektir. Sonunda da tamamını konsolide edecektir.*
- Taraflar, anlaşmanın uygulanması ve kapsamının ekonomilerini güç duruma düşürmesi halinde, tek taraflı korunma tedbirleri alabileceklerdir.
- Ayrıca AET, Yunanistan'a beş yılda 125 milyon doları bulan bir de mali proje kredisi açacaktır.

B. AET-Türkiye Ortaklık İlişkisi

1950'li yılların sonu ve 1960'ların başlarında Türkiye, ciddi ekonomik bunalımlar yaşamakta ve Türk dışişleri, Batı ile ilişkileri ekonomik kalkınma için tek çıkar yol olarak görmekteydi.⁴⁸ Nitekim, altı Batı Avrupa ülkesinin aralarında imzaladıkları Roma Antlaşması'nın 1958'de yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye, 31 Temmuz 1959'da, bir yandan başta Yunanistan faktörü olmak üzere

[#] Eş Etkili Vergi : İthalat sırasında ya da ithalat gerçekleşikten sonra, benzer yerli mallardan farklı olarak ithal edilen mallara tek yanlı ve özel olarak uygulanan ve böylelikle, söz konusu ithal malının fiyatını yükselterek malların serbest dolaşımı üzerinde bir gümrük vergisi etkisi yapan vergiler, gümrüklerle eş etkili mali yükler olarak tanımlanmaktadır. (Bkz. Ahmet Gökdere, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri**, Ankara, Genişletilmiş 2. Baskı, A.Ü. ATAUM Yayını, No:2, 1991, s. 233.)

* Liberation Consolidation: İthalata uygulanan miktar kısıtlamalarının kaldırılıp, ithalatın libere edilmesi ve bir daha sınırlamaya tabi tutulmaması.

⁴⁸ Haluk Günöğür, "6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Kararı ve Gümrük Birliği", **Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği (Seminer) 7-8 Ekim 1995**, İstanbul, Esbank Yayını, No: 6, Mart 1996, s. 12.

siyasi nedenler ve diğer yandan da ekonomik nedenlerle Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur.⁴⁹

Aynı dönemde Yunanistan da, Türkiye'den yaklaşık bir buçuk ay önce, 1959 yılının Haziran ayında AET'ye ortaklık için resmî başvurusunu yapmıştır. Dönemin Demokrat Parti hükümeti, mutlaka Yunanistan'ı izleyerek AET'ye aynı şekilde başvuruda bulunma kararı almıştır.⁵⁰ Türkiye'nin ivedilikle Topluluğa bağlanma isteğinin iki önemli nedeni bulunduğu, zamanın Türk yetkililerince şöyle açıklanmıştır: *"Türkiye, uzun dönemde, Batı Avrupa'da kurulabilecek siyasal bir birliğin dışında kalmak istememektedir. Öte yandan Türkiye, gümrük birliği içinde Yunanistan'a verilecek ticari tavizlerden de yoksun kalmamak amacındadır".*⁵¹

Yine Türkiye'nin AET'ye bakışını göstermek bakımından, dönemin dışişleri yetkililerinin şu görüşleri önemlidir:

*"Yunanistan ile aynı tarım ürünlerini ihraç ediyoruz, biz girmezsek piyasayı onlar ellerine geçirecekler... Yunanistan AET'den, ortak üye olarak bizden daha fazla kredi alabilecek... Her şeyi bir kenara bırakırsak dahi, Türkiye Batı dünyası içinde Yunanistan'ı tek başına bırakmamalı ve yerini almalıdır. Türkiye'nin Atina'nın gerisinde kalması mümkün değildir..."*⁵²

⁴⁹ Mustafa Aşula, "Türkiye-Avrupa İlişkileri, Gelişme ve Perspektifler", **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, der. Ömer Bozkurt, Ankara, TODAİE Yayını, No: 220, Nisan 1987, s. 43.

⁵⁰ Karluk, **op. cit.**, s. 265.

⁵¹ **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı Avrupa Topluluğu Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Ocak 1993, s. 162.

⁵² Ali Sait Yüksel, **Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 14.

O sırada kimse AET'nin ne olup ne olmadığını, Türkiye için ne tür avantajlar getireceğini veya sakıncalarının neler olabileceğini bilmiyordu. Düşünülen tek şey, Türkiye'nin Atina'nın gerisinde kalmaması, Batı içinde yerini alması ve Yunanistan'ı yalnız bırakmamasıydı. Ayrıca ekonomik darboğazın hızlandığı 1959'da AET'ye başvuru, yeni kredi-borç kaynağı bulma açısından Menderes hükümeti için önemli bir fırsattı.⁵³ AET Bakanlar Konseyi Türkiye'nin müracaatını 11 Eylül 1959'da inceleyerek Türkiye ile görüşmeleri yürütme görevini Topluluk Komisyonu'na verdi.⁵⁴

Görüşmeler başladıktan sonra Türk delegasyonu, görüşmelerin Yunan görüşmeleriyle paralel yürütülmesini ve Yunanistan'la nasıl bir model oluşturuluyorsa, Türkiye ile de aynı modelin oluşturulmasını istemiştir. Yunanistan'la yapılan modelin gümrük birliği temeline oturan bir ortaklık anlaşması olduğu kesinleşince, Türkiye de bundan geri kalmak istememiştir. Gümrük birliği modeli aslında, son derece bağımlı bir ilişki modelidir. Çünkü bu model, başvuranları daha sonra tam üyeliğe götürebilecektir.⁵⁵ Sonuçta gümrük birliği ilkesi kabul edilmiştir. Ancak öylesine esnek davranılmıştır ki gümrük birliğinin sadece adından bahsedilmiş, ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceği belirlenmediğinden, tarafları bağlamayan bir formül bulunmuştur. Ayrıca bu formülün de Yunan anlaşmasının bir paraleli olmaması, Ankara'da hayal kırıklığı ve tepki yaratmıştır.⁵⁶

⁵³ Canan Balkır, "Türkiye ve Avrupa", **Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, der. C. Balkır, A. M. Willams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 15.

⁵⁴ **Milliyet**, 7.12.1959, s. 7.

⁵⁵ Haluk Günöğür, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçesi", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s. 177.

⁵⁶ Birand, **op. cit.**, s. 157-158.

Türkiye ile AET arasındaki dört yıllık görüşmeler sonunda taraflar arasında bir "Ortaklık" kurmuş olan Ankara Anlaşması, 12 Eylül 1963'de imzalanarak, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Ankara Anlaşması; Esas Anlaşma (33 Madde), Geçici Protokol (11 Madde), Mali Protokol (9 Madde), Son Senet ve işgücü konusunda taraflar arasında teati edilen mektuplardan oluşmaktadır. Anlaşmaya bunlardan başka, bir adet Niyet Bildirisi, iki adet Yorum Bildirisi ve F. Almanya hükümetine ait iki Bildiri eklenmiştir.⁵⁸

Ankara Anlaşması'nın amacı 2. maddesinde açıkça ortaya konmuştur:

"Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasında ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir.

Yukarıdaki fıkrada belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3, 4 ve 5 inci maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür..."⁵⁹

Ankara Anlaşması, Türkiye ile Topluluk arasında üç aşamada tamamlanacak bir ortaklık ilişkisi kurmaktadır. Anlaşma, madde 2/3'de aşamalı olarak, bir hazırlık dönemi, bir geçiş dönemi ve bir

⁵⁷ Avrupa Topluluğu ve Türkiye,, s. 162.

⁵⁸ Bu metinler için bkz. **Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, Avrupa Topluluklarına İlişkin Belgeler**, Cilt 2, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ağustos 1993.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 6.

son dönem öngörmektedir. Bu dönemler arasındaki geçişler otomatik değildir. Hazırlık döneminde Türkiye, tek taraflı bazı ödünlerden yararlanmış ve ekonomisini bir anlamda Avrupa Topluluğu'na hazırlamıştır. 23 Kasım 1970'de imzalanan ve 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokolle yirmi iki yıllık bir geçiş dönemi başlamıştır ve bu dönemde karşılıklı yükümlülükler üstlenilmiştir. Geçiş dönemi 1995 yılı sonunda tamamlanmış ve son dönem başlamıştır.⁶⁰ Son dönem gümrük birliğine dayanmaktadır. Bu dönemde taraflar ekonomi politikalarını birbirine yaklaştırma ve aralarındaki eşgüdümü güçlendirme konusunda çaba harcayacaktır.

II. ANKARA ANLAŞMASI'NIN YANSIMALARI VE TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ORTAKLIKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

A. Ankara Anlaşması'nın Türk ve Yunan Kamu Oyuna Yansıyan Etkileri

AET-Türkiye Ortaklık Anlaşması, Türkiye'de özellikle hükümet çevrelerinde, ekonomik ve siyasi bir başarı olarak nitelenmiştir. Hatta anlaşmanın taşıdığı siyasi anlam ekonomik önemine oranla daha ön cepheye alınmış, anlaşmanın siyasi etki ve yankıları üzerinde durulmuştur. Sadece gümrük birliğine dayanan bir ortaklık kurulmasına rağmen, Ankara Anlaşması, Türk basınında ve kamu oyunda "AET'ye girdik", "Artık biz de bir Avrupa ülkesiyiz" şeklinde değerlendirilmiştir.⁶¹ Anlaşmanın imzalanması üzerine Türk basınında çıkan manşetlerden birkaç örnek vermek, o dönemin havasını yansıtmak bakımından yararlı olacaktır.

⁶⁰ Ahmet Çimen, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 1996, s. 135.

⁶¹ "12 Eylül 1963 Ankara Anlaşması'nın Türk Basınındaki Yankıları", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Sayı : 59, Eylül 1988, s. 64.

Bir gazete, "Anlaşma imzalandı, Ortak Pazar'a girdik!" manşeti altında Dışişleri Bakanı Ferudun Cemal Erkin'in bir yazısını yayınlamıştır.

"Müşterek Pazar'ı bir gümrük birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmek çok yanlış olur. Müşterek Pazar her şeyden evvel müşterek bir zihniyettir... Müşterek Pazar karşılıklı tavizlerle, karşılıklı menfaatler kazanılmasını sağlayan bir tertip değil, müşterek fedakârlıklarla müşterek bir refahın teminini hedef tutan bir oluşturmaktır. Müşterek Pazar, ileriki asırlarda tarihin kaydedeceği müstesna vakıyalardan birisini teşkil etmektedir..."⁶²

Bir diğeri, "Türkiye'nin Avrupa'nın bir cüz'ü olduğu tescil edildi" manşeti altında dönemin Başbakan'ı İsmet İnönü'nün anlaşmanın imza töreninde yaptığı şu açıklamalarını yazmaktadır:

"Bugün Türkiye'yi ebediyen Avrupa'ya bağlayacak anlaşmayı imzalamış bulunuyoruz. Anlaşma siyasi bakımdan Türk milletinin hayatında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Anlaşma Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olmak emel ve hüvviyetini kat'î surette tescil eden, sulh ve refah yolunda ilerleme vaadleriyle dolu şerefli bir devir açmıştır...."⁶³

Yunanistan'da da basın, Ankara anlaşmasına yoğun bir yer ayırmış ve anlaşmaya tepkiler içeren yorumlar yayınlamıştır. Yunan basınından örnekler:⁶⁴

"Türkiye ile AET arasındaki anlaşma Yunanistan'ın çıkarlarına ters düşmektedir. Zira Yunan ihraç ürünleri tehlikeye düşmektedir... Bu konuda Fransa ve Almanya'nın

⁶² Cumhuriyet, 13.9.1963, s. 5.

⁶³ Milliyet, 13.9.1963, s. 7.

⁶⁴ Birand, op. cit., s.193-194.

gösterdikleri ilgisizlik de dikkati çekmektedir. Böylece Yunanistan diplomatik bir yalnızlığa itilmektedir.”

“Yunan İhracatçılar Birliği, Hükümeti protesto edip, Türk anlaşmasının AET tarafından iptalini istediler.”

“Dışişleri Bakanı Averof, Altıların Atina'daki elçilerini çağırarak durumu protesto etti. AET geç de olsa usulsüz hareket ettiğini anlayacaktır.”

“Türkler AET'den 175 milyon dolar alıyorlar ve bundan öncekiler gibi serbestçe israf edecekler... Türkiye iltimaslarla milyonları alacak, biz ise Ortak Pazar'a uzun süredir bağlı olmamız ve taahhütlerimize rağmen bugüne kadar tek bir dolar dahi alamıyoruz.”

“AET Türk ekonomisinin vasiliğini taahhüt etti.”

“İnönü imzaladığı anlaşmayla gururlanmakta haklıdır.”

Ortaklık Anlaşmasına AET açısından bakılınca ise, bu anlaşmanın ekonomik sonuçlarının yanı sıra siyasi öneminin kabul edildiği görülür. İmza töreninde konuşan AET Bakanlar Konseyi Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Dr. Luns, Topluluğun görüşünü açıklarken şöyle demişti:⁶⁵

“Türkiye ile Topluluk arasında bir ortaklık yaratan anlaşmanın, memleketinizin kendisine çizmiş olduğu yolda ilerlemesine yardımcı olacağına ve bu suretle gerek sizde, gerek bizde yaratmış olduğu ümitleri haklı çıkaracağına kaniim. Anlaşma, Türkiye'ye hemen bazı iktisadi ve mali avantajlar sağlamaktadır, fakat hakiki kıymeti, tesbit ettiği hedef ve takip ettiği gayelerdedir.”

⁶⁵ Duygu Sezer, "Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, der. Mehmet Gönlübol ve diğerleri, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 1996, s. 482.

B. Yunanistan'ın AET İle İlişkilerde Türkiye'ye Karşı İlk Engelleme Çabaları

Türkiye'nin Yunanistan'ı takip ederek AET'ye başvurması ve bu başvurunun AET organlarınca olumlu bir şekilde ele alınması, daha o aşamada Yunanistan'da rahatsızlık yaratmıştır. 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması'nın imzalanması sonucunda ise Yunanistan tepkilerini açıkça dile getirmiş, AET'nin Türkiye'yi ortaklığa kabul etmekle büyük bir hata yaptığını ileri sürmüştür. Türkiye-AET ilişkilerine karşı Yunanistan'ın ilk engellemeleri böylece ortaya çıkmış ve daha sonra da her fırsatta artarak devam etmiştir.⁶⁶

Yunanistan'ın Ankara Anlaşması'na tepkisi, aslında AET konusunda Türkiye'nin hissi tutumundan pek farklı olmamıştır. İlk tepkileri Yunan basını sert bir şekilde ortaya koymuş ve Ankara Anlaşması'nın müzakerelerinde yeterince etkili olamaması nedeniyle Karamanlis Hükümetini ciddi şekilde eleştirmiştir. Türkiye ile müzakereler konusunda AET'nin Yunanistan'a bilgi vermek zorunda olduğu ve Yunanistan'ın söz sahibi olduğu, fakat Yunan hükümetinin bu konuda yetersiz kaldığı şeklindeki eleştiriler uzun süre gündemde kalmıştır. Yunan basınının bu konudaki hassasiyeti, Türkiye-AET ilişkilerindeki gelişmelere verilen büyük önemden kaynaklanmıştır.⁶⁷

Yunan hükümeti Ankara Anlaşması'na olan tepkilerini AET yetkilerine iletmek amacıyla, Mayıs 1963'de Dışişleri Bakanı Averof aracılığıyla altı AET ülkesinin Atina'daki elçilerini çağırarak ve durumu protesto etmiştir. AET'nin yanlış hareket ettiğini ve bunu,

⁶⁶ *Infra.*, s. 61 vd.

⁶⁷ *Birand, op. cit.*, s. 171.

AET'nin gelecekte Türkiye ile ilişkilerinde hissedeceğini vurgulamıştır.⁶⁸

Bunun ardından, bu kez de Ankara Anlaşması'nın GATT tarafından onaylanmasında Yunanistan'ın engellemesiyle karşılaşmıştır. Yunanistan, Ankara Anlaşması'nın GATT tarafından onaylanmasını engellemek ve anlaşmayı mahkum ettirmek için elinden gelen çabayı göstermiştir.* Çünkü, Atina Anlaşması'na göre, Yunanistan ve AET'nin karşılıklı gümrük indirimleri, Anlaşma yürürlüğe girer girmez başlamış, Türkiye ise, Ankara Anlaşması'nda düzenlenen beş yıllık bir hazırlık döneminde herhangi bir yükümlülük üstlenmemiş, buna karşılık AET Türkiye'ye ticari ve mali ödümler vermiş, gümrük indirimleri yapmıştır. Ankara Anlaşması'nda yer alan bu beş yıllık hazırlık dönemi Atina Anlaşması'nda yoktur. Bu yüzden Yunanistan GATT'ın Ankara Anlaşması'nı onaylamasını engellemek için direnmiştir. Sonuçta, ileride gümrük birliği ile ilgili takvimin GATT'a sunulması şartıyla Ankara Anlaşması GATT'dan onay almadan, fakat aynı zamanda reddedilmeden geçmiştir.⁶⁹

⁶⁸ *Ibid.*, s. 193.

* Gümrük birliği modeli, GATT kurallarına istisna teşkil eden bir modeldir. Bu bakımdan bu modelin, GATT'ın ekonomik birleşmelere ilişkin koyduğu kurallar içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. GATT organları bunun denetimini yapar ve uygun bulursa onaylar. (Bkz. Şener Büyüktaşkın, **Uluslararası Ticaretle GATT Düzeni**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, No: 20, 1983, s. 51.) GATT'a hem Türkiye hem de AT üye olduğu için, aralarındaki gümrük birliği modelinin GATT tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu noktada Yunanistan'ın engellemesiyle karşılaşmıştır.

⁶⁹ Günöğür, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçesi",, s. 179.

C. Yunanistan ve Türkiye'nin AET'ye Ortaklıklarının Karşılaştırmalı Yorumu

Yunanistan başvurusunun iki yıl içinde sonuçlanmasına karşılık, Türkiye'nin ortaklık görüşmeleri 1959-1963 dönemi boyunca sürmüştür. Fransa, Türk ekonomisinin zayıflığı ve Türkiye'nin bir Avrupa toplumu olmadığı gibi gerekçelerle, başlangıçta ortaklığa karşı çıkmış, İtalya ise, özellikle fındık ve üzüm konusunda Türkiye'nin istediği ödümler ticari çıkarlarına ters düştüğünden, olumsuz bir tavır izlemiştir. Türkiye'nin ortaklığını destekleyen ülke ise Federal Almanya olmuştur.⁷⁰

Komisyon raporlarında, Türkiye ile ortaklığın Yunanistan'inkinden daha fazla sorunlar çıkaracağı, Türkiye'nin az gelişmiş, Akdeniz tipi tarıma dayalı ekonomiye sahip olduğu, nüfus yoğunluğunun Yunanistan'dan çok daha yüksek olduğu, Yunanistan ekonomisini düzeltirken, Türkiye'nin aynı yöndeki çabalarından Atina'ninkine kadar olumlu sonuç alamadığı ifade edilmiştir.⁷¹ Türkiye için bu kaygılar vurgulanırken, Yunanistan için karar çoktan verilmiştir. AET yetkililerine göre, bu ülke en kısa zamanda AET ile birleşecek şekilde bir anlaşmayla bağlanacaktır. Ekonomisi verilecek yükü kaldırabilecek durumdadır. İşte Türkiye ile Yunanistan'ın yolları bu tarihte kesinlikle ayrılmıştır. Biri tam üyeliğe adımlar attırılmaya, diğeri ise elden geçirilmadan yürütülecek bir ilişki modeli içinde tutulmaya çalışılmıştır.

Gerek AET-Türkiye, gerekse AET-Yunanistan ortaklık anlaşmaları, taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanmakta ve

⁷⁰ Gökdere, *op. cit.*, s. 214.

⁷¹ AT ve Türkiye-AT İlişkileri Semineri, Ankara, TOBB Yayınları, No: 82, 1988, s. 63.

ileride kurulacak bir tam üyeliği içermektedir.* Bu tür anlaşmalar, Topluluğun yaptığı diğer bütün ortaklık anlaşmalarına nazaran özellik taşımaktadır. Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na göre, bu tür ortaklık anlaşmaları, aynı zamanda öyle birer çerçeve anlaşmalarıdır ki, bunların içeriği, Ortaklık Konseyi kararları ve katma protokollerle geliştirilmek suretiyle, Topluluğu kuran Roma Antlaşması'nın içeriğine çok yaklaşık biçimde doldurulabilir. Topluluk, bu tür özellik taşıyan anlaşmayı yalnızca Türkiye ve Yunanistan ile yapmıştır. Yunanistan sonradan ortaklık rejimi dışından, herhangi bir Avrupa devleti gibi başvurmak suretiyle ve siyasal konjonktürün lehine oluşan koşullarından yararlanarak Avrupa Topluluklarına üye olduğu için, Topluluğun bugün "güçlü ortaklık" diyebileceğimiz, bu tür ortaklık ilişkisi kuran anlaşma yapmış olduğu tek devlet olarak Türkiye kalmıştır.⁷²

Yunanistan'ın 12 Haziran 1975'de tam üyelik için resmen başvurması ile AET-Yunanistan gümrük birliği, Yunanistan Topluluğa katıldıktan sonra tamamlanmıştır. Oysa Türkiye, Topluluğun ilişki kurduğu ülkeler içinde, tam üye olmadan gümrük birliğini gerçekleştiren tek ülkedir. Bu nedenle Topluluk hukuk sistemine şimdiye kadar denenmemiş bir hukuki yapı getirmektedir. Böyle bir durum gerek uluslararası ekonomik birleşmeler teorisinde gerekse uygulamada ilk defa ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin Türkiye, henüz

* Ankara Antlaşması bir gümrük birliği anlaşmasıysa da asıl amacı Türkiye'yi AT'ye üyeliğe hazırlamaktır. Bu husus, Antlaşmanın 28. maddesinde ifade edilmiştir: "Antlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin Türkiye'ce üstlenilebileceğini gösterdiğinde, âkit taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler." (Bkz. Karluk, *op. cit.*, s. 264.)

⁷² Tuğrul Arat, "Türkiye'de AT Mevzuatına Uyum Çalışmaları", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, 1995, s. 236.

tam üye olmadığı için Topluluk karar mekanizmalarının dışında kalarak, Topluluğun almış olduğu kararları uygulamak zorundadır.⁷³

AET-Türkiye gümrük birliği ile AET-Yunanistan gümrük birliğinin dönemleri ve süreleri de farklıdır. AET-Türkiye ortaklık anlaşmasında, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olarak üç dönem öngörülmesine karşılık, AET-Yunanistan ortaklık anlaşmasında, bir hazırlık dönemine gerek görülmeyerek, yalnız bir geçiş döneminden söz edilmektedir.⁷⁴ Bu farklılıktan dolayı Yunanistan, Ankara Anlaşması'nın GATT tarafından onaylanmasını engellemeye çalışmıştır.⁷⁵

Ortaklık anlaşmalarında öngörülen ortaklık organlarına gelince, normalde Ortaklık Konseylerinin görevi, ortaklığın amaçlarının gerçekleştirilmesi ve anlaşmaların uygulanmasında gerekli kararları almak, ortaklık rejimi sonuçlarını belli aralıklarla incelemek olarak saptanmıştır. Ancak, AET-Türkiye ve AET-Yunanistan ortaklık anlaşmalarında, Ortaklık Konseylerine, uyuşmazlıkları karar yolu ile çözümlenmek ya da bir yargı organına götürmeyi kararlaştırmak görevi de verilmiştir.⁷⁶

⁷³ Rıdvan Karlık, "AB-Türkiye Gümrük Birliği", *Yeni Türkiye, Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Mart-Nisan 1995, Yıl 1, Sayı 3, s. 190.

⁷⁴ Hüseyin Pazarıcı, *Avrupa Topluluklarının Uluslararası İlişkileri (Hukuksal Çerçeve)*, Ankara, A.Ü. ATAUM Yayını, No: 8, 1991, s. 76.

⁷⁵ *Supra.*, s. 32.

⁷⁶ Pazarıcı, *loc. cit.*, s. 77.

İKİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN AT ÜYELİĞİ: TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE GERGİNLEŞME VE TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİ

I. 1965-1980 DÖNEMİNDE AT'NİN GENEL DURUMU

Altılar Roma Antlaşması'nı titizlikle uyguladıkları gibi, ekonomik bütünleşmeyi de büyük bir başarı ile sürdürmüşlerdir. Fransa ile Batı Almanya'nın gerek tek tek ekonomik gelişmeleri hızlanmış ve gerekse iki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl biraz daha artmıştır. Bu durum her iki ülkenin de Topluluğa bağlılığını güçlendirmiş ve böylece Topluluk da gelişmiştir. AET büyük ölçüde bu iki devletin ekonomik işbirliği temeli üzerine oturmuştur ve bu genelleme bugün de geçerlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve ABD'nin yardımlarıyla hızla büyümeye başlayan Almanya, AKÇT ve AET süreçlerinde Avrupa'nın en modern, verimli, ekonomi ve sanayi gücüne sahip ülkesi olmuştur.⁷⁷

AET'nin üye devletleri arasındaki gümrük birliği, bütün sanayi mallarında ve tarım ürünlerinin çoğunda, Roma Antlaşması'nda öngörülen tarihten bir buçuk yıl önce, 1 Temmuz 1968'de gerçekleşmiş, ulaştırma ve enerji alanlarındaki gecikmelere rağmen, AET "geçiş dönemi" adı verilen ilk uygulama devresinin sonu olan 31 Aralık 1969 tarihinde antlaşma ile saptanan hedeflerin çoğuna ulaşmayı başarmış, üye ülke vatandaşlarına serbest dolaşım hakkı vermiştir. Böylece Topluluk, gümrük birliğini gerçekleştirmekle Avrupa Birliği'ne doğru büyük bir adım daha

⁷⁷ Edwin Hartrich, *The Fourth and the Richest Reich*, New York, Macmillan Publishing Co., 1980, s. 75.

atmıştır.⁷⁸ Ayrıca 1 Ocak 1970'de Topluluk ortak ticaret politikasını da uygulamaya başlamıştır.⁷⁹

Avrupa bütünleşmesi yolundaki girişimler bununla sınırlı kalmamıştır. Avrupa entegrasyonu için "Schuman Deklarasyonu" ile yola çıkan devletler arasında bilindiği gibi İngiltere yer almamıştır. EFTA'yı kurup bir süre AET ile rekabet eden İngiltere, ilk defa 1961 yılında, ardından da Ocak 1963 ve Mayıs 1967'de AET'ye katılmak üzere başvurmuş ve her seferinde Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün vetosuyla karşılaşmıştır. De Gaulle'ün siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra Fransa'da başkan seçilen ve ılımlı bir politikacı olan Georges Pompidou, İngiltere'nin yaptığı son başvuruyu geri çevirmemiş ve 1969 yılındaki "La Haye Zirvesi"nde alınan önemli bir kararla, Topluluğa katılma talebinde bulunan İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile katılma müzakerelerinin başlatılması kabul edilmiştir.⁸⁰

İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç'in Topluluğa tam üye olmalarıyla üye sayısının altıdan ona çıkması, Ocak 1972'de gerçekleşmiştir. Ancak Eylül'de yapılan referandumla Norveç halkı % 54 oy oranı ile AT dışında kalmayı yeğ tutmuştur. Böylelikle, katılma anlaşmalarının yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973'den itibaren AT dokuz üyeli hale gelmiştir. Bu ilk genişlemeye Topluluğun "kuzeye genişlemesi" adı verilmektedir.⁸¹ Bu arada Topluluk yeni alanlara doğru genişlemesini sürdürmüştür. Haziran 1972'de Güneydoğu Asya (ASEAN) ülkeleri, Endonezya, Malezya, Filipinler,

⁷⁸ Ömer Bozkurt, "Avrupa Topluluğu'nun Bütünleşme Süreci ve Yapısı: Bir Genel Bakış", **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, TODAİE Yayını, No: 220, Nisan 1987, s. 15.

⁷⁹ Haluk Günöğür, "Avrupa Topluluğu'nun Ortak Politikaları ve Uygulamaya Konulması", **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 5, Kasım 1994, s. 7.

⁸⁰ Bozkurt, **loc. cit.**, s. 18.

⁸¹ Haluk Günöğür, "Avrupa Birliğine Giden Yol III," **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 3, Eylül 1994, s. 2.

Singapur ve Tayland ile ticaret anlaşmaları müzakerelerine başlanmış, Temmuzda da EFTA ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. (Daha sonra EFTA ülkeleri, 1992'de imzalanan Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşmasıyla AT iç pazarına dahil olmuşlardır.)⁸² Aralık 1972'de de, Mısır ve Lübnan'la ticaret, Kıbrıs'la ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır.⁸³

Topluluğun ortak tarım ve ortak para politikalarında karşılaşılan zorluklara karşın, 1970'li ve 1980'li yıllarda Avrupa Toplulukları, hızlı ve özellikle Avrupa'nın öteki ülkelerinde gıpta ile izlenecek biçimde gelişmiştir. 1979 yılında, tarımda sübvansiyonun kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmışsa da, ortak tarım politikası ile ilgili anlaşmazlıklar sürmüştür. Aynı yıl, Avrupa para sisteminin kurulması ile İngiltere dışındaki üye ülkelerin birbirine bağlanması sağlanmış ve 1980'lerde iş gücünün serbest dolaşımı üzerindeki son kısıtlamalar da kaldırılmıştır.

AT, 1980'lerin başında ikinci genişleme sürecine girmiştir. Avrupa Toplulukları'na katılmanın temel şartı olan çoğulcu demokrasiye sahip olma koşulunu gerçekleştiremedikleri için katılma başvurusunda bulunamayan Yunanistan, İspanya ve Portekiz demokrasiyi kurar kurmaz, ilk olarak Avrupa Toplulukları'na tam üye olmak amacıyla resmî başvurularını yapmışlardır. İlk başvuru 1975 yılında Yunanistan'dan gelmiş, bu başvuruyu 1977 yılındaki Portekiz ve İspanya başvuruları izlemiştir.⁸⁴

⁸² Avrupa Topluluğu ve Türkiye,, s. 86.

⁸³ Borchardt, Dieter, *op. cit.*, s. 28.

⁸⁴ John Pinder, *European Community- The Building of a Union*, New York, Oxford University Press, 1991, s. 53.

Önceleri bu üç başvurunun, kuzeye genişleme modelinde olduğu gibi, tek bir katılma anlaşması ile sonuçlandırılması yolundaki görüşler ağırlık kazanmışsa da, Yunan Albaylar Cuntası döneminde Fransa'da sürgünde bulunan Karamanlis'in, Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'le kurduğu yakın dostluk ve Yunan başvurusunun tarih olarak önceliği bu ülkenin tam üyeliğini diğerlerine oranla daha önce AT gündemine getirmiştir. Yapılan katılma anlaşmasınının 1 Ocak 1981'de yürürlüğe girmesiyle Yunanistan bu tarihte AT'ye tam üye olmuş ve yine o tarihte örgütün üye sayısı ona çıkmıştır. Buna karşılık İspanya ve Portekiz tam üye olmak için bir beş yıl daha beklemek zorunda kalmışlardır.⁸⁵

II. YUNANİSTAN'IN AT'YE TAM ÜYELİK SÜRECİ

A. Yunanistan Tam Üye Olurken Türkiye'nin Durumu

1967'nin önemli olaylarından birisi, Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın yönetimi ele geçirmesi oldu. 21 Nisan 1967'de, Yunanistan'da küçük rütbeli subaylardan kurulu bir cunta, 28 Mayıs'da yapılacak ve Yorgo Papandreu'nun Milliyetçi Merkez Birliği partisini iktidara getirecek olan seçimleri önlemek için bir darbe yaptı.⁸⁶ Yunanistan böylece yedi yıl sürecek faşist bir cunta yönetimine girdi.

AET, Yunanistan ile 1961'de imzaladığı Atina Anlaşması'nı 1967-1974 yılları arasındaki Albaylar Cuntası döneminde, otomatik

⁸⁵ Günöğür, "Avrupa Birliği'ne Giden Yol III",....., s. 2.

⁸⁶ M. Cosmas Megalommatıs, *Türk-Yunan İlişkileri ve Balkanlar- Bir Tarihçi Gözü İle Bugünün Sorunları*, İstanbul, Kıbrıs Vakfı Yayınları, t.y., s. 14.

uygulamalar dışında dondurdu.⁸⁷ Topluluk böylece siyasi önceliklerini çok açık bir şekilde gösteriyordu, demokrasinin ilkelerinden taviz vermiyordu. AET'nin, AT'ye dönüşme süreci böylece vücut buluyordu.

Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın yönetime gelmesi, aynı zamanda Türk-Yunan ilişkileri açısından da önemli sonuçlar doğurdu. Kıbrıs'da olaylar yeniden canlandı ve iki ülke ilişkileri yeni bir kriz noktasına geldi. Çünkü, askerî cunta aynı zamanda Kıbrıs'ta EOKA-B örgütünü de kullanarak Enosis'ci bir darbe planlamaktaydı. Bu darbe sonucunda adaya yapılan 1974 Türk askerî müdahalesi Yunanistan'daki askerî cuntanın da sonu oldu.⁸⁸

15 Temmuz 1974'de uzun süredir beklenen olay gerçekleşmiş ve Makarios Yunan cuntasının Kıbrıs'taki subayları tarafından devrilmişti. Eski EOKA'cı olan Nikos Sampson'un başkanlığında "Kıbrıs Helen Cumhuriyeti" ilan edilmişti.⁸⁹ Bunun üzerine Türkiye, 1974 Temmuzunda, Kıbrıs Harekâtı'nı başlatmış ve adaya Türk askeri göndermişti.⁹⁰ Bu müdahaleyle Türkiye, Londra ve Zürih Anlaşmaları'nın kendisine tanıdığı garantörlük yetkisini kullanarak,*

⁸⁷ Canan Arıkbay, Gülcan Eraktan, **Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AT'ye Tam Üyeliğe Geçiş Süreçleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 1988, s. 7.

⁸⁸ Sûha Bölükbaşı, "Türkiye'nin Yakınındaki Avrupa İle İlişkileri: Türk-Yunan Sorunları", **Türkiye ve Avrupa**, der. Atilla Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Mayıs 1997, s. 244.

⁸⁹ Richard Clogg, "Troubled Alliance: Greece and Turkey", **Greece in the 1980's**, London, Macmillan in Association with the Centre of Contemporary Greek Studies, University of London, 1983, s. 132.

⁹⁰ **Ibid.**, s. 133.

* 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan üç anlaşmadan biri olan Garanti Anlaşması'nın 2. maddesi ile Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü, güvenliğini ve yine aynı anlaşma ile tesis edilmiş olan anayasal sistemi korumayı garanti ederler. Anlaşmanın 4. maddesi ise, garanti veren üç devletten her birine, bu anlaşma ile kurulan anayasal düzenin bozulması halinde tekrar kurmak amacıyla müdahale etme hakkı tanımaktadır. Türkiye, Garanti Anlaşması'nın verdiği bu hakka dayanarak 1974'de adaya müdahalede bulunmuştur.

adadaki anayasal duruma sahip çıkmış ve Yunanistan'ın önceden planlamış olduğu kanlı olayları önlemişti.

1974 ve 1975 yılları, özellikle Türkiye ve Yunanistan açısından hareketli yıllar olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı sonucu Yunanistan'daki cuntanın devrilmesi Toplulukta ne kadar olumlu karşılandıysa, Kıbrıs'a ikinci harekât da o kadar tepki toplamıştır.⁹¹

Topluluğun o ara gündemindeki en önemli maddelerden biri, İngiltere'nin Topluluğa girişinin üzerinden iki yıl geçtikten sonra anlaşmanın gözden geçirilmesini istemesi olmuştur. Bu olay, Topluluğun güvenilirliğini, geleceğini tehlikeye atan bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Tam bu sırada, üstelik istifa etmiş olan Ecevit hükümetinin de Katma Protokol'ün değiştirilmesi için başvurması Türkiye'ye tepkileri daha da artırmış, tepkiler Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin 13 Şubat 1975'de ilanıyla⁹² doruğa ulaşmıştır.

Aynı yıl AET, İsrail ile "Akdeniz Politikası" çerçevesinde bir ticaret anlaşması imzalayarak Türkiye'ye tanınan ticaret ayrıcalıklarını iyice azaltmıştır. Tam bu sırada Yunanistan, AT'ye tam üyelik başvurusu yapmış, Türkiye ise bir yandan Amerikan silah ambargosu, bir yandan ülkücü militanların saldırıları, diğer yandan da Türk diplomatlarına yönelik olarak başlayan Ermeni saldırılarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁹³

Ayrıca Türkiye'ye IMF ile anlaşıp ekonomisini canlandırmadan Toplulukla ilişkilerde gelişme beklememesi bildirilmiştir. Türkiye

⁹¹ Mehmet Ali Birand, **Diyet: Türkiye Üzerine Pazarlıklar 1974-1980**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, s. 24.

⁹² **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti- Tarihsel Gelişim, Sosyo-Ekonomik Durum, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No:106, Haziran 1991, s. 18.

⁹³ Birand, *loc. cit.*, s. 24.

boğazına kadar iç sorunlarla, terörle uğraşırken, Albaylar Cuntası döneminde, otomatik uygulamalar dışında, AET ile ilişkileri dondurulan Yunanistan, 1974'de demokrasiye geçer geçmez Toplulukla ilişkilerini yeniden canlandırmıştır. AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre Topluluk üyesi ülkelerle aynı idealleri paylaşan her Avrupa ülkesi tam üye olmak üzere katılma başvurusunda bulunabilecektir. Bu maddeye dayanarak, 12 Haziran 1975'de tam üyelik için resmen başvuruda bulunmuştur.⁹⁴

Yunanistan AT'ye girmekle biri siyasi, diğeri ekonomik iki büyük menfaat amaçlamaktaydı. Siyasi olarak, siyasi varlığını ve geleceğini AT'nin tarihî gelişimi içinde güvenlik ve garanti altına almış olacaktı. Bu bağlamda, Türkiye ile olan sorunlarını, AT'yi arkasına alarak arzu ettiği yönde çözümlenecek ve Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinde siyasi bir engel olarak ortaya çıkabilecekti. Ayrıca Yunanistan, Topluluk ortak politikalarında diğer üyelerle eşit oy ve söz hakkına sahip olacak ve Topluluğun ekonomik ve siyasi kararlarını etkileyebilecekti. Ekonomik açıdan ise, pazar genişlemesine kavuşacak, ödemeler bilançosu problemlerinin çözümünde rahatlayacak, ayrıca gelişmiş ülkelere teknoloji transferi kolaylaşacak ve ülkeye organizasyon ve iş idaresi tekniği ile birlikte yabancı sermaye akımı da hızlanacaktı.⁹⁵

Bu amaçlarla Topluluğa başvuran Yunanistan'ın başvurusuna karşı Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun 28.01.1976 tarihli görüşü, Türkiye'yi de ilgilendiren noktaları içermektedir.⁹⁶ Komisyon, AET ile Yunanistan arasındaki ilişki hakkında birkaç cümleyle bilgi

⁹⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *op. cit.*, s. 81.

⁹⁵ Filiz Soydal, *Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'nin Tam Üyelik Başvuruları Karşısındaki Görüşleri*, Ankara, A.Ü. ATAUM Temel Eğitim Tezi, 1992, s. 5.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 6.

verdikten sonra Yunanistan'ın talebine Topluluğun açıkça olumlu bir cevap vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuçta 5-6 Eylül 1976'da Yunanistan ile resmî katılma müzakereleri başlamış ve 10 Mart 1979'da müzakereler tamamlanarak, 25 Mayıs 1979'da AT-Yunanistan katılma anlaşması imzalanmıştır. Katılma anlaşmasının 1 Ocak 1981 tarihinde yürürlüğe girmesiyle de, Yunanistan AT'ye resmen tam üye olmuş ve Topluluğun üye sayısı ona çıkmıştır.⁹⁷

B. Yunanistan'ın Tam Üyeliliğine Karşılık AT'nin Türkiye'ye Verdiği Güvence

Türkiye, Yunanistan'ın tam üyelik görüşmeleri sırasında, Yunanistan'ın katılması ve bunun siyasi yansımalarına dikkat çekerek, Topluluktan bazı güvenceler istemiştir. Yunanistan'ın AT'ye katılması sonucu Türkiye ile AT arasında çözümü güç önemli sorunlar doğacağını, AT'nin mutlaka veto sistemini değiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yoksa Yunanistan bunu kullanacak ve AT her alanda, kendi istemediği halde, Türkiye'ye ambargo koyma durumuna düşebilecektir.

Bunun üzerine Topluluk yöneticileri, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusuna karşı AT Komisyonu'nun 28.01.1976 tarihli görüşünde Türkiye'yi de ilgilendiren iki noktaya vurgu yapmışlardır. Birincisi, Topluluğun başından beri iki ülke arasında uygulamaya çalıştığı denge politikasıdır ve Komisyon'un görüşünü belirttiği raporda bu husus şu cümlelerle ifade edilmiştir:

"...Halihazırda Topluluğun Türkiye ve Yunanistan ile ilişkilerinin mahiyeti, her iki ülke ile yaptığı ortaklık

⁹⁷ "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Genişlemesi", İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Sayı: 45, Ocak 1986, s. 37.

anlaşmasının birbirinin aynı olmasında ifadesini bulmuştur. İki metin arasındaki fark, amaç ve muhtevada değil, teferruat ve zamanlamadadır. Yunanistan'ın tam üyeliği sorunu bu dengeye yeni bir eleman getirmektedir."⁹⁸

Diğeri ise Topluluğun iki ülke arasındaki sorunlara taraf olmayacağı garantisini idi. Bu da, Komisyon raporunda şu şekilde yer almıştır.

"...Yunan müracaatı, bu ülkenin, nihai gayesi yine tam üyelik olan diğer ortak üyelere Türkiye ile olan görüş ayrılıklarından doğacak sorunları dikkate almamızı gerekli kılar... Avrupa Topluluğu Türkiye ile Yunanistan arasındaki ayrılıklara taraf değildir ve olmamalıdır da..."⁹⁹

Yine 5 Şubat 1980 günü Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi Bakanlar toplantısında, dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Türkiye'nin Yunanistan'ın tam üyeliğinden ciddi siyasi ve ekonomik kuşkular duyduğunu ve bu konuda Topluluğun teminatının Türkiye için önemini vurgulamıştır. Türkiye'nin tepkileri üzerine bu Ortaklık Konseyi toplantısında, Yunanistan'ın katılmasındaki kuşkuları giderebilmek için, zabıtlara sokulmak üzere bir bildiri hazırlanmıştır. Buna göre AT, Yunanistan'ın katılma başvurusuna Komisyon'un 28.01.1976 tarihli görüşündeki *"Avrupa Topluluğu Türkiye ile Yunanistan arasındaki ayrılıklara taraf değildir ve olmamalıdır da..."* şeklindeki beyanı tekrarlayarak, Türkiye ile ortaklığının önemini vurgulamış ve yeni genişlemenin, yani Yunanistan'ın katılımının Türkiye ile ilişkileri etkilemeyeceğini, Ankara Anlaşması ve diğer protokollerin hiçbir şekilde

⁹⁸ "Avis sur la demande d'adhésion de la Grèce", *Bulletin des Communautés Européennes*, Supplément 2/76, Janvier 1976, s. 8.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 9.

değiştirilmeyeceğini Komisyon'un raporundan sonra bir kez daha deklare etmiştir.

Yunan katılması karşısındaki güvence şu şekildedir:

"... AET, Türkiye'nin yeni genişleme karşısındaki kaygılarını giderebilmek için yeniden güvence verdi ve bu durumun Türkiye-AET ilişkilerini etkilemeyeceğini ve Ankara Anlaşması ile ilgili protokollerce garanti edilmiş haklarını değiştirmeyeceğini belirtir."¹⁰⁰

Topluluğun herhangi bir Yunan vetosuna karşı Türkiye'ye verdiği güvence bundan ibaret olmuştur.

III. YUNANİSTAN'IN TAM ÜYELİĞİ SONRASI TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİ

Uluslararası ilişkiler her zaman karşılıklı çıkar dengeleri üzerine kurulmuştur. Bu çıkar ilişkisi siyasi olabilir, askerî olabilir, ekonomik olabilir. Nitekim Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında 1963 yılında başlayan ilişkiler, bir süre bu geleneksel çizgiyi izlemiş ve ortaklık anlaşmasının uygulanmasına yönelik teknik konular etrafında şekillenmiştir. Ancak 1970'lerde ilişkiler siyasi ve ekonomik sorunlarla dolu yeni bir sürece girmiştir. Yunanistan'ın Topluluğa tam üyeliği, o günlerde bir yandan ekonomik açıdan, diğer yandan da insan hakları ve demokratikleşme açısından belki de tarihinin en karanlık günlerini yaşayan Türkiye için, Toplulukla ilişkilerinde ikinci bir darbe olmuştur.

A. İlişkilerin Ekonomik Boyutu

1970'lerde ekonomik sorunların önem kazandığı ve Avrupa'yı da etkilediği ortamda, Avrupa Topluluğu-Türkiye ilişkilerinde

¹⁰⁰ Birand, *op. cit.*, s. 408.

gerginlik, Türkiye'deki ekonomik darboğazın sonucu olan gümrük birliği sorunuyla ortaya çıkmıştır. 1970'lerin başına dek önemli sorunlar yaşanmadan gelişen ilişkiler, 1970'lerdeki gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir.¹⁰¹

1973-74 birinci petrol krizi sırasındaki Türk ekonomisi 1948'de Amerikan yardımına ihtiyaç duyan ekonomiden büyük ölçüde farklıydı. Bununla beraber, Türkiye ile Güney Avrupa ülkeleri arasında hâlâ muazzam bir uçurum vardı. Örneğin, Türkiye'nin 1973'deki kişi başına GSMH'sı sadece 600 dolardı. Bu rakam Portekiz'in yarısından biraz fazla ve Yunanistan'ın ise üçte biriydi. Keza Türkiye okur yazarlık oranı, sağlık ve tüketim malları bakımından da Avrupa'nın Akdenizli ülkeleri arasında sürekli alt basamaklarda yer alıyordu. Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın ekonomileri 1960'lar ve 1970'lerin başlarında en azından belirleyici biçimde uluslararasılaşır ve sanayileşirken, Türkiye'nin siyasi olduğu kadar ekonomik kuruluşu da bunlardan farklı olarak dışa kapalı kaldı. Bunun ekonomik sonuçları özellikle ağırdı.¹⁰²

Gümrük birliğine uymanın zorluğu gerekçesiyle, Ecevit hükümeti 1978 yılında Avrupa Topluluğu'ndan gümrük birliği ilişkilerimizin yeniden gözden geçirilmesini talep etmiş ve beş yıllık bir ek süre istemiştir. Bu durum ise, Topluluk ile pek iyi olmayan ilişkilerimizin bir süre için askıya alınmasını gündeme getirmiş ve Türkiye-AT ilişkilerinde günümüze kadar uzanan olumsuzluklara da zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin iki önemli projesi Batılılaşma ve kalkınma arasında uyum bozulurken, Türkiye ve Yunanistan'ın bu döneme kadar Toplulukla eşit ve dengeli yürüyen ilişkileri de farklılaşmış, Türkiye ve Yunanistan'ın yolları ayrılmaya

¹⁰¹ Atilla Eralp, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri", **Türkiye ve Avrupa**, der. A. Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 94.

¹⁰² Balkır, *op. cit.*, s. 16-17.

başlamıştır. Türkiye, gümrük birliğine ilişkin sorunlarından dolayı Avrupa Topluluğu ile ilişkilerini dondurmaya yönelirken, Yunanistan gümrük birliğinin yeterli olmadığını ileri sürerek tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.¹⁰³

1978 yılında Türkiye'nin, o tarihteki adıyla AT'ye yakınlaşma politikası yerine tam tersine ortaklık ilişkilerini dondurması, sonun başlangıcı olmuştur. O tarihlerde yapılacak bir tam üyelik başvurusu, tabloyu tamamen değiştirecek nitelikte bir girişim olabilecekti. Gerçekten, AT'nin Doğu'dan siyasal ve askerî tehdit algıladığı o yıllarda Yunanistan'a "evet", Batı'nın ortak savunma sistemi içinde son derece önemli yer tutan Türkiye'ye "hayır" demesi biraz güçtü. Ya da Türkiye'ye "hayır" denilecekse, en azından Yunanistan'a "evet" denilemezdi. Bu durumda büyük bir olasılıkla Yunanistan, bugün AT üyesi olarak Avrupa'nın siyasal ve ekonomik gücünü arkasında bulamayacaktı.¹⁰⁴

Türkiye zaman zaman AT'ye Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak uluslararası bir örgüt gözüyle bakmış, buna karşılık Topluluk da Türkiye'nin taleplerine soğuk bakma tavrını benimsemiştir. Oysa cunta yönetimlerinin iktidarda olduğu dönemde AT'nin ilişkilerini dondurduğu İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinin tam üyelik başvurularında yaptıkları vurgu ekonomik olmaktan çok siyasi olmuştur. Bu ülkeler Topluluğa üyeliğin demokratik rejimlerini güçlü kılacağı inancını ön plana çıkarıp vurgulamışlardır. Bu tutum Toplulukta önemle karşılanmıştır. Çünkü yetmişli yıllar aynı zamanda siyasi sorunlara ilişkin kaygının Topluluk içinde artan bir ağırlık kazandığı yıllardı. Bu açıdan

¹⁰³ Eralp, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri",...,s. 96.

¹⁰⁴ Haluk Günöğür, "Yanlışlıklar Zincirinin Yeni Halkası", Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni, Sayı: 7, Ocak 1995, s. 8.

Topluluğun Güneye genişlemesi başlarda, bir dış politika meselesi olarak demokrasinin ilerletilmesini içeren yeni siyasi yaklaşımlar getiriyordu.¹⁰⁵ Yunan politika saptayıcıları tam üyelik girişimlerinde bu noktayı yakaladılar. Bunun tersine, Türk liderlerinin ekonomik parametreler üzerindeki vurguları, AT ile yakın ilişkiler kurma peşindeki bu Güney Akdeniz ülkelerinin deneyimleriyle aralarında bir uçurumun açılmasına neden oldu.¹⁰⁶

AT'nin 1980'lerdeki ikinci genişlemeyle yaşadığı Akdenizleşmesinin yol açtığı maliyetler onu, Türkiye de dahil olmak üzere yeni katılımlar konusunda daha temkinli olmaya itmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca 1981 yılında Yunanistan'ın Topluluğa katılmasıyla başlayan ve Portekiz ve İspanya'nın da girmeleriyle sonuçlanan güneye genişlemenin, salt ekonomik açıdan da Topluluk ile ticari, sosyal ve mali alanlarda ilişkilerimizi olumsuz yönde etkilediğini ifade etmek gerekir.¹⁰⁸

B. İlişkilerin Siyasal Boyutu

1980'ler Avrupa Topluluğu-Türkiye ilişkilerinde demokrasi ve insan hakları konularının ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. 1970'lerden süregelen ekonomik sorunlara siyasi sorunlar da eklenmiştir. Türkiye, yeniden bir askerî yönetim altındadır ve AT, Türkiye ile ilişkilerini bir kez daha dondurmıştır. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve nihayet 12 Eylül 1980 askerî müdahaleleri ardından

¹⁰⁵ Atilla Eralp, "The Second Enlargement Process of the European Community And its Possible Effects on Turkey's External Relations", *Yapı Kredi Economic Review*, Vol: II, No: 2-3, January-April 1988, s. 9.

¹⁰⁶ Eralp, "Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", ..., s. 46.

¹⁰⁷ Allan M. Williams, "Türkiye: Akdeniz Bağlamı", *Türkiye ve Avrupa İlişkileri-Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler*, der. C. Balkır, A. M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 73.

¹⁰⁸ Uluç Özülker, *Türkiye-AT İlişkileri Üzerine Düşünceler*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı AT Genel Müdürlüğü Yayını, 1990, s. 6.

Türkiye, Avrupa'nın gözünde başbakanını, dışişleri bakanını ve maliye bakanını asan, rejim muhaliflerine işkence eden, idam cezası veren, infaz eden, her fırsatta işçilerin sendika ve ücret haklarını donduran ve Kürtler örneğinde olduğu gibi etnik kimlikleri tanımayan, Kıbrıs örneğinde olduğu gibi mütecaviz askerî güce sahip bir ülke olarak algılanmıştır.¹⁰⁹

Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri 1980 askerî darbesiyle siyasal içerikli konuların ağır bastığı yeni bir sürece girmiştir. Avrupa Topluluğu, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Topluluğa başvuruları sırasında demokrasiyi Topluluk üyeliğinin vazgeçilmez koşulu haline getirmiştir. Bu ülkeler otoriter rejimden demokrasiye geçerken, Türkiye'nin otoriter rejime yönelmesi Topluluğun dikkatinin Türkiye üzerinde toplanmasına ve ilişkilerin askıya alınmasına yol açmıştır. Avrupa Topluluğu'nun bu tavrı 1984 yerel seçimlerine kadar sürmüştür.

1975'de Yunanistan tam üyelik için başvurduğunda, Topluluk yöneticileri, Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabet nedeniyle genel olarak her iki ülkeye de eşit davranmış ve bu dikkatli dengeyi uzun süre devam ettirmişlerdir. Yunanistan'a ortak üyelik hakkı tanınınca, Türkiye de onu izlemiştir. Bununla beraber 1981'de Yunanistan tam üye olunca, Topluluk için bu dengeyi korumak zorlaşmıştır. Yunan yöneticiler uluslararası konularda kendi siyasi konumlarını güçlendirmek için Topluluk içindeki statülerinden yararlanmaya başlamışlar, böylece Yunanistan'ın tam üyeliği, iki ülke arasındaki gerginlikleri yumuşatmak yerine tırmandırmıştır.

¹⁰⁹ İnsan D. Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinde Siyasal Boyut", *Türkiye ve Avrupa*, der. A. Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 126, 127.

Keza Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaşmasına yol açmış ve Topluluk ile Türkiye arasında daha sorunlu ilişkiler yaratılmıştır.¹¹⁰

Öte yandan Yunanistan, tam üyelikten sonra Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerini düzeltmek için yaptığı her başvuruda vetosunu kullanmış ve AT üyeliğinden elde ettiği politik ve ekonomik gücü Türkiye aleyhine kullanmaya başlamıştır.¹¹¹ Türk-Yunan sorunlarının çözülmesi, Yunanistan'ın Topluluğa alınmasıyla zorlaşmıştır. Zira Yunanistan'ın tutumu katılaştırıcıdır. Çünkü Yunanistan Türk-Yunan sorunlarından hiçbir zaman zarar görmemiş, bilakis bu sorunlardan yararlanarak zaman zaman Türkiye'yi köşeye sıkıştırıp uluslararası platformlardan izole etmeye çalışmıştır. Eğer iki ülke arasındaki sorunlar çözüme kavuşturulursa, Yunanistan bu kozunu kaybedebileceğini bilmektedir. Bunun örnekleri, Türkiye'nin AT'ye katılma çabaları ve Kıbrıs sorunu bağlamında görülmektedir. Örneğin, Yunanistan Türkiye'nin Topluluğa alınmasını veto etmek hakkına sahip olduğu için Türkiye'nin Yunanistan ile sorunlarını çözmeden Topluluk üyesi olabilmesi güçleşmiştir.¹¹² Nitekim AT Komisyonu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna karşı verdiği 18 Aralık 1989 tarihli raporda, Türk-Yunan sorunları açıkça Türkiye'nin üyeliği önüne bir engel olarak çıkartılmıştır. Bundan sonra da, Türkiye'nin de ele alındığı her AT toplantısında insan hakları ve demokrasi gibi konuların yanı sıra Türk-Yunan sorunları, Türkiye bakımından en başta gelen engel olarak değerlendirilmiş ve Topluluğun Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmeye henüz hazır olmadığı belirtilmiştir. 1990 Dublin zirvesi, 1992 Lizbon zirvesi,

¹¹⁰ Atila Eralp, "West European Perspectives on North-South Relations", **Development Studies (METU)**, Vol: 15, No: 3-4, s. 26.

¹¹¹ Panos Tsakolayanis, "The European Community and the Greek-Turkish Dispute", **Journal of Common Market Studies**, c. 19, No:1, s. 35.

¹¹² Tuğrul Çubukçu, Seyfi Taşhan, "Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri -Bir Seminer Notları-", **Dış Politika**, Sayı: 1, Cilt: X-T, Mart 1983, s. 4.

1996 Hükümetlerarası Konferans, 1997 Lüksemburg zirvesi kararları bu şekildedir.¹¹³

Yunanistan'ın tam üyeliği, Avrupa Topluluğu üyeleri arasında Türkiye'deki demokrasi konusuna ait endişelerin arttığı bir ortama denk gelmiştir. Bu ortam Yunanistan'ın Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinde ağırlığının artmasında önemli bir etken olmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın bu rolü bir çok Avrupa Topluluğu üyesi ülkenin de işine gelmiştir. Kendilerinin de Türkiye ile ilgili çekinceleri varken bunları açıkça söylemekten kurtulmuş ve kenara çekilerek Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinde meydana Yunanistan'a bırakmışlardır. Özellikle Almanya, Türk işçilerinin göçü meselesiyle ilgili olarak duyarlı olduğundan serbest dolaşım konusunda önemli çekinceleri sürmüştür. Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz için de Türkiye'den Topluluğa tekstil ihracatının hacmi kritik bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Bu ortamda Yunanistan, başta Kıbrıs anlaşmazlığı konusunda olmak üzere, Batılı müttefiklerince haksızlığa uğrayan bir "kurban" imajı yaratmakta başarılı olmuştur.¹¹⁴

Yunanistan'ın AT'ye girmesinin Türkiye üzerindeki muhtemel olumsuz sonuçlarını bertaraf etmek amacıyla dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, 6 Şubat 1980'deki bir Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'nin Yunanistan örneğini takip etme niyetini açıkladı. Fakat bu, Yunanistan tarafından Avrupa içinde engellenmemeye yönelik bir son dakika girişimi idi ve Erkmen'in bu girişimi kendi hükümetinde bile fazla ses getirmede. Çünkü dönemin hükümeti (1979'da Ecevit hükümeti yerine geçen Demirel azınlık hükümeti) AT'ye girmeye şiddetle karşı olan MSP'nin dışarıdan

¹¹³ *Infra.*, s. 65-80.

¹¹⁴ Eralp, " Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri," , s. 102.

desteğine ihtiyaç duyan bir hükümetti. Bu yüzden Dışişleri Bakanı'nın girişimi hükümette etkili olamadı.¹¹⁵

Sonradan birçok gözlemci Türkiye'nin AT'ye katılma konusunda tarihi bir fırsatı kaçırdığını ileri sürmüştür. Yunanistan'ın üyeliğinin Türkiye'ye de aynı yolu izleme şansını verdiğinin, daha sonraki olayların da göstereceği gibi, gerekli dikkatle değerlendirilmediği eleştirilmiştir. O dönemde maalesef, yurt içinde artan sokak şiddeti, Kıbrıs sorunu ve ekonomik sorunların aciliyeti gibi konularla ilgili kaygılar dikkatin Avrupa'dan başka yere çekilmesine yol açmıştır.¹¹⁶

¹¹⁵ Atila Eralp, "Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship", **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, der. A. Eralp, M. Tünay, B. Yeşilada, Westport, Praegers Publishers, 1993, s. 207.

¹¹⁶ Haluk Ceyhan, "Türkiye- Avrupa Topluluğu 25. Ortaklık Yılı'nın Değerlendirilmesi", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Ankara Anlaşmasının 25. Yıl Özel Sayısı**, No: 59, Eylül 1988, s. 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980-1997 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE YUNANİSTAN BOYUTU

I. TÜRKİYE'NİN AT'YE TAM ÜYELİK BAŞVURUSU

A. 1980'ler Türkiyesinin Genel Perspektifi

Çift kutuplu dünyanın çözülüşü süreci, Türkiye'yi bir anda yeni bir tanımlar sisteminin ortasında bırakmıştır. Bu tanım sisteminde artık, Doğu ve Batı blokları yerine, pazar ekonomisini temel alan "yeni dünya düzeni", ülkelerarası bloklaşma, ekonomik bütünleşme çabaları ve bunların kurmaya çalıştığı istikrarı tehdit eden milliyetçi akımlar ve radikal dinci akımlar yer almıştır. Bir yandan firmaların "globalleşmesi" eğilimleri sürerken, bir yandan da dünyada ülkelerarası bloklaşma giderek ivme kazanmıştır.¹¹⁷ Bu oluşumun Türkiye'ye etkileri ve gerektirdiği uyum ise çok açıktır. Blokların dışında kalan ülkelerin ihracatı, teknolojik, kültürel, siyasal gereksinimlerinin karşılanması sınırlanacağı gibi, ülke yalnızlığa da itilebilecektir.

Türkiye açısından Avrupa Birliği, her zaman çok önemli ve büyük bir ticaret ortağı durumundadır. Bunun yanında Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin, turistlerin, işçi dövizlerinin büyük bölümü yine bu ülkelerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle değişime uyum için Türkiye, 1980'lerin ortalarından itibaren AT ile ilişkilerini geliştirme çabalarına yönelmektedir.

¹¹⁷ Oral Sander, "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, der. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 25.

12 Eylül 1980 tarihinde dondurulan Türkiye-AT ilişkilerindeki kesinti sekiz yıl sürmüştür, bu arada 22 Ocak 1982 tarihinde Avrupa Parlamentosunca alınan bir kararla Karma Parlamento Komisyonu'nun görevi askıya alınmış, Türkiye'de genel seçimlerin yapılmasına ve TBMM'nin oluşumuna kadar görevlerinin yenilenmemesi kararlaştırılmış, Türkiye'ye yapılacak mali yardımlar da durdurulmuştur.¹¹⁸ Toplulukla Türkiye arasındaki bu kayıp dönem, 12 Eylül 1980'den Türkiye'nin askıya aldığı yükümlülüklerini yerine getirmeye başladığı 1988'e kadar sürmüştür. Askerî müdahaleden bir süre sonra yeni anayasanın hazırlanıp 1982'de referanduma sunulmasına, parlamentonun açılmasına ve demokratik kurumların işlemeye başlamasına rağmen Avrupa, 12 Eylül sendromunu bir türlü unutmamış, bunun yansımaları günümüze kadar uzanmıştır.

6 Kasım 1983'de genel seçimler yapılmış ve genel başkanlığını Turgut Özal'ın yaptığı Anavatan Partisi seçimleri kazanıp tek başına iktidar olmuştur. Başbakan olarak göreve başlayan Turgut Özal, Türk ekonomisinde ve Türk dış politikasında dönüm noktası oluşturacak yeni stratejiler getirmiş, ülke ekonomisinin 24 Ocak 1980 kararlarıyla girmiş olduğu dışa açılma ve uluslararası ekonomik sisteme entegre olma çabalarını daha da ileriye götürecektir ve serbest piyasa sistemini bütün kurumlarıyla yerleştirecek bir dizi ekonomik kararlar almıştır.¹¹⁹ Bu kararların önemli bir hedefi de, ekonominin AT'ye tam üyelik yolunda yönlendirilmesi olmuştur.

Türkiye'nin sanayileşmesi ve dış ticareti açısından yapılan reformlar özetle şu hususları içermektedir. 24 Ocak kararları olarak

¹¹⁸ Kılınc, *op. cit.*, s. 58.

¹¹⁹ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 1. Cilt, 5. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1985, s. 290.

bilinen kararlarla Türkiye’de ithal ikamesi dönemi kapanmış, dışa dönük sanayileşme yolunda önemli adımlar atılmış ve liberal bir dış ticaret rejimi uygulamaya konmuştur. Böyle bir uygulama, ihracatın özendirilmesine yönelik olarak kambiyo rejiminde de serbestleştirmeyi getirmiştir. Böylece 1 Mayıs 1981’den itibaren döviz kurlarında günlük ayarlamalar yapmaya dayanan “günlük kur ayarlama sistemi”ne geçilmiş, bu sistem ulusal paranın aşırı değerlenmesini önlediği ölçüde ihracatı özendirmiştir.¹²⁰ Bunlara ilaveten, vergi kanunlarında bir dizi değişiklik yapılmış, 1 Temmuz 1981’den itibaren faiz oranlarındaki denetim kaldırılarak serbest faiz politikasına geçilmiş, ithalatta kotalar kaldırılmış, Türk halkı Avrupa mallarıyla tanışmış ve daha ucuza tüketme imkanı bulmuştur. İthalattaki bürokratik engellerin kaldırılmasıyla yabancı yatırımlar teşvik edilmiş ve doğrudan dış yatırım miktarı, önceki dönemlere oranla çok yükselmiştir. 1980 ekonomik reform politikası aynı zamanda devlet müdahalesini azaltmayı ve mal ve finans piyasalarını serbestleştirmeyi amaçlamıştır.¹²¹ Genel olarak devlet korumacılığı kalkınca, sanayinin ihracat performansı da yükselmiş, sanayinin ihracat içindeki payı 1980’de %36’dan, 1990’da yaklaşık %80’e çıkmıştır.¹²² 1980 ekonomik reform politikası, o güne kadar Türkiye’nin AT’ye katılmasını olanaksızlaştıran engellerden büyük bir bölümünü de ortadan kaldırmıştır.

Aslında Türkiye bu ekonomik atılımları yapmakta gecikmiştir. Katma Protokol’deki takvime uyulmayıp 1978’de Topluluğa karşı yükümlülüklerin askıya alınması ise, her ne kadar Katma Protokol’de tanınmış bir hakka dayanmaktaysa da, Türkiye-AT

¹²⁰ Halil Seyidoğlu, *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s. 163.

¹²¹ Gülten Kazgan, "Turkey's Experience with the Restructuring Program: 1980-1990", *Yapısal Uyum Programları Semineri*, Tunus, Aralık 1989, s. 38.

¹²² Balkır, *op. cit.*, s. 20.

ilişkilerinde kopmaya neden olduğu gibi Türkiye'nin bundan sonraki AT politikasında da pazarlık gücünü büyük ölçüde azaltmıştır.

Özal hükümetinin gündemindeki öncelikli sorunlar, 1980 sonrası fiilen dondurulan ortaklık anlaşmasını canlandırmak, 4. Mali Protokol'ün serbest bırakılmasını sağlamak ve ihracatı artırmaktı. Bütün bunlar Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile yeniden başlatacağı siyasal işbirliğinin derecesine bağlıydı.¹²³ Avrupa Topluluğu Komisyonu'ndan gelen mesajlar ise son derece netti: İlişkilerin normalleşmesi demokratikleşme sürecinin devamına ve insan haklarının gözetilmesine bağlıydı.

Türkiye-Topluluk arasında kesilmiş bulunan ilişkiler, Yunanistan'ın bütün engellemelerine rağmen, 16 Eylül 1986'da Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi toplantısıyla yeniden başlatılmıştır.¹²⁴ Buna rağmen AT, ilişkileri geliştirecek kararlı ve etkili adımlar atmaya yanaşmamış ve Ankara Anlaşması'nın canlandırılmasına ilişkin somut kararlar alınmamıştır. Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin gelişmesinde Avrupa Parlamentosu önemli bir engel olarak ortaya çıkmış, aynı zamanda Türkiye'deki rejimin eleştiri altında tutulduğu önemli bir uluslararası foruma dönüşmüştür.

Avrupa Parlamentosu'nun kararları giderek daha da sertleşmiş, Kürt sorunu ele alınarak Türk hükümeti "Kürt azınlığa karşı sistematik bir soykırım kampanyası başlatmak"la suçlanmış, Türkiye'deki rejim "kanlı bir terör rejimi" olarak nitelenip Kürtlere yapılan muameleler kınanmıştır. Bu kınamalar, özellikle sosyalist, komünist ve Yunan parlamenterler tarafından desteklenmiştir.

¹²³ 45. TC. Hükümet Programı 1983, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1986, s. 56.

¹²⁴ Gündüz Aktan, "Türkiye-AET İlişkileri", Avrupa Topluluğu Danışma Kurulu Toplantısı Çalışma Belgeleri, No: 1, Ankara, 23 Haziran 1988, s. 4.

Türkiye'ye karşı bu havanın yaratılmasında, Türkiye'de devam eden siyasal sorunlar ve Avrupa'da faaliyet gösteren siyasal muhalifler ile Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine faaliyet gösteren başta Yunanistan olmak üzere çeşitli ülkeler etkili olmuştur.¹²⁵

Sivil yönetime geçişe rağmen Avrupa Topluluğu ekonomik yardım konusunda herhangi bir adım atmamış, İngiliz ve Alman desteğine rağmen Yunanistan'ın muhalefetiyle 600 milyon ECU tutarındaki AT yardımının serbest bırakılması gündeme gelmemiştir. Yine Yunanistan, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nda Türkiye aleyhine açılan davaların sonuçlanmasından önce ortaklık anlaşmasının canlandırılmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin bakanlar düzeyinde toplanması talebi de, 1986 yılı başında Dışişleri Bakanları toplantısında Yunanistan'ın muhalefetiyle karşılaşmıştır.

1980 sonrasında ilk defa yeniden toplanan Ortaklık Konseyi'nin ortaklık anlaşmasının canlandırılması konusundaki sonuçsuz toplantısı, Avrupa Parlamentosu'nun insan hakları ve demokrasi konularındaki sert tutumu ve Yunanistan'ın ilişkileri geliştirecek her adımı bu şekilde engellemesi Özal hükümetini kısa dönemde ortaklık anlaşmasını canlandırmanın mümkün olmadığı sonucuna ulaştırmıştır. Bunun için tek çıkar yolun, 1963 Ankara Anlaşması'nın öngördüğü tam üyeliğe başvurmak olduğu görüşü hakim olmuştur.¹²⁶

Türkiye'nin demokratik standardının Avrupa Topluluğu üyesi ülkelere düşük olduğu tezine karşı Başbakan Özal, tam üyeliğin demokratik rejimi güçlendireceği görüşünü ileri sürmüştür. Tam üyelik, Türkiye'de demokrasi isteniyorsa, demokratik rejimi bir daha

¹²⁵ D. Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme....", s. 138, 139.

¹²⁶ İhsan D. Dağı, "Özal'ın Avrupa Topluluğu Politikası ve İnsan Hakları Sorunu", *Devlet ve Siyaset Adanı Turgut Özal*, der. İ. Sezal, İstanbul, 1996, s. 36.

geriye dönülemez biçimde yerleştirecek olan bir süreç olarak kabul edilmiştir.

B. Türkiye'nin AT'ye Tam Üyelik Başvurusu ve Komisyon'un Görüşü

1980 ve sonrasında izlenen ekonomik liberalizasyon paketi Türkiye'nin AT bütünleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu şekilde Türk ekonomisi dışa açıldıktan ve AT ile ilişkilerde normalleşmeye doğru adımlar atılmaya başlandıktan sonra Türk hükümeti 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1978'de askıya alınan yükümlülüklerine yeniden başlamıştır.

Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusu, Avrupa başkentlerinin bu başvurunun zamansız olduğu ve yakınlaşmayı kolaylaştırmak yerine zorlaştıracığı ikazlarına rağmen yapılmıştır.¹²⁷ Çünkü tam üyelik Yunanistan gibi bazı ülkeler tarafından ya ikili ilişkiler nedeniyle ya da demokrasi ve insan hakları gerekçesiyle veto edilebilirdi. Dolayısıyla Türkiye öncelikle "normalleşme" sürecini tamamlamalıydı.¹²⁸ Gerçekten de Türkiye'nin başvurusu Topluluğun yeni üyelik başvurularına pek de istekli olmadığı bir döneme denk gelmiştir. Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın üyelikleriyle birlikte genişleyen Topluluk, bir yandan karar alma mekanizmasının yavaşlaması sorunuyla, diğer yandan da yeni üyelerin ekonomik sorunlarından dolayı artan ekonomik güçlüklerle uğraşmaktaydı.

¹²⁷ Yahya Sezai Tezel, "Yeni Koşullarda Dünyadaki Yeri, Kimliği ve Statüsü Açısından Türkiye'nin Avrupa Topluluğu İle İlişkileri Hakkında Bazı Tesbit ve Düşünceler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 19, Yaz 1992, s. 74.

¹²⁸ D. Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme....", s. 142.

Ayrıca 1980'lerin başından itibaren, Topluluk içinde küresel rekabet gücünün yitirilmekte olduğuna ilişkin bir yargı gelişmeye başlamıştı. Batı Avrupa'daki büyüme oranlarının küresel ortalamanın, özellikle de öbür iki ekonomik süper güç, Japonya ve ABD'nin gerisine düştüğü gözlenmişti.¹²⁹ 320 milyonluk Avrupa pazarının bütünlüğü sağlanamamış, tarımsal politikanın aşırı üretime neden olması Topluluk bütçesine ağır bir yük getirmiş, Topluluğun yeni politikalar geliştirmesi için kaynak bırakmamıştı. Topluluğun bu olumsuzluklara cevabı Tek Pazar Programını başlatmak olmuştu.¹³⁰

Türkiye'nin 1987'de böyle bir ortamda yaptığı tam üyelik başvurusu, ne yazık ki bir başvuru için Topluluğun tarihindeki en elverişsiz anlardan biriydi. Bu elverişsizliğin bir diğer boyutu da, Türk başvurusu ile Yunan, İspanyol ve Portekiz başvurularını çevreleyen uluslararası atmosferlerin çok farklı olmasıydı. Tek Avrupa Senedi'nin kabulünden bu yana "derinleşme" ile ilgili sorunlara ek olarak, Topluluk 1989'un son ayları ile 1990'ın ilk ayları boyunca Doğu Avrupa'daki siyasi değişimlerin baskısına uğradı. Doğu Avrupa'daki belirsiz durum, muhtemelen Topluluk üyesi ülkelerin yeni ve büyük bir ülkeyi üyeliğe kabul etme konusundaki çekincelerini artırdı. Bu bakımdan da Türk başvurusunun zamanlaması Topluluk açısından daha öncekilere nazaran daha sorunluydu.¹³¹

Bununla birlikte, 1987 Nisanındaki tam üyelik müracaatı ile, Türkiye'nin Topluluğa artık politik bir vizyonla yaklaştığı ve kendi

¹²⁹ Balkır, *op. cit.*, s. 78.

¹³⁰ İlhan Tekeli, Selim İkkin, *op. cit.*, s. 100.

¹³¹ Eralp, "Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", ... s. 55.

menfaatlerini tam üyeliğe dönük bir perspektif içerisinde Avrupa'nın ortak menfaatlerinde gördüğü açıkça ortaya konmuştur.

AT Komisyonu'nun Türkiye üzerine raporunu hazırlaması iki buçuk yıl sürmüştür. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in başvurularıyla karşılaştırıldığında, bu epey uzun bir dönemdir.* Türkiye'nin bu başvurusu ile ilgili olarak 18 Aralık 1989'da Komisyon'un Konsey'e sunduğu, Konsey'in de Şubat 1990'da onayladığı rapor ile Türkiye'nin Topluluğa katılma yeteneği konusunda gerekli inceleme yapılmıştır. Topluluğun orta vadede Türkiye ile olan ilişkilerine oturtmayı planladığı çerçeveyi ve Türkiye'ye bakış açısını yansıtan iki önemli resmî Topluluk belgesi, "Komisyon'un Görüşü" ve "İşbirliği Programı" hazırlanmıştır.¹³²

Sonuç olarak Komisyon, Türkiye ile üyelik görüşmelerini başlatmanın yararlı olmayacağına karar verirken ortaklık anlaşmasına yeniden işlerlik kazandırılmasını da tavsiye etmiştir.¹³³ Dolayısıyla bir yandan Türkiye'nin durumunun daha sonraki bir tarihte ele alınmasına karar verilirken, diğer yandan da ilişkilerin

* Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye için, AT'ye resmi başvurularından katılma anlaşmalarının imzalanmasına değin süreler:

	Yunanistan	İspanya	Portekiz	Türkiye
Resmi Başvuru	12.6.1975	28.7.1977	28.3.1977	14.4.1987
Komisyonun Görüşü	29.1.1976	20.11.1978	19.1.1978	18.12.1989
Konsey Kararı	9.2.1976	19.12.1978	6.6.1978	5.2.1990
Müzakerelere Başlanması	27.7.1976	5.2.1979	17.10.1978	-
Katılma Anlaşması İmzası	28.5.1979	12.6.1985	12.6.1985	-

Kaynak : Avrupa Toplulukları Konusunda Hizmetiçi Eğitim Çalışması, Ankara, TC. Başbakanlık HDM Yayını, Nisan 1992, s. 22.

¹³² Avrupa Topluluğu ve Türkiye, s. 244.

¹³³ Ibid., s. 246.

tamamen kesilmemesine çalışıldığı görülmektedir.* Nitekim Komisyon raporunda, ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesinde yarar olduğu kaydedilmekte ve öneriler getirilmektedir.¹³⁴

Raporda, sayılan ekonomik ve sosyal problemlerin yanı sıra siyasi alanda, 1982 anayasasının kabulü, serbest seçimler ve referandum yoluyla Topluluk benzeri bir parlamenter rejimin oluşturulmasına rağmen insan hakları, azınlıkların kimliği, tüm siyasi oluşumların ve sendikaların kamu yaşamına dahil edilmesine ilişkin kuralların henüz bütünüyle oluşturulamamış olması gibi etkenlere de yer verilmekte, ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara da değinilmektedir. Türkiye'nin AT üyesi olmak için yapması gerekenlerden birinin de, Yunanistan'la ilişkilerini düzeltmesi ve Kıbrıs sorununu çözmesi olduğu belirtilmektedir.¹³⁵

II. 1980 SONRASI DÖNEMDE YUNANİSTAN'IN ENGELLEMELERİ

Yunanistan, AT'ye katkıda bulunan bir devlet değil, aksine Topluluktan yardım alan bir devlettir. Uluslararası basında Yunanistan'ın Topluluğa üye alınmasından pişmanlık duyulduğu dahi ifade edilmektedir. Bu durumda, Topluluk içinde bu şekilde algılanan bir devletin vetosunun etkin olabilmesinde şüphesiz birtakım sebepler vardır. Bunlardan en önemlisi, uluslararası

* Türkiye'nin tam üyelik başvurusu reddedilmemiş, fakat olayların gelişimine bırakılmıştır. Başvuru kabul edilmemiş bile olsa, tekrar tam üyelik başvurusunda bulunma hakkı vardır. Başvuru Konsey tarafından uygun bulunmuş olsaydı, Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşü alındıktan sonra katılma görüşmeleri başlayacak ve 8-10 yıl sürebilecekti. Ardından Katılma Anlaşması imzalanacak, Anlaşma üye ülke Parlamentolarınca onaylandıktan sonra tam üyelik gerçekleşmiş olacaktı. (Bkz. Karluk, *op. cit.*, s. 295, dn.)

¹³⁴ Selma Acar, *Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Başvurusu ve Muhtemel Tam Üyeliğinin Topluluk Mali Bütçesi Üzerindeki Etkileri*, Ankara, TC. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1991, s. 4.

¹³⁵ *Türkiye'nin Topluluğa Tam Üyelik Başvurusu Konusunda AT Komisyonu'nun Görüşü*, ..., s. 32.

ortamda meydana gelen 1990 sonrası gelişmeler ve Soğuk Savaş ortamının sona ermesi ile Türkiye'nin Batı karşısındaki öneminin büyük ölçüde azalmasıdır. Artık Soğuk Savaş koşullarının aksine, Türkiye'nin asker ve işçisine ihtiyacı kalmayan bazı Avrupa devletlerinin Yunanistan'ın Türkiye aleyhine faaliyetlerini gizliden desteklemekte oldukları, serbest dolaşım ve mali yardımlar gibi konularda, aşağıda herbiri açıklanan, Yunan vetolarının arkasına saklandıkları bilinmektedir.¹³⁶ Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı engellemeleri incelenirken, bu gerçek gözden kaçmamalıdır.

A. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvusu ve Sonrasında AT İle Bütünleşmenin Önündeki Yunan Engelleri

1. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusuna Karşı Yunanistan'ın Engellemeleri :

Yunanistan'ın AT içinde Türkiye'ye karşı engellemeleri, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ve sonrasında artarak devam etmiştir. Bundan önce, ilk olarak 1963'de Türkiye-AET ortaklık anlaşmasının imzalanmasında ve ardından 1964'de GATT tarafından onaylanması sırasında Yunanistan'ın engellemesiyle karşılaşmıştır. Daha sonra da 1980 sonrası dönemde Yunanistan, Türkiye'deki siyasi olumsuzlukları fırsat bilerek Avrupa Parlamentosu'nda insan hakları ve demokrasi konularında Türkiye aleyhine son derece olumsuz bir havanın yaratılmasında etkili olmuştur. Özellikle 1985 ve 1986 yıllarında, Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna kadarki dönemde, başta Güneydoğu sorunu ve onun önemli bir parçası olan Kürt sorunu, sıkıyönetim, 1980 sonrası

¹³⁶ Suat Bilge, "Kıbrıs Sorunu", *Yeni Forum Dergisi Kıbrıs Özel Sayısı*, Şubat 1993, s. 24.

kurulan Meclisin meşruluğu, hapis cezaları ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'ndaki Türkiye ile ilgili davalar konusunda Avrupa Parlamentosu kararlarını etkilemeye ve Türkiye'nin ilişkileri normalleştirmeye yönelik her adımını engellemeye çalışmıştır.¹³⁷

1987'de yapılan Türkiye'nin tam üyelik başvurusu da yine Yunanistan'da büyük tepkiyle karşılanmış ve Yunan yetkilileri bu tepkilerini açıkça belirterek, Türkiye'nin bu girişimine karşı kesin tavır aldıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Yunan hükümet sözcüsü Yannis Rumbatis'in 17 Nisan 1987 tarihli Türk ve Yunan basınında yer alan, *"Yunanistan'ın, Türkiye'nin AT'ye üyeliği konusunda kesin tavır aldığı ve Türkiye'nin Ege anlaşmazlığı ve saldırgan politikasının bu kararda etken olduğu"* yönündeki açıklaması, bu konuda dikkat çekicidir.¹³⁸

Türk başvurusu daha Komisyon görüşü hazırlanmadan önce bir çok sorunla karşılaşmıştır. Yunanistan sistemin içinde olduğu için, Türk başvurusunu mahkum ettirmek için uğraşmıştır. Şöyle ki, Yunanistan başvuruyu oylama ve oylama sonucunda eğer oy çokluğu ile karar alınırsa dosyayı Komisyon'a gönderme önerisinde dayatmıştır. Oysa o güne kadar böyle bir yöntem uygulanmamıştır. Ayrıca bu, AB'nin geleneğinde de yoktur. Yapılan bütün başvurular otomatik olarak karar organı Konsey'den, teknik organ Komisyon'a geçer ve en sonunda tekrar Konsey'in önüne geldiğinde oylama yapılır. Almanya da o tarihte Yunanistan'ın yanında yer almış ve Türk başvurusu konusunda söz konusu usulün uygulanmasını desteklemiştir. O dönemde Başbakan Turgut Özal üst düzeyde devreye girip Alman Başbakanı ile görüşerek bu tutumu yumuşatmıştır. Böylece Türkiye'nin başvurusu Konsey tarafından

¹³⁷ **Supra.**, s. 56-57.

¹³⁸ N. Nisa Bayramoğlu, **Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye'nin Tanıtımı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 34, 1987, s. 72.

otomatik olarak Komisyon'a gönderilmiştir.¹³⁹ Birinci aşama böylelikle aşıldıktan sonra daha zor olan ikinci aşamaya gelinmiştir.

18 Aralık 1989 tarihli Komisyon'un Türk başvurusuna ilişkin görüşünde, yukarıda detayları açıklandığı üzere, Türkiye'nin Topluluğa kabulü veya tamamen reddi şeklinde kesin bir cevap verilmemiş, bu başvurunun 1992 sonunda gerçekleşecek olan Tek Pazar sonrasında yeniden değerlendirileceği ifade edilmiştir. Buna ilâveten taraflar arasında ilişkilerin geliştirilmesi için 6.6.1990 tarihinde bir "işbirliği paketi" (Matutes paketi) hazırlanmıştır. Özellikle ortaklık anlaşmasını yeniden yürürlüğe sokmak üzere hazırlanan bu "işbirliği paketi", Bakanlar Konseyi'nde Yunan direnişiyle karşılaşmıştır. Yunanistan, bu paketteki siyasi, kültürel ve sanayi işbirliğine onay verdiği halde, mali işbirliğinin yeniden başlaması ve 600 milyon ECU'lük 4. Mali Protokol'ün uygulanması önerileri konusunda veto yetkisini kullanmıştır. Sonuçta 4. Mali Protokol'ün onaylanmaması nedeniyle Türkiye bu parayı alamamıştır.¹⁴⁰

Komisyon'un raporunda ayrıca, Yunanistan'ın istediği gibi, Kıbrıs sorununa ve Türk-Yunan ilişkilerine değinilerek:

"Türkiye ile bir Topluluk üyesi ülke arasında mevcut anlaşmazlık ve Kıbrıs'daki durumun meydana getirdiği olumsuz etkilere işaret edilmediği takdirde, Türkiye'nin tam üyelik sorunununun siyasi verileri tamamlanmış sayılmaz. Kıbrıs'ın birliği, hükümranlılığı ve toprak bütünlüğü Birleşmiş Milletler'in kararlarına uygun olarak sağlanmalıdır..."¹⁴¹

¹³⁹ Haluk Günuğur, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçesi", ..., s. 182.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 186.

¹⁴¹ Soydal, *op. cit.*, s. 6.

denilmek suretiyle, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin üyeliği önüne bir engel olarak çıkartılmış ve Yunanistan da böylece hedefine ulaşmıştır. Fakat Topluluk, Yunanistan'ı tam üye olarak kabul ettiği günlerde -5 Şubat 1980 Ortaklık Konseyi Bakanlar Toplantısında- bir deklarasyon yayınlayıp, bir rezerv koymuş bulunmaktadır. Bu deklarasyon ile, Yunanistan 'ın tam üyeliğinin Türkiye-AT ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeyeceği taahhüt edilmiş olmaktadır.¹⁴² Bu karar, AT Bakanlar Konseyi'nin almış olduğu bir karardır ve bağlayıcılığı bulunmaktadır. Ne var ki Topluluk, bu kararda yer alan taahhüdü dikkate almamıştır.

2. Yunanistan'ın Girişimleriyle Türkiye Aleyhine Alınan Çeşitli AT Kararları :

Türkiye'nin AT üyeliğinin önündeki en büyük engelin Yunanistan'ın tutumu olacağı 1980'lerin ortalarından beri bilinen bir gerçektir. Ayrıca, AT yetkililerinin bazıları, pek çok vesileyle, AT'nin Türkiye'nin üyeliğine Türk-Yunan sorunları çözülmeden olur vermeyeceklerini belirtmişlerdi. Ancak, Topluluğun bu tutumu 1990 Haziranına gelinceye kadar Topluluğun en yüksek siyasi organınca açıkça ifade edilmemişti.¹⁴³ 25-26 Haziran 1990 Dublin zirve toplantısında biraraya gelen AT liderleri, Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkilerinin geleceğini Türklerin Kıbrıs'daki tutumuna bağlayan bir bildiri yayınladılar.¹⁴⁴

Böylece Yunanistan'da Konstantin Mitsotakis başkanlığındaki Yeni Demokrasi Partisi hükümetinin, kurulduğundan beri adım adım tırmandırdığı Kıbrıs politikası "meyvelerini" AT'nin 25-26 Haziran 1990 Dublin zirvesinde vermeye başladı. Zirvenin önemi, AT

¹⁴² *Supra.*, s. 43.

¹⁴³ S. Şükrü Gürel, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki", ..., s. 239.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 29.6.1990, s. 3.

liderlerinin ilk kez Kıbrıs sorununu Türkiye ile ilişkilere engel gösteren bir bildiriye imza atmalarındaydı. Böylece Kıbrıs sorunu resmen Yunanistan tarafından AT gündemine ve Türkiye-AT ilişkilerine taşınmış oldu. Zirve sonuna kadar Türkiye'nin beklentisi, Topluluk üyesi ülkelerin BM Güvenlik Konseyi'nin "iki toplumun eşitliği, iki kesimlilik ve bulunacak çözümün iki kesimin siyasi iradesine dayalı olması gerektiği ilkelerini" benimseyen 649 sayılı kararlarının ruhuna ve lafzına aykırı bir metni "sırf Yunanistan istiyor" diye kabul etmeyecekleri doğrultusunda idi. Oysa *"Kıbrıs sorunu Türkiye-AT ilişkilerine engeldir ve Türkiye'nin tam üyeliği Yunanistan'la arasındaki anlaşmazlıkları halletmesine bağlıdır..."* ifadelerinin yer aldığı bildiri yayınlanınca AT'nin, Türkiye'den Kıbrıs sorunuyla ilgili ödün istemekte, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimiyle birlikte davrandığı görüldü.¹⁴⁵

Dolayısıyla Kıbrıs, BM'nin 649 sayılı kararında öngörülen, sorunun iki toplumun siyasi iradesi ve ikili görüşmelerle çözümlenme ilkesine aykırı olarak, ilk kez resmen AT gündemine sokulmuş oldu. AT bir kez daha, Yunanistan'ın katılma başvurusuna AT Komisyonu'nun 28.01.1976 tarihli *"Yunanistan'ın katılımının Türkiye ile ilişkileri etkilemeyeceği"* yönündeki beyanı ve yine aynı doğrultudaki 5 Şubat 1980 Ortaklık Konseyi Bakanlar Toplantısında yayınladığı deklarasyonu hiçe saymıştı.

26-27 Haziran 1992 tarihinde Lizbon'da gerçekleştirilen AT devlet ve hükümet başkanları toplantısında da yine Yunanistan'ın gayretleriyle Türkiye'yi de içeren bir karar yayınlandı. Zirve toplantısının çeşitli yönlerine ilâveten Türkiye bakımından önemli tarafı, "Genişleme Raporu"nun gündeme alınması idi.¹⁴⁶ Fakat

¹⁴⁵ Yasemin Çongar, "AT Zirvesinin Bildirisi İçin Değerlendirme Kargaşası", *Cumhuriyet*, 29.6.1990, s. 3.

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, Dış Haberler, 27.6.1992, s. 9.

"Genişleme Raporu" ve müzakereleri çerçevesinde hiçbir surette Türkiye'den bahsedilmemiş, bununla birlikte, zirvede alınan kararda Türkiye ile ilgili olarak şu ifadeler yer almıştı:

"...Kıbrıs ve Malta ile ilişkiler, ortaklık anlaşmaları ve üyelik başvuruları temelinde ve siyasi diyalogun artırılması süreci içinde geliştirilmelidir. Türkiye ile ilişkiler ise 1964 Ankara Anlaşması'ndaki ortaklık etrafında sürdürülmelidir. AT, Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmeye henüz hazır değildir..."¹⁴⁷

24-25 Haziran 1994 tarihinde Yunanistan'ın dönem başkanlığında yapılan AB'nin Korfu zirvesinde de Yunanistan'ın girişimleriyle, Kıbrıs'ın AB'ye katılımının önünü açan bir karar çıktı. Kararda AB'nin yeni genişleme hedefinin Kıbrıs ve Malta'yı kapsayacağı belirtilerek, *"...Kıbrıs sorunu kısa zamanda çözümlenmezse, AB 1995 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ile katılma görüşmelerine başlayabileceği"* açıklandı.¹⁴⁸

Yunanistan'ın Türkiye aleyhine faaliyetlerine ve Türkiye ile ilgili kararlara ilişkin veto yetkisini kullanmasına, 4 Temmuz 1990 Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AT'ye tam üyelik başvurusu ile gelişen olaylarda ve 6 Mart 1995 Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması sırasında da rastlıyoruz. Bu iki konu ayrı başlıklar altında detaylı incelenmiştir.

¹⁴⁷ Kamran İnan, **Türkiye-AT Derneği'nin 26.10.1992 Tarihli Toplantısından Konuşma Tutanakları**, Ankara, Türkiye-AT Derneği Yayını, 1992, s. 3.

¹⁴⁸ **Milliyet**, Dış Haberler, 25. 6. 1994, s. 15.

B. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Yunanistan Boyutu

Kıbrıs bugün Türkiye'nin dış politikasında en öncelikli alanlardan biri olup, Kıbrıs'ta nihai bir çözüme ulaşıp ulaşılamayacağı hususunda çok hassas bir dönemde bulunmaktadır. Gerek ABD ve Birleşmiş Milletler genel sekreterinin biraz da zorlayıcı çabaları, gerekse Yunanistan'ın sürekli kışkırtmaları ve baskılarıyla Avrupa Topluluğu'nun son birkaç yıldır Türkiye ile olan ortaklık ilişkilerini geliştirmek için dahi Kıbrıs'ı bir koz gibi gündeme getirmesi, Kıbrıs sorununun Türk dış politikasındaki önemini ve ağırlığını artırmaktadır.

En son BM Güvenlik Konseyi'nin iki toplumun eşitliği, iki kesimlilik ve bulunacak çözümün iki tarafın siyasi iradesine dayalı olması gerektiği gibi temel unsurları içeren 649 sayılı kararı aldığı ve iki taraf arasında görüşmelerin yeniden başlama çabalarının sürdüğü bir aşamada, Kıbrıs Rum Yönetimi tek yanlı olarak giriştiği bir hareketle görüşmelerin önüne yeni ve çok büyük bir engel çıkartmıştır. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AT'ye yaptığı tam üyelik başvurusu, Türkiye-Kıbrıs-Yunanistan üçgeninde yepyeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.¹⁴⁹

1970 yılından bu yana Toplulukla bir ortaklık ilişkisi yürüten Kıbrıs Rum Yönetimi, 4 Temmuz 1990 tarihinde AT'ye tam üye olmak amacıyla resmen başvurmuştur. Topluluk mevzuatı çerçevesinde Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre yapılan bu başvuru, İtalya'nın dönem başkanlığındaki Topluluklar Konseyi'ne iletilmiştir. Konsey, başvuruyu Komisyon'a havale ederken bir açıklama yapmış ve bu açıklamanın metni Konsey tutanaklarına geçirilmiştir. Her ne kadar AT Konseyi ilk defa bir tam üyelik

¹⁴⁹ Mehmet Ali Birand, "Yepyeni Bir Dönem Açılıyor", *Milliyet*, 7.7.1990, s. 7.

müracaatını bir açıklama yaparak Komisyon'a göndermek suretiyle Rum Yönetimi'nin tam üyelik müracaatı hakkındaki görüşlerini açıklamış ve Kıbrıs ihtilafına atıfta bulunmuş ise de, Konsey tutanaklarına geçirilen açıklama metni gerçekçi ve tatmin edici olmaktan uzaktır.¹⁵⁰

Zabıtlara geçirilen bu açıklamanın tercümesi şöyledir:

"Konsey, Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde belirlenen prosedür uyarınca Kıbrıs'ın başvurusunu Komisyon'a havale ederken, ilgili Birleşmiş Milletler kararlarının ruhuna uygun olarak, gümrük birliği ile ilgili Ekim 1987 protokolünün imzalanması münasebetiyle yapılan deklarasyonu hatırlatır ve AT ile Kıbrıs Cumhuriyeti ilişkilerinin avantajlarından ada nüfusunun bütününün yararlanması gerektiği şeklindeki değişmeyen tutumu ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve birliğine olan tam desteğini yeniden teyid eder."¹⁵¹

Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başvurusu Konsey'den Komisyon'a havale edilirken bir deklarasyon yapılması veya zabıtlara bir metin geçirilmesi fikri, Kıbrıs Türk tarafının bir derece de olsa tatmin edilmesini amaçlamaktadır. Oysa zabıtlara geçirilen bu metin, Kıbrıs Türklerini tatmin etmek bir yana, durumu daha da kötüleştirmektedir. Metinde, ilgili BM kararına yapılan atıf genel mahiyette olup, KKTC'nin geçerli olarak kabul edildiği 12 Mart 1990 tarih ve 640 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı zikredilmemektedir.

¹⁵⁰ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihsel Gelişim, Sosyo-Ekonomik Durum, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler,, s. 61.

¹⁵¹ Ibid., s. 62.

Tamamen politik nedenlerle yapılan başvuru öncesinde, başta İngiltere olmak üzere Topluluğa üye ülkelerin büyük çoğunluğu, Kıbrıs Rum Yönetimi'ni bu başvurudan vazgeçirmeye çaba harcamışlar, ancak bu girişimlerinde başarı sağlayamayarak bir oldu bitti ile karşı karşıya kalmışlardır.¹⁵² Kıbrıs Rumlarının bu girişimde Topluluk içindeki en büyük desteği Yunanistan olmuştur. Şimdi Yunanistan bugüne kadar istediği biçimde çözemediği Kıbrıs sorununu, bu kez Topluluğa taşıyarak "Onikilerin sorunu" haline getirmeyi, bu yolla da Türkiye karşısında daha güçlü olmayı planlamıştır.

Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AT'ye tam üyelik başvurusuna KKTC, tepkisinin derecesini sembolik olarak gösterebilmek için, Lefkoşa sınır kapısını bir gün süreyle giriş-çıkışlara kapatmış ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, bu başvurunun adadaki iki toplum arasındaki görüşme sürecine öldürücü bir darbe vurduğunu belirtmiştir. AT'ye yapılan Rum başvurusu reddedilinceye kadar iki toplum arasında hiçbir görüşme yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Türk tarafının tepkileri devam etmiş ve KKTC Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Temmuzun ilk haftasında Ankara'yı ziyaretlerinde, bu başvuruya cevabî Türk tezlerini formüle etmişlerdir. İkili görüşmelerden sonra imzalanan bir belge ile Türkiye, KKTC'ye tam destek vermeyi taahhüt etmiştir. Belge aynı zamanda, iki ülkenin vatandaşlarından karşılıklı ziyaretlerde pasaport sorulmamasıyla ilgili karşılıklı iyi niyet ifadesini de içermektedir. Bu uygulama bir anlamda Kıbrıs'ın AB'ye tam üye olarak kabul edilmesi halinde Türkiye ile KKTC arasında gerçekleştirilebilecek kısmî bir entegrasyonu da ifade etmektedir.

¹⁵² Erol Manisalı, **Kıbrıs Rum Yönetimi-AB İlişkileri ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Avrupa ve Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, s.1.

¹⁵³ Cemal Akay, "Görüşmeler Öldü", **Milliyet**, 7.7.1990., s. 7.

Bunun yanı sıra, Türk Dışişleri Bakanı tarafından BM genel sekreterine ve AT dönem başkanına, ekinde Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyelik başvurusunun olası olumsuz etkileriyle ilgili Türk kaygılarını belirten bir belgenin de sunulduğu mektuplar gönderilmiştir.¹⁵⁴

Her ne kadar AT'ye üye ülkeler Kıbrıs'ın hukuksal açıdan bölünmüşlüğüne kabul etmiyorlarsa da, Birleşmiş Milletler'in 640 sayılı kararı çerçevesinde, kalıcı ve adil bir barış ve yönetim biçimini kurabilmek amacıyla "Toplumlararası ikili görüşme" sürecine girilmesi dahi, adada iki toplum bulunduğunun hukuken (de jure) ve fiilen (de facto) tescili anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, Türk tarafının görüşünü almak gereğini bile duymadan tek taraflı olarak yaptığı bu politik girişim, gerek uluslararası yazılı hukuk, gerekse yazılı olmayan örf ve adet kurallarına bütünüyle aykırıdır. Kaldı ki, Topluluğun hâlâ yürürlükte saydığı Kıbrıs anayasası, uluslararası ilişkilerin sürdürülmesini, adadaki Türk ve Rum taraflarının ortak kararına bağlayan bir "dış denge" ilkesi tesis etmiştir. 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran anlaşmaya göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile birlikte taraftır ve "garantör" devletlerden biridir. Aynı anlaşmaya göre Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan'ın ancak ikisinin birden üye oldukları siyasi ve ekonomik birliklere üye olabilir. İki toplumun temsilcileri dış ilişkilerini ortaklaşa yürütürler ve dış ilişkilerle ilgili herhangi bir karar veya konuda nihaî veto yetkisine sahiptirler.¹⁵⁵ Dolayısıyla bu haliyle başvuru, Türk tarafının görüşü alınmadan tek taraflı olarak yapılmış olması bakımından Topluluğun tanıdığı Kıbrıs'ın anayasasına da hukuken ters düşmektedir.

¹⁵⁴ Milliyet, Dış Haberler, 10.7.1990, s. 4.

¹⁵⁵ Onur Öymen, "Keynote-Speech", Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era, Ankara, Ministry of Foreign Affairs -Center for Strategic Research, SAM Papers No: 4/97, 6-7 January 1997, s. 73.

Rum başvurusunun Topluluk tarafından kabulü ve tam üyeliğin gerçekleşmesi halinde, somut katılma anlaşması yalnızca Kıbrıs Rum Yönetimi'ni bağlayacağından, bugün iki toplumu ayıran sınır hukuken ve fiilen kalıcı hale gelecek ve Kıbrıs'ı bu kez Topluluk, siyasi bir kararla ikiye bölmüş olacak, ayrıca da Kıbrıs sorununa taraf olacaktır. Oysa Topluluk, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu sırasında ve bu üyeliğin gerçekleştiği tarihte, Türkiye'ye verdiği yazılı güvencelerde Kıbrıs sorunu da dahil, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili sorunlara taraf olmayacağını resmen taahhüt etmiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu sonucunda verdiği kararda Topluluk, Kıbrıs sorununa açıkça yer vermiş ve Kıbrıs'ı sorun olarak Türkiye'nin karşısına çıkarmıştır. Oysa şimdi Kıbrıs'ın üyeliğine olumlu bir yaklaşım belirlemiştir. Bir başka deyişle Kıbrıs'ı "sorun" olarak gören Topluluk, bu kez Kıbrıs'ı üye olarak kabul etmeye hazırlanmaktadır.¹⁵⁶

Aslında Batı devletleri, Kıbrıs Rum Yönetimi'ni Kıbrıs'ın meşru hükümeti olarak tanımakla, kendi siyasi sistemlerinin temellerinden biri olan "hukuka bağlı devlet" ilkesini de ihlâl etmektedirler. Kıbrıs Rum Yönetimi, 1963 sonunda, temel hükümleri aynı zamanda uluslararası anlaşma hükmü olan bir anayasayı devirmek suretiyle kurulmuş durumdadır. Batı devletleri böyle bir yönetimi Kıbrıs'ın meşru hükümeti olarak tanımakla önce kendi kendilerini inkâr etmek çelişmesine düşmektedirler.¹⁵⁷

Tek yanlı Rum başvurusunun işleme konmaması yönünde defalarca yapılan çağrılara ve Kıbrıs'ın AB'ye girmesinin yukarıda açıklanan yasal ve siyasal engellerine rağmen AB Komisyonu, 30 Haziran 1993 tarihinde, "*Komisyon Kıbrıs Rum hükümeti ile derhal*

¹⁵⁶ Haluk Günuğur, "Rum Kesiminin AT Macerası", *Milliyet*, 21.7.1990, s. 11.

¹⁵⁷ Coşkun Kırca, "KRY ve AT", *Milliyet*, 8.7.1990, s. 10.

görüşmelere başlamaya isteklidir" şeklinde bir rapor hazırlamıştır.¹⁵⁸ Böyle bir adım BM genel sekreterinin kapsamlı bir anlaşma için devam etmekte olan çabasına da ters düşmektedir.

24-25 Haziran 1994'de Yunanistan'ın dönem başkanlığında AB ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarının biraraya geldiği Korfu zirvesi, özellikle Kıbrıs'ın Topluluğa katılım süreci açısından önemlidir. Bu zirvede AB'nin yeni genişleme hedefi belirlenmiş, AB liderleri, AB'nin bundan sonraki genişleme aşamasının Kıbrıs ve Malta'yı kapsayacağını teyit etmişlerdir.¹⁵⁹ Zirvede alınan karara göre; *"AB Kıbrıs sorunu kısa zamanda çözümlenmezse, 1995 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ile katılma görüşmelerine başlayabileceğini"* açıklamıştır.¹⁶⁰ Zirvede AB, Kıbrıs'ın geleceği konusunda BM gözetiminde devam eden görüşmelerin ilerlemesinin AB Konseyi tarafından inceleneceğini, söz konusu görüşmelerin kesilmesi durumunda ve bu konuda Türk tarafının açık bir sorumluluğunun belirlenmesi halinde, Rum Yönetimi ile tam üyelik görüşmelerine 1995 yılında yeniden başlanabileceğini belirtmiştir.¹⁶¹

Özetle diyebiliriz ki, iki tarafça da karşılıklı olarak kabul edilebilir bir anlaşmaya varılıncaya ve iki ekonominin kalkınma seviyeleri eşitleninceye dek, Kıbrıs Rum tarafının AB'ye girmesi, Kıbrıs konusunu daha da karmaşıktırarak ve sonuçta adanın bölünmüşlüğüne pekiştirecektir.

¹⁵⁸ "The Challenge of Enlargement Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership", **Bulletin of the European Communities, Supplement 6/93**, s. 17.

¹⁵⁹ **EC News**, Sayı: 9, 8.7.1994, s. 4.

¹⁶⁰ **European Report Document, Supplement to European Report**, June 29, 1994, Europe Information Service, s. 8.

¹⁶¹ **Milliyet, Dış Haberler**, 25.6.1994, s. 15.

C. Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması'nın İmzalanması ve Sonrasında Yunanistan Boyutu

1. Gümrük Birliği Anlaşması'na Karşı Yunan Vetosu :

Türkiye-AB ilişkilerinde gümrük birliğinin çerçevesini çizen, Türkiye ile AT arasında ortaklık kuran 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın eki olan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ise, gerçek anlamda bir "gümrük birliği uygulama anlaşması"dır. Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nın içerdiği hedeflere ulaşılması açısından bir gümrük birliğinin "karşılıklı ve dengeli yükümlülükler" esasları üzerinden, en geç yirmi iki yıllık bir geçiş dönemi sonunda gerçekleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Gerek Ankara Anlaşması gerekse Katma Protokol bir yandan Türk, öte yandan üye devletler parlamentolarında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁶²

Katma Protokole göre gümrük birliği 1995 yılında otomatik olarak yürürlüğe girecektir ve yürürlük için yeni bir anlaşmaya gerek yoktur. Ayrıca Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün de içinde olduğu "AB müktesebatı" (acquis communautaires) ve AB Adalet Divanı kararları, takvime bağlı yükümlülükleri içeren hükümleri, doğrudan uygulanacak hükümler olarak kabul eder. Gümrük birliği de tarafların "takvime bağlı otomatik yükümlülüğü"dür. Fakat bütün bunlara rağmen ortaya "sözde bir anlaşma" ve dolayısıyla da üye ülkelerin her birinin anlaşmayı veto

¹⁶² Cem Duna, "Sunuş", AB İle Gümrük Birliği, İstanbul, Intermedia, Yayın No: 6, Nisan 1995, s. 5.

etme yetkisi çıkmıştır. Bu noktadan itibaren de Yunan vetolarıyla karşılaşmıştır.¹⁶³

Türkiye-AB Komisyonu arasında 24-25 Şubat 1993 tarihinde yapılan görüşmelerde gümrük birliği ile ilgili çalışmaları yürütmek amacıyla "Yönlendirme Komitesi" adı altında bir komitenin kurulması onaylanmıştır. Komite, gümrük birliğinin tamamlanma sürecini teşvik etmek ve danışma mekanizması sağlamak amacıyla çalışmalara başlamış, ilk toplantısını 25-26 Mayıs 1993'de Ankara'da yapmıştır.¹⁶⁴

Bu gelişmelere rağmen, Türkiye'deki iç siyasi olayları sebep gösteren Avrupa Parlamentosu 14 Aralık 1994 tarihinde aldığı bir kararla, Karma Parlamento Komisyonu'nun çalışmalarının askıya alınmasına ve gümrük birliğine ilişkin kararların yürürlüğe girebilmesi için Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşünün gerekli olduğuna ilişkin görüş bildirmiştir. Bu olumsuz gelişme sonucunda, Brüksel'de yapılan 19 Aralık 1994 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısında Yunanistan veto yetkisini kullanmış ve uygun karar alınamayarak gümrük birliği görüşmeleri 6 Mart 1995 tarihine ertelenmiştir.¹⁶⁵

Yunanistan'ın bu kez amacı, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin arasına girmek ve gümrük birliğine engel olmaktan çok, Kıbrıs'a hâkim olma politikasını dolaylı yoldan sürdürmektir. Bu yolla, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye tam üyeliği yolunda görüşmelerin başlaması için tarih belirlenmesini sağlamaktır.¹⁶⁶ Onbirler ise böyle

¹⁶³ Haluk Günöğür, "Avrupa Penceresi", Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni, Sayı: 7, Ocak 1995, s. 1.

¹⁶⁴ Nejat Eren, "Gümrük Birliği Eşiğinde Türkiye, AT İle Ortaklık İlişkilerindeki Gelişmeler", Görüş, Temmuz 1993, s. 21.

¹⁶⁵ Çimen, *op. cit.*, s. 163.

¹⁶⁶ "Atina'dan Kıbrıs Şartı", Milliyet, Dış Haberler, 1.12.1994, s. 10.

bir angajmanın, fiilen bölünmüş adayı bu kez hukuken bölmekten başka bir anlama gelmeyeceği ve üye ülkeleri Kıbrıs sorununun tarafı yapacağı için buna pek yanaşmıyordu. Üstelik AB, öncelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine açılma eğilimindeydi. Bu tablo karşısında Yunanistan AB'den istediğini alamayınca daha saldırgan bir tutum izleyerek Ortaklık Konseyi toplantısını veto etmiştir. Yunanistan'ın bu konudaki tutumunu güçlendiren bir başka nedenle, Avrupa Parlamentosu'nun 14 Aralıkta almış olduğu "Ortaklık Konseyi toplantısının iptali" yolundaki tavsiye kararı olmuştur. Kararda yer alan dokuz maddeden ikisinde bu konu, yedisinde DEP milletvekilleri konu edilmiş ve Türkiye'ye eleştiriler yöneltilmiştir. TBMM'de DEP ile ilgili kararın, Ortaklık Konseyi toplantı tarihi olan 19 Aralıktan önce açıklanmış olması, Yunanistan'a gümrük birliğini bloke etmek için aradığı fırsatı vermiştir.¹⁶⁷

"19 Aralık 1994 sendromu" ile ortaya çıkan ve Yunanistan'ın, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye yaptığı tam üyelik başvurusuna belirgin bir tarih almak amacıyla sergilediği tutum ve Avrupa Parlamentosu'nun da insan hakları ve demokrasi konusunda getirdiği yaklaşımlar sonucunda gümrük birliği ile ilgili paket bir türlü imzalanamamıştır.¹⁶⁸ AB dönem başkanı Fransa'nın yoğun diplomatik girişimleri ve diğer Konsey üyelerinin Yunanistan üzerindeki baskıları sonucunda Yunanistan vetosunu kaldırmış ve 6

¹⁶⁷ Günuğur, *loc. cit.*, s. 8.

¹⁶⁸ Haluk Günuğur, "Ortaklık Anlaşmaları ve 6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Toplantısı Kararları Işığında Gümrük Birliği", *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s. 294.

Mart 1995 tarihinde, Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi toplantısında gümrük birliği ile ilgili paket imzalanabilmiştir.*

AB Konsey dönem başkanı, Fransa Dışişleri Bakanı Allan Juppe'nin, vetosunu kaldırması karşılığında Yunanistan'a verdiği söz, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam üyeliğine ilişkin görüşmeler 1996'daki Hükümetlerarası Konferans'ın bitiminden altı ay sonra başlayacaktır" şeklinde olmuştur. Yunan diplomasisi bu sözü, etraftan gelen itirazlara aldırış etmeksizin, veto silahını kullanarak almıştır.¹⁶⁹ Bu son olaylarla, Kıbrıs Rum Yönetimi'nce bütün ada adına yapılan tam üyelik başvurusu, Türkiye ile tamamlanacak gümrük birliği dolayısıyla yeniden gündeme gelmiş ve Kıbrıs sorunu, 1995 yılının başından itibaren Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği konusu dolayısıyla yeni bir maceraya sürüklenme sürecine girmiştir.

2. AB'nin Hükümetlerarası Konferans ve Lüksemburg Zirvesi Kararlarında Yunanistan'ın Etkisi :

Ekonomik ve siyasi birliğin daha da ileriye götürülmesine imkan vermek amacıyla, iki önemli sürecin "derinleşme" ve "genişleme"nin birlikte ele alındığı AB'nin Hükümetlerarası Konferansı 29 Mart 1996'da İtalya'nın Torino kentinde başlamıştır. Bu konferansta AB Komisyonu'na AB'nin bundan sonraki genişleme politikasıyla ilgili bir rapor hazırlama görevi verilmiştir. Bu rapor ile önümüzdeki

* 6 Mart Ortaklık Konseyi toplantısında üç ayrı belge imzalanmıştır. Bunlardan ilki, gerçekleştirilecek olan gümrük birliğinin koşullarını, prosedürlerini ve detaylarını bir kez daha izah eden 1/95 No'lu Ortaklık Konseyi kararıdır. Diğerleri ise, Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin güçlendirilmesine ilişkin tavsiye kararı ile 1996 yılında Türkiye'ye yapılacak olan mali yardımla ilgili deklarasyondur. (Bkz. Tuğrul Arat, "Economic Relationships Between Turkey and EU", **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, Minister of Foreign Affairs-Center for Strategic Research, SAM Papers No: 4/97, 6-7 January 1997, s. 80.)

¹⁶⁹ Mümtaz Soysal, "Gümrük Birliği'nin Diyeti Kıbrıs mı?", **Yeni Türkiye Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Mart-Nisan 1995, Yıl: 1, Sayı: 3, s. 93.

dönemde AB'nin hangi ülkeleri çatısı altına alacağı tesbit edilmiştir.¹⁷⁰ "Gündem 2000" ("Agenda 2000") adı verilen ve AB'nin genişleme hedefiyle ilgili Komisyon'un önerilerinin yer aldığı rapor, 16.07.1997 tarihinde açıklanmıştır.

AB'nin genişleme programının ortaya konması bakımından Türkiye için de büyük önemi olan Hükümetlerarası Konferans ve ardından hazırlanan rapor, bir kez daha Türkiye'nin umduğunun dışında, Yunanistan'ın girişimleriyle Türkiye açısından son derece olumsuz kararlar içermiştir. Burada öncelikle Türkiye-AB gümrük birliğine karşı vetosunu kaldırmasına karşılık Yunanistan'a verilen söz yerine getirilerek Kıbrıs Rum Yönetimi'ne tam üyelik kapısı kesin olarak açılmıştır. 6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi toplantısında, Yunanistan'ın gümrük birliğine veto koyması üzerine Konsey dönem başkanı Fransa Dışişleri Bakanı Allan Juppe devreye girerek, Yunanistan'ın tutumunu yumuşatmıştır. Ancak Yunanistan, vetosunu kaldırması karşılığında dönem başkanından "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam üyeliğine ilişkin görüşmeler 1996'daki Hükümetlerarası Konferans'ın bitiminden altı ay sonra başlayacaktır" şeklinde bir söz almıştır. İşte bu söz üzerine "Gündem 2000" raporunda Kıbrıs, tam üyelik müzakerelerine ilk olarak başlanacak ülkeler arasına alınmıştır.

Türkiye için büyük hayal kırıklığı yaratan raporda, Kıbrıs Rum Yönetimi ile birlikte Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya ve Estonya'nın üyeliğe kabul görüşmelerine 1998'in başında (31 Mart 1998'de) başlanacağı öngörülmektedir. Letonya, Litvanya, Slovakya, Bulgaristan ve Rusya'nın ise, üyelik hazırlıklarını sürdürmeleri ve ekonomik alanda çaba sarfetmeleri

¹⁷⁰ Heinz Kramer, "Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Hükümetlerarası Konferans: Kurumsal Gelişme, Üçüncü Ayak ve Genişleme", **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, İstanbul, FES Yayını, Mayıs 1997, s. 9.

tavsiye edilmektedir.¹⁷¹ Ayrıca raporda, Kıbrıs Rum Yönetimi ile üyelik müzakerelerine adada siyasi çözüme ulaşmadan da başlanabileceği, bu durumda müzakerelerin Rum tarafı temsilcileri ile başlaması gerektiği bildirilmektedir.

Raporda Türkiye ile ilgili olarak da, Türkiye'nin tam üyelik yolunda siyasi ve coğrafik sorunları olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bireysel haklar ve ifade özgürlüğü konularında AB standartlarının gerisinde olduğu belirtilen raporda, Güneydoğu Anadolu sorununa da sivil çözümler bulunması gerektiği görüşü savunulmaktadır.¹⁷²

Avrupa Birliği, söz konusu raporla, otuz üç yıldır kapısında bekleyen Türkiye'yi diğer on bir aday ülkeden açık şekilde ayırmıştır. "Üyeliğe başvuran ülke" olmaktan çıkarıp, "Üyeliğe aday ülke" konumuna bile getirmemiştir.

Komisyon'un hazırladığı "Gündem 2000" raporundaki görüşler nihaî karar değil, tavsiye niteliğindedir. Esas karar, üye ülkelerin 12-13 Aralık 1997'de Lüksemburg'da yaptıkları zirve toplantısında alınmıştır ve burada Komisyon'un raporu kesinleşerek karar haline gelmiştir. AB Lüksemburg zirvesinde Türkiye baş gündem maddesi olmuş, Fransa, İtalya, Hollanda üyelik kapısının Türkiye'ye açık tutulmasını isterken, Yunanistan, Almanya ve Lüksemburg buna karşı çıkmıştır. Sonuç olarak bu zirvede de, Türkiye için olumlu bir gelişme olmamış, "Gündem 2000" raporu bir değişiklik yapılmadan kesinleşip karar haline dönmüştür. Böylece, AB'nin kapısı Türkiye'ye bir kez daha kapatılmıştır.

¹⁷¹ Cumhuriyet, Dış Haberler, 16.7.1997, s. 8.

¹⁷² Yeni Yüzyıl, 17.7.1997, s. 13.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun Türkiye'yi aday kapsamında tutmayan, buna karşılık Kıbrıs Rum Yönetimi'ne tam üyelik kapısını açan raporları ve son zirve kararları, Türkiye'yi iki alanda birden yeni bir mücadele başlatmak durumu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu alanlardan biri, Komisyon'un ortaya koyduğu olumsuz görüşleri çürütmek ve sonunda esas kararları verecek olan üye ülkelerin hükümetlerini Türkiye'yi de adaylar listesine alması için sıkıştırmaktır. İkinci mücadele kulvarı, Komisyon'un Kıbrıs'ın üyeliği lehindeki tavrı ile ilgili olarak, AB'nin Kıbrıs Rum Yönetimi ile müzakere sürecini başlatmasını önlemektir. Her iki alanda da dışişleri bakanlığında yoğun çalışmalar başlamış ve Türkiye'nin tepkileri AB camiasına duyurulmuştur.¹⁷³

Türkiye tepkisini göstermek üzere, Lüksemburg zirvesinde davet edildiği yılda bir veya iki kez toplanacak olan AB devlet ve hükümet başkanları toplantısına da katılmayacağını bildirmiştir. Ayrıca Lüksemburg zirvesi ardından AB ile ilişkilerde gelinen noktanın tatmin edici olmaması ve gümrük birliği anlaşmasının yürürlüğe girdiği 01.12.1996'dan beri Türkiye-AB ticaret dengesindeki bozukluğun daha da derinleşmesi neticesinde, Türkiye gümrük birliği anlaşmasını AB gündemine getirmeye, daha da bozulan ticaret dengesi ve verilmeyen mali yardımları gündeme getirerek anlaşmanın değiştirilmesini istemeye karar vermiştir.¹⁷⁴

D. Yunanistan'ın BAB'da Türkiye'ye Karşı Engellemeleri

Yunanistan'ın AB içinde Türkiye'ye karşı yukarıdaki engellemelerinin yanı sıra, AB'nin askerî savunma örgütü olarak

¹⁷³ Sami Kohen, "Şimdi Ne Yapmalı?", *Milliyet*, 17.7.1997, s. 16.

¹⁷⁴ *Yeni Yüzyıl*, 13.12.1997, s. 13.

görülen Batı Avrupa Birliği (BAB) içerisinde de bazı engellemeleri söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın güvenlik gerekleri neticesinde, 1954 tarihli Brüksel Antlaşması ile kurulan BAB, iki kutuplu dünyanın sona ermesi ve NATO'nun yeni pozisyonunun tartışılmaya başlanması ile yeniden önem kazanmıştır. Fransa ve Almanya'nın başını çektiği grup, BAB'ın Avrupa askerî örgütü durumuna getirilmesini ve AB'nin güvenlik-savunma kanadının oluşturulmasını önererek, bir "Avrupa Kolordusu" fikri ileri sürmüşlerdir. Kolordunun, Fransa ve Almanya'nın deniz ve kara askerî güçleri arasındaki işbirliği, ayrıca Belçika, Lüksemburg, İspanya ve İtalya'nın askerî katkılarıyla varlık göstermesini önermişlerdir.¹⁷⁵ İngiltere ve İtalya'nın başını çektiği diğer bir grup ise, BAB'ın bağımsız bir örgüt olmasına karşı çıkmış, NATO ile BAB'ın birbirini tamamlamasında, son sözün NATO'da olmasında ısrar etmiştir. NATO'nun geleceğinin tartışıldığı 7-8 Kasım 1991 tarihli Roma zirvesi, bu noktalar açısından özellikle önem taşımıştır. Roma deklarasyonunda BAB, desteklenmekle birlikte, NATO'yu tamamlayıcı ve ittifakın Avrupa kanadını güçlendirici bir kuruluş olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁶

Roma zirvesi, Türkiye açısından da ayrıca önem taşımaktadır. Türkiye, BAB'a tam üye olmadığı için Fransa-Almanya ortak girişimi olan "Avrupa Kolordusu"nun gerçekleşmesi halinde Türkiye, Avrupa güvenlik sisteminden dışlanmış olacaktır. Ayrıca BAB'ın Avrupa askerî örgütü durumuna getirilmesi, Yunanistan'la ilişkilerde de önemli bir tehlike yaratacaktır. Bu konuda dışişlerinin üzerinde durduğu en önemli sorun, Türkiye'nin üye olmadığı BAB'ın tam

¹⁷⁵ "Fransız-Alman Avrupa Kolordusu", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Temmuz 1993, s. 68.

¹⁷⁶ Cengiz Çandar, "Roma'da Yeni Bir NATO Doğdu", *Sabah*, 9.11.1991, s. 20.

üyesi Yunanistan'ın Ege'de on iki mil ilan etmesidir. Bilindiği gibi Türkiye bunu savaş nedeni saymaktadır. NATO'dan farklı olarak BAB anlaşmasının 5. Maddesi gereği, BAB'a üye bir ülke saldırıya uğrarsa, diğer üyelerin tamamı saldırıya uğrayana mutlaka yardım etmek durumundadır. BAB anlaşmasının bu noktası, Türk-Yunan ilişkileri bakımından önemlidir.¹⁷⁷

Yunanistan'dan önce BAB'a tam üyelik başvurusu yapmış olan Türkiye, şimdi yine "Avrupa'nın ortak savunma tezi" ile Avrupa Birliği'nde yer arama çabası içindedir. Maastricht zirvesinde BAB'a tam üyelik çağrısı alan Yunanistan, Türkiye'nin ortak üyeliğine karşı kendisinin tam üyeliğini Türkiye'ye karşı bir zafer olarak ilan etmekte ve "Türk tehtidine" karşı yeni bir koruma daha sağladığını açıklamaktadır.¹⁷⁸ Yunanistan, Türkiye'nin ileride BAB'a tam üyeliğini engelleyebilmek için, Birliğin yalnızca AB üyelerine açık olmasını istemektedir. Ayrıca, NATO anlaşmasını dahi aşan bir ifadeyle, BAB üyelerinden birinin üye olmayan bir ülkeyle çatışma durumuna gelmesi halinde, diğerlerinin askerî müdahalede bulunmasını öngören bir model önermektedir. Ayrıca Maastricht'te Türkiye'ye BAB'a "ortak üyelik" çağrısında bulunulmuş olmasından da yakınmakta ve "Avrupa savunmasının sınırlarının Yunanistan sınırlarında bittiği" tezini savunmaktadır. Oysa artık Orta Asya'nın nükleer silaha sahip Türk Cumhuriyetleri'nin AGİK kapsamına girdiği bir "kuzey birliği" içinde, bu tez geçersizleşmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Mehmet Ali Birand, "Türkiye Batı Dışında Kalabilir", *Milliyet*, 9.11.1991, s. 4.

¹⁷⁸ *Milliyet*, Dış Haberler, 3. 12. 1991, s. 5.

¹⁷⁹ Sabahattin Şen, "Yeni Dünya Düzeninde Avrupa ve Türkiye", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, der. S. Şen, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1992, s. 303.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-Avrupa ilişkilerindeki ağırlık noktasını Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri teşkil etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin başından beri önem verdiği Batılılaşma projesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortamda Batı kurumlarının ve Batı ittifakının parçası olma şeklinde tanımlanmış ve Türk dış politikası bu yönde şekillenmeye başlamıştır. Avrupa Topluluğu'nun Batı ittifakının önemli bir kuruluşu ve onu ekonomik yönden güçlendiren doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkmasıyla, Türkiye, Batı'nın diğer kuruluşlarının üyesi olmaya nasıl yöneldiyse, Avrupa Topluluğu'nun da parçası olmaya yönelmiştir. Ancak NATO, OECD, BAB gibi bir çok Batı kuruluşunun üyesi olmaktan zorlanmayan Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri büyük ölçüde sorunlu gelişmiştir. Günümüzde hâlâ Türkiye'nin Avrupa'nın içinde mi dışında mı olduğu yönündeki tartışmalar sürmektedir.

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde iki önemli faktör söz konusudur. Bunlar, Türk dış politikasının dinamiğini oluşturan ve çağdaşlık, kalkınma ve demokrasi boyutlarını içeren "Batılılaşma" projesi ve önemi zamanla artan "Yunanistan faktörü"dür. "Batılılaşma" projesi, belirtildiği üzere Batı kurumlarının ve dolayısıyla Avrupa Birliği'nin parçası olma şeklinde gelişmiştir. "Yunanistan faktörü" ise, zaman içerisinde giderek ağırlık kazanmıştır. Yunanistan ile rekabet hususu, Türkiye'nin AT'ye ortak üyelik başvurusu ve ondan sonraki gelişmelerde önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin Batılılaşma ve Avrupa Birliği ile ilişkilerinde Yunanistan zamanla kilit bir rol almıştır.

İki devlet arasında kökenleri tarihsel nedenlere dayanan, başta Kıbrıs ve Ege sorunu olmak üzere bir dizi uyuşmazlık mevcuttur. Bu uyuşmazlık ve sorunlar her iki ülkenin de dış politikalarında birincil

konumu işgal etmekte ve dış politika stratejilerinin belirlenmesinde öncelikli rol oynamaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu çatışmaya dayalı ilişki tarzı, iki ülkenin AB ile ilişkilerine de yansımaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin AT'ye üyelik başvurusundaki en önemli neden, Batı ittifakına dahil olma düşüncesinin yanı sıra Yunan faktörüdür. Yani, Türkiye'nin Batı'nın egemenliğindeki uluslararası platformlardan Yunanistan tarafından dışlanma kaygısıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşmuş olan Türkiye-Avrupa ilişkileri, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yeniden tanımlanma durumuna girmiştir. Bu ortamda, ekonomik, siyasi ve kültürel sorunların yanı sıra AT içinde tam üye olarak yer alan Yunanistan faktörünün önemi artmakta ve Türkiye-AB ilişkileri bu sorunların etkisinde tartışılmaktadır.

Türk-Yunan sorunlarının kısa veya orta vadede çözümlenmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü iki ülkenin, aralarındaki anlaşmazlık ve sorunlara yaklaşımları birbirinin tam tersidir. Yunanistan Türk-Yunan uyuşmazlıklarından hiçbir zaman zarar görmemiştir. Bu sorunlarla birlikte NATO'nun askerî kanadına yeniden kabul edilmiş, AB'ye tam üye olmuş ve BAB içerisinde tam üye olarak yer alabilmiştir. Oysa Türkiye, Türk-Yunan uyuşmazlıklarından sürekli zarar gören ve bu sorunların çözümlenmesi için çaba gösteren taraf olmuştur. Yunan politikasının temeli, AB'nin üyesi olarak buradan elde ettiği siyasi ve ekonomik avantajlarla, Türkiye'yi uluslararası platformlardan izole etmek olmuştur. Eğer iki ülke arasındaki sorunlar çözüme kavuşturulursa, Yunanistan bu temel hedefini yitirecektir. Bundan zararlı çıkan da Yunanistan olacaktır. Zira Yunanistan, Türkiye ile uyuşmazlıklar devam ettiği sürece Türkiye'yi zaman zaman köşeye sıkıştırabilmektedir. AB ile ilişkiler bağlamında Kıbrıs meselesini de bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan'ın Türk-Yunan uyuşmazlıklarına yaklaşımları birbirinden

son derece uzaktır. İki ülkenin yaklaşımlarının yakınlaşması sağlanmadan aralarındaki ilişkilerin iyileşmesi mümkün değildir.

Sonuç olarak, AT ile ilişkilerin bir değerlendirmesi yapıldığında, özellikle 1980'lerin başından, yani Yunanistan'ın tam üyeliğinden itibaren, daima Türkiye'nin aleyhine bir seyir izlediğini ve kârlı çıkan tarafın da hep Yunanistan olduğunu ve olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. 1981'de Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliğinin Türkiye üzerinde başlıca iki temel etkisi olmuştur. Birincisi, bu tarihten sonra Türk-Yunan ilişkilerine bir de AT boyutu eklenmiş ve ilişkiler bir soğuk savaşa dönüşmüştür. O günden bugüne de taraflar arasında gergin bir sinir savaşı yaşanmaktadır. İkincisi, Türkiye-AT ilişkilerinde sorunlu bir döneme girilmiş, AT giderek daha da artan bir şekilde Türk-Yunan uyuşmazlıklarının içine çekilmiştir. Avrupa, Yunanistan'ın tam üyeliğinin Türkiye-AT ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeyeceği yolunda alınan kararı uygulamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra AT'nin kuruluşundaki temel amaç, Fransız-Alman anlaşmazlığını ekonomik ve politik entegrasyon içinde eriterek çözüme kavuşturmaktır. AT bu amacında başarılı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, bazı çevrelerin ifade ettiği gibi, Türk-Yunan uyuşmazlıklarında, iki ülkenin de AT üyesi olması halinde ortak çıkarları nedeniyle çözümün kolaylaşabileceği söylenebilir.

Türkiye AB'nin dışında, Yunanistan ise içinde oldukça, daha çok çeşitli sorunlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Hem Kıbrıs hem de Ege sorunu Birleşmiş Milletler'de olduğu gibi Avrupa Birliği'nde de sürekli Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır. Türkiye Birleşmiş Milletler'e üye olduğu için kararları etkileme şansına sahip olduğu halde, Avrupa Birliği'nde bu imkanı yoktur. Bu yüzden Yunanistan Avrupa Birliği kararlarını daha fazla etkileme konumunda olacak ve

Türkiye'yi sık sık taviz vermesi için Avrupa Birliği ile karşı karşıya bırakabilecektir. Avrupa Birliği'nin çeşitli uyuşmazlıklara müdahale etmeye başlaması Türkiye'nin zaten dar olan diplomatik manevra sahasını daha da daraltacaktır. Avrupa Birliği'nin bugüne kadar aldığı kararlarda Yunanistan'ın etkisini de göz önüne alırsak, Avrupa Birliği'nin diplomatik girişimleri Türkiye'de ters tepki uyandırıp Türk-Yunan ilişkilerini daha da bozacaktır. Özellikle gümrük birliğinin uygulanması sırasında birtakım hukuksal sorunlar çıkabilecektir. Siyasal, hukuksal ve ekonomik içerikli asıl sorunlar ise, AB'nin en son Lüksemburg zirvesinde aldığı siyasal karar ışığında, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Birliğe tam üyeliğinin kesinleşmesinden sonra ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla 1997 ve 1998 yıllarında gündemin esas konusu yine Kıbrıs olacaktır.

Türkiye-Yunanistan-AB üçgeninde oluşan bu tablo karşısında, Türkiye'nin izlemesi gereken tavrın ne olacağı ise ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'nin AB ilişkilerindeki temel tezinin iki önemli unsuru vardır; gümrük birliği ve tam üyelik. Türkiye açısından gümrük birliği tam üyeliğe uzanan yolda bir aşama şeklinde görülmektedir. Türkiye-AB ilişkilerinde yaklaşık yirmi yıldır yaşanan önemli gerginliklerden sonra 6 Mart 1995 tarihinde gümrük birliği anlaşmasının imzalanmasıyla ilişkilerin yumuşayacağı ve yeni bir döneme girileceği düşünülmüştü. Ancak bunun, tam üyeliğe giden yolu açmadığı görülünce, AB'nin "içinde miyiz- dışında mıyız?" tartışmaları daha da artmıştır. Şu halde, AB'nin kurumsal reform ve üyelik kavramını gözden geçirdiği bir dönemde, Türkiye'nin de tam üyelik tezini gözden geçirmesi gerekmektedir. Türkiye, gümrük birliği ile yetinmeyip, Avrupa projesinin içinde yerini nasıl alabilir ve ne gibi yeni ilişki farzları oluşturulabilir şeklinde düşünmelidir .

ÖZET

"Türk-Yunan Uyuşmazlıkları Çerçevesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Entegrasyonunda Yunanistan Engeli (1959-1997)" başlığını taşıyan bu tez, bir giriş, üç bölüm ve bir de sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde Türk-Yunan uyuşmazlıklarının temel unsurları özetlendikten sonra, diğer bölümlerde konunun esası olan Türkiye'nin AB ile entegrasyon süreci, Türk-Yunan uyuşmazlıkları boyutundan incelenmiştir. Yani, I., II. ve III. Bölümlerde, Yunanistan ve Türkiye'nin aşağı yukarı aynı dönemlerde olan AET'ye ortaklık için ilk başvurularından günümüze kadar olan dönemde, uluslararası ortam, bu ortamda Türk-Yunan ilişkilerinin aldığı boyut ve Avrupa Topluluğu ile ilişkiler araştırılmıştır. Özellikle de, Türkiye'nin AT ile ilişkileri Yunanistan Topluluğa katılmadan önce nasıldı, katıldıktan sonra nasıl bir boyut kazandı? ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Yunanistan'ın tam üye olduğu 1980'den 1997'ye kadarki dönemde Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı giriştiği engellemeler, dört ana başlık altında tek tek açıklanmıştır.

Tez boyunca vurgulanmaya çalışılan fikirler ve ortaya çıkan sonuçlar ise kısaca şöyledir: Türk-Yunan ilişkileri çatışmaya dayalı bir ilişki biçimidir ve Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen unsurlar psikolojik ve jeopolitik olgularla dış etkenlerdir. Türkiye'nin dış politika stratejilerinin saptanmasında "Baticılık" ve "Yunan Faktörü" etkili olmuştur. Yunanistan AT'ye tarihsel ve sosyo-kültürel nedenler ve bugünkü konumu dolayısıyla Türkiye'den daha yakındır. Dolayısıyla Yunanistan AT'ye tam üye olduktan sonra Avrupa'ya olan yakınlığı daha da artmıştır ve Yunanistan AT üyeliğinden elde ettiği politik ve ekonomik gücü Türkiye aleyhine kullanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda 1980'ler sonrası, bir yandan Türk-Yunan ilişkileri bir soğuk savaşa dönüşürken, Türkiye-

AT ilişkileri de Türkiye aleyhine bir seyir izlemiştir. Nitekim, Yunanistan AT organlarında Türkiye'nin lehine olabilecek her türlü kararı veto etmektedir. Fakat bu vetoların arkasında başka AT yelerinin varlığı da kesindir. Dolayısıyla AT, Yunanistan'ın katılımının Türkiye-AT ilişkilerini etkilemeyeceği yönünde vermiş olduğu taahhde hiçbir zaman uymamaktadır.

SUMMARY

The thesis entitled "The Greek Opposition to Turkey's Integration with European Union in the context of Turkish-Greek Conflicts" is composed of an introduction, three chapters and a conclusion. In the introduction, the main elements of Turkish-Greek Conflicts are summarised, the process of Turkish integration with the European Union (EU) is examined within the framework of "Turkish-Greek Conflicts". That is, international atmosphere, the way in which Turkish-Greek relations developed and their relations with the European Community (EC) during the period that both countries applied for the membership of the EC are all scrutinised in the chapters I, II, III.

In the Chapter III, Turkey's relations with the EC before and after the membership of Greece to the EC and the negative implications of Greece on Turkey-EU relations between 1980 and 1997 are explained in detail.

The ideas put forward throughout the thesis and the results obtained are as follows: Turkish-Greek relations are based on conflict, they are determined by physiological and geopolitical phenomenon and external factors. "Westernisation" and the "Greek factor" have been considerably effective in forming the Turkish foreign policy compared with Turkey. Greece is closer to the EU because of historical and socio-cultural reasons and its geopolitical position. Moreover, its closeness to the Europe has increased after its membership to the EU and Greece began to use this strengthened position against Turkey. Therefore, a cold war between Turkey and Greece took place since then and Turkey's relations with the EU have been shaped against Turkey. Greece has been vetoing all resolutions favouring Turkey in the EU organs,

though it is known that some other European powers too are behind these vetoes. EC agreed that its relationship with Turkey would not be affected by the membership of Greece to the EC. However, EC never respected that agreement.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

1. Acar, Selma, **Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Başvurusu ve Muhtemel Tam Üyeliğinin Topluluk Mali Bütçesi Üzerindeki Etkileri**, Ankara, TC. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1991.
2. Alford, Jonathan (ed.), **Greece and Turkey, Adversity in Alliance**, Aldershot: Gower, y.y., 1984.
3. Arıkbay, Canan / Eraktan Gülcan, **Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AT'ye Tam Üyeliğe Geçiş Süreçleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 1988.
4. Bağcı, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1990.
5. Bahçeli, Tözün, **Greek-Turkish Relations Since 1955**, Westview Press, Boulder, 1990.
6. Balkır, Canan / Williams, Allan M. (der.), **Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996.
7. Bayramoğlu, N. Nisa, **Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye'nin Tanıtımı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 34, 1987.

8. Begil, Vehbi (çev.), **Yunanistan'la AET Arasında Birlik Kuran Anlaşma**, Ankara, TOBB Yayınları, 1963.
9. Birand, M. Ali, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1990**, 8. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, Eylül 1990.
10. -----, **Diyet: Türkiye Üzerine Pazarlıklar 1974-1980**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
11. Bozkurt, Ömer (der.), **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, TODAİE Yayını, No: 220, Nisan 1987.
12. Büyüktaşkın, Şener, **Uluslararası Ticarete GATT Düzeni**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, No: 20, 1983.
13. Cinemre, Levent / Tekelioğlu Tuluhan, **100 Soruda Gümrük Birliği**, İstanbul, Tempo Yayınları, Mart 1995.
14. Clogg, Richard, **Greece 1981-1989: the populist decade**, New York, St. Martins, 1993.
15. -----, **A Short History of Modern Greece**, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
16. Costans, Dimitri (ed.), **The Greek-Turkish Conflict in the 1990's, Domestic and External Influences**, New York, St. Martin's Press, 1981.
17. Çimen, Ahmet, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 1996.

18. Dieter, Klaus / Borchardt, **Avrupa Bütünleşmesi**, Ankara, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, 1991.
19. Dikmen, Orhan, **AET'nin Dış İlişkilerinde Ortaklık Anlaşmaları**, AET Eğitim Semineri, İstanbul, İKV Yayınları, 15-16 Haziran 1983.
20. Eralp, Atila (der.), **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, Imge Kitabevi Yayınları, 1997.
21. Gökdere, Ahmet, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri**, Ankara, Genişletilmiş 2. Baskı, AÜ. ATAUM Yayını, No:2, 1991.
22. Gönlübol, Mehmet et. al., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 1996.
23. Gürel, Şükrü S., **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.
24. Hartrich, Edwin, **The Fourth and the Richest Reich**, New York, Macmillan Publishing Co., 1980.
25. Karluk, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 2. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Ekim 1994.
26. Kılınç, Uğur, **Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri (Ekonomik, Sosyal, Siyasal, Hukuki ve İdari Yönden)**, Ankara, TOBB Yayını, 1990.

27. Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 1. Cilt, 5. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1985.
28. Manisalı, Erol, **Kıbrıs Rum Yönetimi-AB İlişkileri ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Avrupa ve Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
29. -----, **Avrupa Birliği'ne Alınmayan Türkiye'yi Gümrük Birliğinde Bekleyen Sorunlar**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
30. Megalommatıs, M. Cosmas, **Türk-Yunan İlişkileri ve Balkanlar- Bir Tarihçi Gözü İle Bugünün Sorunları**, İstanbul, Kıbrıs Vakfı Yayınları, t.y.
31. Millas, Herkül, **Tencere Dibin Kara- Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz**, İstanbul, Amaç Yayıncılık, Şubat 1989.
32. Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ekim 1991.
33. Özülker, Uluç, **Türkiye-AT İlişkileri Üzerine Düşünceler**, Ankara, TC. Dışişleri Bakanlığı AT Genel Müdürlüğü Yayını, 1990.
34. Pazarıcı, Hüseyin, **Ege'de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara, AÜ. SBF Yayını, 1986.
35. -----, **Doğu Ege Adaları'nın Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara, SBF Yayını, 1986.

36. -----, **Avrupa Topluluklarının Uluslararası İlişkileri (Hukuksal Çerçeve)**, Ankara, ATAUM Yayını, No: 8. 1991.
37. Pinder, John, **European Community- The Building of a Union**, New York, Oxford University Press, 1991.
38. Saracoğlu, Tefvik, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklığı**, İstanbul, Akbank Yayınları, 1992.
39. Schmieding, Holger, **Europe After Maastricht**, Brussels, Institute of Economic Affairs, 1993.
40. Seyidoğlu, Halil, **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982.
41. Sezal, İ. (der.), **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, İstanbul, 1996.
42. Soydal, Filiz, **Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'nin Tam Üyelik Başvuruları Karşısındaki Görüşleri**, Ankara, AÜ. ATAUM Temel Eğitim Tezi, 1992.
43. Sönmezoğlu, Faruk (der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
44. Şen, Sabahattin (der.), **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992.

45. Tekeli, İlhan / İkkin, Selim, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu- Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı I-II**, 1. ve 2. Cilt, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1991, 1993.
46. Üstünkaya, Feza, **"Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı: Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999 (Yapısı, İlkeleri ve İşleyişi)**, Ankara, TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, Ekim 1996.
47. Vaner, Semih (der.), **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, İstanbul, Metis Yayınları, 1990.
48. Yüksel, Ali Sait, **Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, 2. Baskı, İstanbul, 1979.

ANONİM KİTAPLAR

1. **AB İle Gümrük Birliği**, İstanbul, Intermedia, Yayın No: 6, Nisan 1995.
2. **AT İle Yapılan Müzakerelerde Son Durum ve İstikrar Politikalarında Gümrük Birliğinin Yeri (Seminer)**, Ankara, TBMM Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu, 6 Haziran 1994.
3. **AT ve Türkiye-AT İlişkileri Semineri**, Ankara, TOBB Yayınları, No: 82, 1988.

4. **Avrupa Birliği El Kitabı- Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Semineri (20-31 Mart 1995)**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995.
5. **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Üçüncü Ülkelerle Kurduğu İlişki Modelleri**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, No: 1976-3, 1976.
6. **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Genişlemesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, Sayı: 45, Ocak 1986.
7. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı Avrupa Topluluğu Koordinasyon Genel Müdürlüğu Yayını, Ocak 1993.
8. **Avrupa Toplulukları Konusunda Hizmetçi Eğitim Çalışması**, Ankara, TC. Başbakanlık Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı Avrupa Topluluğu Koordinasyon Genel Müdürlüğu Yayını, Nisan 1992.
9. **Avrupa, Türkiye-AT İlişkilerini Nasıl Görüyor?**, Ankara, TOBB Yayınları No: 116 (AT-3), 1989.
10. **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, İstanbul, FES Yayınları, Mayıs 1997.
11. **Ege'de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara, SBF Yayını, 1986.
12. **Geleceğin Avrupası ve Türkiye'nin Konumu**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, 1991.

13. **İspanya, Yunanistan ve Portekiz'in Avrupa Topluluklarına Katılmalarında Ekonomik Durumları ve Türkiye**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, 1987.
14. **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti- Tarihsel Gelişim, Sosyo-Ekonomik Durum, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 106, Haziran 1991.
15. **Ortak Pazar'da Yunanistan**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, Sayı:9, 1971.
16. **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı-Stratejik Araştırmalar Merkezi, SAM Papers, No: 4/97, Ocak 1997.
17. **Topluluğun Yeni Üyesi Yunanistan (Özel Sayı)**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, No: 33, 1981.
18. **Türkiye-Yunanistan Dış ve Güvenlik Politikası İle İlgili Sorunlar**, Ankara, TC. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Mart 1986.
19. **Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile İlgili Genel Ekonomik Bilgiler**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, No: 1978-2, 1978.
20. **Yunanistan ve Ortak Pazar**, Atina, TC. Atina Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 1977.

21. **12 Eylül 1963 Ankara Anlaşması'nın Türk Basınındaki Yankıları**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, Sayı: 59, Eylül 1988.
22. **2000'li Yıllara Doğru Avrupa Birliği (Değişim Rüzgarları)**, Ankara, TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını, Temmuz 1997.

MAKALELER

1. Akay, Cemal, "Görüşmeler Öldü", **Milliyet**, 07.07.1990, s. 7.
2. Aktan, Gündüz, "Türkiye-AET İlişkileri", **Avrupa Topluluğu Danışma Kurulu Toplantısı Çalışma Belgeleri**, No: 1, Ankara, 23 Haziran 1988, s. 4-9.
3. Arat, Tuğrul, "Economic Relationships Between Turkey and EU", **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, Minister of Foreign Affairs-Center for Strategic Research, SAM Papers No: 4/97, 6-7 January 1997, s. 75-80.
4. -----, "Türkiye'de AT Mevzuatına Uyum Çalışmaları", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, 1995, s. 219-246.
5. Aşula, Mustafa, "Türkiye-Avrupa İlişkileri, Gelişme ve Perspektifler", **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, der. Ömer Bozkurt, Ankara, TODAİE Yayını, No: 220, Nisan 1987, s. 43-45.

6. "Atina'dan Kıbrıs Şartı", **Milliyet**, 01.12.1994, s. 10.
7. "Aydın Konusu: AT Lizbon Zirvesinde Türkiye İle İlişkiler de Görüşüldü", **Avrupa Topluluğu Haber Bülteni**, S.18 Mayıs/Haziran 1992, s.1-5.
8. Bağcı, Hüseyin, "Türk-Yunan Barışı İçin İlk Adımı Türkiye Atmalı", **Yeni Yüzyıl**, 02.10.1996, s. 20.
9. Bahçekapılı, Cengiz, "Türkiye Açısından Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği Sürecinin İrdelenmesi", **İktisadi Araştırmalar Dergisi**, 1. Cilt, Sayı: 2, İstanbul, Marmara Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ocak 1996, s. 45-52.
10. Balkır, Canan, "Türkiye ve Avrupa", **Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 9-35.
11. Berberakis, Taki, "Türk Fobisi", **Milliyet**, 08.01.1995, s. 18.
12. Bilge, Suat, "Kıbrıs Sorunu", **Yeni Forum Dergisi Kıbrıs Özel Sayısı**, Şubat 1993, s. 22-24.
13. Bozkurt, Ömer, "Avrupa Topluluğu'nun Bütünleşme Süreci ve Yapısı: Bir Genel Bakış", **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, der. Ömer Bozkurt, Ankara, TODAİE Yayını, No: 220, Nisan 1987, s. 15-19.

14. Bölükbaşı, Süha, "Türkiye'nin Yakınındaki Avrupa İle İlişkileri: Türk-Yunan Sorunları", **Türkiye ve Avrupa**, der. Atila Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Mayıs 1997, s. 240-276.
15. Ceyhan, Haluk, "Türkiye- Avrupa Topluluğu 25. Ortaklık Yılı'nın Değerlendirilmesi", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Ankara Anlaşmasının 25. Yıl Özel Sayısı**, No: 59, Eylül 1988, s. 35-41.
16. Clogg, Richard, "Troubled Alliance: Greece and Turkey", **Greece in the 1980's**, London, Macmillan in Association with the Centre of Contemporary Greek Studies, University of London, 1983, s. 123-143.
17. Couloumbis, T. A., "Defining Greek Foreign Policy Objectives", **Greek- American Relations, A Critical Review**, Couloumbis and Latrides (Eds.), New York, 1980, s.21-42.
18. Çongar, Yasemin, "AT Zirvesinin Bildirisi İçin Değerlendirme Kargaşası", **Cumhuriyet**, 29.06.1990, s. 3.
19. Çubukçu, Tuğrul / Taşhan, Seyfi, "Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri -Bir Seminer Notları-", **Dış Politika**, Sayı: 1, Cilt: X-T, Mart 1983, s. 4-10.
20. D. Dağı, İhsan, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinde Siyasal Boyut", **Türkiye ve Avrupa**, der. A. Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 120-176.

21. -----, "Özal'ın Avrupa Topluluğu Politikası ve İnsan Hakları Sorunu", **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, der. İ. Sezal, İstanbul, 1996, s. 32-40.
22. Doğan, Esra, "Paylaşılamayan Bölge: Ege", **Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar**, Ankara, Sayı: 14, Ekim 1993, s. 16-20.
23. Duna, Cem, "Sunuş", **AB İle Gümrük Birliği**, İstanbul, Intermedia, Yayın No: 6, Nisan 1995, s. 5-8.
24. Eralp, Atila, "Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship", **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, der. A. Eralp, M. Tünay, B. Yeşilada, Westport, Praegers Publishers, 1993, s. 193-213.
25. -----, "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri", **Türkiye ve Avrupa**, der. A. Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.86-119.
26. -----, "The Second Enlargement Process of the European Community And its Possible Effects on Turkey's External Relations", **Yapı Kredi Economic Review**, Vol: II, No: 2-3, January-April 1988, s. 3-24.
27. -----, "Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", **Türkiye ve Avrupa İlişkileri-Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 37-63.

28. -----, "West European Perspectives on North-South Relations", **Development Studies (METU)**, Vol: 15, No: 3-4, s. 20-31.
29. -----, "Hükümetlerarası Konferans ve Esnek Entegrasyon Projeleri Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, İstanbul, FES Yayını, Mayıs 1997, s. 67-77.
30. Eren, Nejat, "Gümrük Birliği Eşiğinde Türkiye, AT İle Ortaklık İlişkilerindeki Gelişmeler", **Görüş**, Temmuz 1993, s. 18-25.
31. Günuğur, Haluk, "Avrupa Birliği Bütünleşmesi'nin Tarihsel Gelişimi (Dünü, Bugünü, Yarını)", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s.13-20.
32. -----, "6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Kararı ve Gümrük Birliği", **Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği (Seminer) 7-8 Ekim 1995**, İstanbul, Esbank Yayını, No: 6, Mart 1996, s. 12-17.
33. -----, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçesi", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s. 177-188.
34. -----, "Avrupa Topluluğu'nun Ortak Politikaları ve Uygulamaya Konulması", **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 5, Kasım 1994, s. 2-7.
35. -----, "Avrupa Birliğine Giden Yol III", **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 3, Eylül 1994, s. 2-7.

36. -----, "Yanlışlıklar Zincirinin Yeni Halkası," **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 7, Ocak 1995, s. 1-8.
37. -----, "Rum Kesiminin AT Macerası", **Milliyet**, 21.07.1990, s. 11.
38. -----, "Avrupa Penceresi", **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Sayı: 7, Ocak 1995, s. 1,8.
39. -----, "Ortaklık Anlaşmaları ve 6 Mart 1995 Ortaklık Konsey Toplantısı Kararları Işığında Gümrük Birliği", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, TC. Merkez Bankası Yayını, Mart 1995, s. 281-298.
40. -----, "Avrupa'lı Türkiye'yi Ne Kadar İstiyor?", **Milliyet**, 21.06.1991, s. 11.
41. -----, "KKTC'yi Güç Günler Bekliyor", **Türkiye-AT Derneği Aylık Bülteni**, Ağustos 1994, s.2.
42. Gürel, S. Şükrü, "Türk-Yunan İlişkileri ve Davos Ruhu", **Ekonomi ve Politikada Görüş**, Nisan 1988, s.18-21.
43. -----, "Türkiye ve Yunanistan: Ege'de Zahmetli Bir İlişki", **Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 213-250.

44. Jensen, P.K., "The Greco-Turkish War, 1920-1922", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 10. No: 4, 1979, s. 553-565.
45. Karluk, Rıdvan, "AB-Türkiye Gümrük Birliği", **Yeni Türkiye, Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Mart-Nisan 1995, Yıl 1, Sayı 3, s. 185-192.
46. Kazgan, Gülten, "Turkey's Experience with the Restructuring Program: 1980-1990", **Yapısal Uyum Programları Semineri**, Tunus, Aralık 1989, s. 36-39.
47. Kırca, Coşkun, "KRY ve AT", **Milliyet**, 08.07.1990, s. 10.
48. Kohen, Sami, "Şimdi Ne Yapmalı?", **Milliyet**, 17.07.1997, s.16.
49. Korfu Doruğunda Alınan Sonuçlar", **Avrupa Topluluğundan Haberler, E.C. News**, Sayı:9,8, Temmuz 1994, s. 10-12.
50. Kramer, Heinz, "Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Hükümetlerarası Konferans: Kurumsal Gelişme, Üçüncü Ayak ve Genişleme", **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, İstanbul, FES Yayını, Mayıs 1997, s. 9-25.
51. Manisalı, Erol, "Türkiye-AT İlişkilerinin Geleceği ve Bazı Gerçekler", **Dış Politika Bülteni**, Dış Politika Enstitüsü, Kasım 1992, s.111-114.
52. Mavroyannis, D. Andreas, "Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", **Türk-Yunan Uyuşmazlıkları**, der. Semih Vaner, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s. 127-151.

53. Mercan, Salih, "Türk-Yunan İlişkileri ve Devletlerarası Tutum", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayını, No:8, 1991, s.134-144.
54. Oran, Baskın, "Ege'de Türk-Yunan Sorunları", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, No: 87, Cilt: XI, Haziran 1987, s. 9-16.
55. Öymen, Onur, "Keynote-Speech", **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, Ministry of Foreign Affairs -Center for Strategic Research, SAM Papers No: 4/97, 6-7 January 1997, s. 67-74.
56. Özkan, İ. Reşat, "Kıbrıs Meselesine Tutarsız Yaklaşımlar", **Yeni Yüzyıl**, 29.07.1995, s. 6.
57. Sander, Oral, "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, der. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 23-30.
58. Sezai Tezel, Yahya, "Yeni Koşullarda Dünyadaki Yeri, Kimliği ve Statüsü Açısından Türkiye'nin Avrupa Topluluğu İle İlişkileri Hakkında Bazı Tesbit ve Düşünceler", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 19, Yaz 1992, s. 70-78.
59. Soysal, Mümtaz, "Gümrük Birliği'nin Diyeti Kıbrıs mı?", **Yeni Türkiye Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Mart-Nisan 1995, Yıl: 1, Sayı: 3, s. 93-95.

60. "The Relations Between Turkey and the European Community", **Marmara Journal of European Studies**, Marmara Universitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayını, Cilt:II, S.1/2 1992, s.1-13.
61. Tsakolayanis, Panos, "The European Community and the Greek-Turkish Dispute", **Journal of Common Market Studies**, c. 19, No:1, s. 35-44.
62. Vanden Broek, Hans, "Avrupa Birliği ve Türkiye", **A.Ü. ATAUM Konferans Notu**, 17 Haziran 1994, s. 1-7.
63. Vaner, Semih, "Political Relationship Between Turkey and European Union", **Seminar On Turkey-EU Relations in the Post-Cold War Era**, Ankara, DİB Stratejik Araştırmalar Merkezi, SAM Papers, No:4/97, Ocak 1997, s.115-126.
64. Williams, Allan M., "Türkiye: Akdeniz Bağlamı", **Türkiye ve Avrupa İlişkileri- Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, der. Canan Balkır, Allan M. Williams, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, s. 65-91
65. Yerasimos, Stefanos, "Türk-Yunan İlişkileri: Mitler ve Gerçekler", **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, der. Semih Vaner, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s. 37-42.
66. Yolga, N. Kemal, "Ege'nin Uluslararası Statüsü- Türkiye'nin Hak ve Menfaatleri (Seminer- 7-8 Haziran 1985)", **SBF Dergisi**, Ankara, AÜ. SBF Yayını, Temmuz-Aralık 1988, s. 143-172.

RAPORLAR-BELGELER

1. **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)- 1991 Yılı Programı**, Ankara, TC. Başbakanlık DPT Yayını, 1991.
2. **Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, Avrupa Topluluklarına İlişkin Belgeler**, 2. Cilt, Ankara, TC. Başbakanlık DPT Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayını, Ağustos 1993.
3. "Avis sur la demande d'adhésion de la Grèce", (Transmis par la Commission au Conseil le 29 Janvier 1979), **Bulletin des Communautés Européennes**, Supplément, 2/76, Janvier 1976.
4. **Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşma**, Ankara, TC. Başbakanlık DPT Yayını, 1992.
5. **Commission of the European Communities**, Press Release, IP. (89) 227, Brussels, 1989.
6. **Conclusions of the Presidency at the European Council in Lisbon**, 26-27 June 1992.
7. **Conclusion of the Presidency European Council in Copenhagen**, 21-22 June 1993.
8. **Conférence de Presse de Sir Leon Brittan**, Conseil Européen de Corfu, Corfou, 24 Juin 1994.
9. **Document Supplement to European Report**, Europe Information Service, June 29, 1994.
10. "Europe and the Challenge of Enlargement", **Bulletin of the European Communities**, Supplement, 3/92, 1992.

11. **Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Müracaatının Konsey'den Komisyon'a Havale Edilmiş Olması Konusunda Not**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Eylül 1990.
12. **Günoğur, Haluk, Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması)**, 2. Baskı, Ankara, TOBB Yayını, 1988.
13. **Opinion of the Economic and Social Committee on Relations Between the European Union and Turkey**, EC Economic and Social Committee, Brussels, 22 December 1993.
14. **Sencer, Asena, AET-Yunanistan Ortaklık Anlaşması (Sistemik İzah)**, Ankara, TC. Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1966.
15. "The Challenge of Enlargement Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership," **Bulletin of the European Communities**, Supplement 6/93, 1993.
16. **Türkiye'nin Topluluğa Tam Üyelik Başvurusu Konusunda AT Komisyonu'nun Görüşü**, Ankara, TC. Başbakanlık DPT Yayını, Aralık 1989.
17. **45. TC. Hükümet Programı 1983**, Ankara, TC. Başbakanlık Basımevi, 1986.